
**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

ВИПУСК 129

ACTUAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL RELATIONS

Науковий часопис «Актуальні проблеми міжнародних відносин»
індексується в міжнародній наукометричній базі
Index Copernicus з 2015 року

КИЇВ – 2016

Актуальні проблеми міжнародних відносин : Збірник наукових праць.
Випуск 129.

К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
Інститут міжнародних відносин, 2016. – 148 с.

У Збірнику розглянуто актуальні питання розвитку сучасних міжнародних відносин, міжнародного права, міжнародних економічних відносин та міжнародної інформації. Розраховано на викладачів, наукових співробітників, аспірантів та студентів.

Редакційна колегія

Головний редактор: Копійка В. В., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

1-ий заступник головного редактора (науковий редактор): Дорошко М. С., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

2-ий заступник головного редактора: Хмара М. П., кандидат економічних наук, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Відповідальний редактор: **Макєєнко Л. Ф.**, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Члени редакційної колегії

Арнольд Райнер, доктор юридичних наук, професор, Регенсбурзький університет (м. Регенсбург, Федеративна Республіка Німеччина).

Балюк Валенти, доктор політичних наук, професор, Університет Марії Кюрі-Склодовської (м. Люблін, Республіка Польща).

Вергун В. А., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Губерський Л. В., доктор філософських наук, академік НАН України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Дайнеко В. В., кандидат філологічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Довгерт А. С., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кисіль В. І., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Коппель О. А., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Крижанівський В. П., доктор історичних наук, професор.

Крушинський В. Ю., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кремона Маріз, доктор юридичних наук, професор, Європейський академічний інститут (м. Флоренція, Італійська Республіка).

Лещенко Лариса, доктор політичних наук, професор, Вроцлавський університет (м. Вроцлав, Республіка Польща).

Манжола В. А., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Матвієнко В. М., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Муравйов В. І., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Перепелиця Г. М., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Пирожков С. І., доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України.
Пузанов І. І., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Рижков М. М., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Рогач О. І., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Сіскос Євангелос, доктор економічних наук, професор, Державний технологічний навчальний інститут (м. Касторія, Грецька Республіка).
Скороход Ю. С., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Філіпенко А. С., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Фурса С. А., доктор юридичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
Шемшученко Ю. С., доктор юридичних наук, професор, академік НАН України.
Циганов С. А., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Шляхта Богдан, доктор політичних наук, професор, Ягеллонський університет (м. Краків, Республіка Польща).
Шнирков О. І., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Адреса редакційної колегії:

04119, Київ, вул. Мельникова, 36/1, Інститут міжнародних відносин.
тел. 044-483-11-25.

Збірник наукових праць «Актуальні проблеми міжнародних відносин» заснований у 1996 році. Засновник: Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Збірник наукових праць включено до переліку наукових фахових видань України в галузі політичних, юридичних і економічних наук.

Наказ Міністерства освіти і науки України № 241 від 09. 03. 2016 р.

Науковий часопис «Актуальні проблеми міжнародних відносин» індексується в міжнародній наукометричній базі Index Copernicus з 2015 року.

Електронну версію видання розміщено на сайті «Актуальні проблеми міжнародних відносин» за адресою <http://journals.iir.kiev.ua> і передано до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на депозитарне зберігання та представлення на порталі наукової періодики: <http://www.nbuv.gov.ua>.

Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за добір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, імен власних, коректність перекладу на іноземну мову та інших відомостей.

Всі права застережені. All right reserved. При цитуванні обов'язкове посилання на Збірник наукових праць «Актуальні проблеми міжнародних відносин».

© Інститут міжнародних відносин. 2016.

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 327+351.824.11(574:575.1:575.4):621.31

THE POLICY OF THE CENTRAL ASIAN COUNTRIES (KAZAKHSTAN, TURKMENISTAN AND UZBEKISTAN) IN THE ENERGY SECTOR

ПОЛІТИКА ЦЕНТРАЛЬНОАЗІАТСЬКИХ ДЕРЖАВ (КАЗАХСТАНУ, ТУРКМЕНИСТАНУ І УЗБЕКІСТАНУ) В ЕНЕРГЕТИЧНОМУ СЕКТОРІ

ПОЛИТИКА ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКИХ ГОСУДАРСТВ (КАЗАХСТАНА, ТУРКМЕНИСТАНА И УЗБЕКИСТАНА) В ЭНЕРГЕТИЧЕСКОМ СЕКТОРЕ

Doroshko M. S.

Doctor of science, professor, Head of the Department of Regional Studies of the Institute of International Relations of Kyiv National Taras Shevchenko University. doroshko7@ukr.net

Voloshenko I. O.

Assistant Professor of the Department of Regional Studies of the Institute of International Relations of Kyiv National Taras Shevchenko University. voloshenkoinna@gmail.com

Дорошко М. С.

Доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри країнознавства Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. doroshko7@ukr.net

Волошенко І. О.

Асистент кафедри країнознавства Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. voloshenkoinna@gmail.com

Дорошко Н. С.

Доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой страноведения Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. doroshko7@ukr.net

Волошенко И. А.

Ассистент кафедры страноведения Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. voloshenkoinna@gmail.com

Abstract. *An important component of the ensuring the security of the states of the Central Asian region is the energy security because the energy resources are critically significant for the improving the quality of life and the expanding the opportunities for all countries in this region. Kazakhstan, Turkmenistan and Uzbekistan are those countries which energy resources is an area of deep interest of extra-regional forces. In fact, energy security is a priority area of foreign policy of countries in the region that are trying to get the maximum benefit from the sale of their own oil and gas reserves. The energy resources Central Asia, primarily Turkmenistan and Kazakhstan, step up cooperation with countries such as China, Russia, USA and many others. Authors considers the peculiarities of energy policy of Kazakhstan, Turkmenistan and Uzbekistan, peculiarities of cooperation with external partners, as well as the problems that exist in the energy sector.*

Key words: *Central Asia, Kazakhstan, Turkmenistan, Uzbekistan, energy security, energy policy, energy resources.*

Анотація. *Важливим компонентом забезпечення економічної безпеки держав Центральної Азії є енергетична безпека, адже енергетичні ресурси мають критично важливе значення для поліпшення якості життя населення і розширення можливостей для всіх держав регіону.*

Казахстан, Туркменістан і Узбекистан є тими країнами, де енергетичні ресурси є сферою глибокою зацікавленості позарегіональних сил. По суті, енергетична безпека є пріоритетним напрямком зовнішньої політики усіх країн регіону, які намагаються отримати максимальну вигоду від продажу власних запасів нафти і газу. Енергетичні ресурси Туркменістану і Казахстану сприяли розширенню співробітництва з такими країнами, як Китай, Росія, США та багато інших. Автори аналізують особливості енергетичної політики Казахстану, Туркменістану і Узбекистану, особливості співпраці із зовнішніми партнерами, а також проблеми, що існують в енергетичному секторі.

Ключові слова: *Центральна Азія, Казахстан, Туркменістан, Узбекистан, енергетична безпека, енергетична політика, енергетичні ресурси.*

Аннотация. *Важным компонентом обеспечения экономической безопасности государств Центральной Азии является энергетическая безопасность, поскольку энергетические ресурсы являются критически значимыми для повышения качества жизни и расширения возможностей для всех стран в этом регионе. Казахстан, Туркменистан и Узбекистан являются теми странами, где энергетические ресурсы являются сферой глубокой заинтересованности внерегиональных сил. По сути, энергетическая безопасность является приоритетным направлением внешней политики всех стран в регионе, которые пытаются получить максимальную выгоду от продажи собственных запасов нефти и газа. Энергетические ресурсы Центральной Азии, в первую очередь, Туркменистана и Казахстана, позволяют расширять сотрудничество с такими странами, как Китай, Россия, США и многие другие. Авторы исследуют особенности энергетической политики Казахстана, Туркменистана и Узбекистана, особенности сотрудничества с внешними партнерами, а также проблемы, существующие в энергетическом секторе.*

Ключевые слова: *Центральная Азия, Казахстан, Туркменистан, Узбекистан, энергетическая безопасность, энергетическая политика, энергетические ресурсы.*

Current problems. The modern interpretation of the energy security involves not only the stable supply of the hydrocarbon resources to the consumers but also includes the production, transportation and the sales in the world of energy markets. That's why not only the supplying countries but also the transit states, the consumers and the transnational energy corporations, namely, the representatives of all links in the energy chain must bear their share joint responsibility for the energy security.

The whole Central Asian region is characterized by a high level of the energy resources. However, in the region there are countries with a high level of energy security (Turkmenistan, Kazakhstan and Uzbekistan) and the countries (Kyrgyzstan and Tajikistan) which are experiencing difficulties in energy sector.

The purpose of this article is to analyze the energy policy of Kazakhstan, Turkmenistan and Uzbekistan, because this sector is the main for the economic development not only for Central Asia, but also for the nearest regions.

Important research results. About half of the total energy accounts of this region is connected with natural gas, the main reserves of which are concentrated in Turkmenistan, Uzbek-

istan and Kazakhstan [1]. Of the total proved reserves of natural gas Turkmenistan has at its disposal 2,252 trillion cubic meters; Kazakhstan – 1500; Uzbekistan – 1476 trillion cubic m [*Мезоран*, 2011:51]. Oil takes the second place in the structure of the energy states of the CAR, up to 80% of its production accounts for Kazakhstan. According to the World Bank Kazakhstan has the “lion’s” share of the region’s oil reserves – 1 100 million tons of the oil equivalent among the proved 1264, 2 million tons [3]. For all that the Kazakhstan’s major oil and gas resources are associated with the shelf of the Caspian Sea. So the proved reserves of hydrocarbons on the land are 4 billion tons of oil but the potential of the shelf is 17 billion tons [1]. More than 20% of the proved world reserves of uranium are situated in Kazakhstan and Uzbekistan [1]. The share of the CA region in the structure of the global proved reserves of coal is about 2%. The coal deposits of the CA are also located mainly in Kazakhstan (24 300 million tons among 28231).

In general Kazakhstan has 77.4% of fossil fuels of the region, Uzbekistan – 12.7; Turkmenistan – 6.7 while the parts of Kyrgyzstan and Tajikistan are less than 2% [4]. By the way the hydro potential of Tajikistan is 27.3 million tons per year but in Kyrgyzstan –14 million tons among the total volume of 45,1million tons for the region as a whole [1]. This somewhat compensates the lack of the energy reserves of the two previous countries. However, in the total fuel and energy balance of the region the share of the hydroelectric power at this time is negligible – about 2% [*Петров*, 2010:60].

Thus, the CA countries have the large and diversified resource base which is although unevenly distributed in the region. First of all by the increasing of the production of oil and natural gas from 2004 to 2012 the countries of the region increased their GDP on average in 4.5 times. The most marked growth is in the economy of Turkmenistan, the least – in Kyrgyzstan and Tajikistan [*Linn*, 2012:98].

During the years of independence the exchange of energy between the CA countries was reduced. Kazakhstan supplied coal and gas to Kyrgyzstan. Uzbekistan both as consumes so produces a lot of oil, gas and electricity. However, only natural gas is an essential article of its export. Uzbekistan replaced Turkmenistan as the main supplier of natural gas to the countries in the region. Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan are dependent on the Uzbek’s gas supplies. From time to time the neighbor countries accuse Tashkent in using gas export for the political and economic press [*Дадабаева*, 2014:17].

The elites of Kazakhstan, Turkmenistan and Uzbekistan are seeking to convert the increased attention of the west countries, Russia, China and other players to the energy sector in the more favorable terms of the political and economic dialogue, to the supporting of their policy, the legitimizing of their regimes, and the increasing of the investment, etc. Despite the large number of the foreign activities the energy transportation projects have the key importance for the countries in the region: the creation of the new infrastructure (the pipelines and the port systems) for the oil and gas exports from CA and the Caspian Sea. The "pipeline boom" observed since 2002-2003 was the result of this tendency.

Resource-rich Kazakhstan and Turkmenistan extract much more oil and gas than they use at present and they have sufficiently developed pipeline transport that makes them natural exporters [4]. Being built in the years of the USSR the system of the transportation of hydrocarbons from CA was closed for the supplies to Europe and did not provide the other routes except the transit through Russia. This situation continues to affect the export volumes of major oil and gas from CA but it does not satisfy the political leaderships of Turkmenistan and Kazakhstan who are trying all possible ways to diversify their supplies. However, their policy to ensure their own energy interests significantly differs from each other [*Омаров*, 2008:145].

Since gaining the independence the Kazakhstan's oil and gas industry has become the guarantor of its economic growth. The foreign policy of the country is aimed to meet the challenges of providing the stable and secure export routes for oil and gas as the Kazakhstan's geopolitical situation necessitates the construction of the export pipeline's network through the territories of the adjacent states [Бабак, 2009:105].

The development of the Kazakhstan's economy cannot be viewed from the point of view of the isolation of its cautious multi-vector foreign policy to the economic cooperation with the maximum number of the external partners. Kazakhstan supports all the integrational initiatives in the region which are often contradictory and the President Nazarbayev often acts as the initiator of such kinds of projects [Шайхутдинов, 2009:164-165].

In the oil and gas sector of Kazakhstan there is a great number of the largest energy companies from the USA, Europe, Russia and China and this fact suggests the broad international cooperation of the state in the energy sector.

In the 1990s Kazakhstan exported oil through the bulk pipeline "Atyrau – Samara". Russia continued to be the main economic partner of Kazakhstan in the transportation of the energy resources [Олкотт, 2000:72-80]. In 2001 the pipeline "Tengiz–Novorossiysk" was put into operation. It was built by the Caspian Pipeline Consortium (CPC), the shareholders of which were the governments of Russia, Kazakhstan, Oman and several multinational oil companies.

Kazakhstan uses the participation in the political and economic projects of Moscow on the post-soviet territories of CIS, EurAsEC etc. for the improvement its own supplies of hydrocarbons, the economic support and the military-technical cooperation. The Russian company "Gazprom" greatly influences the Kazakh – Russian relation and jealously guards its interests in Kazakhstan [Томберг, 2012:19]. The Concern began the reconstruction of the gas pipeline "Central Asia – Center" which would bring its capacity from 45 to 90 billion cubic m [13]. In 2002 the Russian–Kazakh company "KazRosGas" was created and it exported the Kazakh gas to Russia which after the processing was partially returned to Kazakhstan and was partly re-exported. In October 2006 Russia and Kazakhstan reached an agreement to found the joint enterprise of the processing of the Kazakh gas on the basis of the Orenburg gas processing plant [Петерсен, 2012:35].

The global economic crisis of 2008-2009 painfully stroke the economy of Kazakhstan and forced the leaders of Kazakhstan to seek the support of Moscow. But they didn't receive it. This fact made Kazakhstan radically revise the relations with RF. Except the export to the European markets using the pipelines through Russia and passing it (using trans-shipment) the going out of Kazakhstan to the East Asian oil market has become promising. However, it should be noted that Kazakhstan's dependence on the oil transit through Russia is still high [Бабак, 2009:92-93].

An important role in the integration of Kazakhstan to the international energy infrastructure in the 1990s is played by the US – Kazakh cooperation. At that time the commercial relations with the US international oil companies (MNCs) were registered and very often it was done with a considerable diplomatic support. The companies from the United States were the first Kazakh oil and gas investors and the third part of the investments to the Kazakh economy mainly in the oil and gas sector was American [15].

In 2003 the effort of China to buy 16% of stakes in the giant Kashagan consortium which had developed the largest field on the Caspian shelf of Kazakhstan was broken down by the US company "Eksom Mobil" which could intercept the contract [Султанов, 2009:32].

The US administration made great efforts to achieve the joining of Kazakhstan the oil pipeline "Baku – Jeyhan" from Azerbaijan to Turkey through Georgia. It was built in 2005 without the participation of Russia and was aimed at the eliminating its monopoly on the transporting of the Caspian oil in the western direction [Казанцев, 2009:113].

The Kazakhstan and the US joint action plan on the energy cooperation signed on the 14th of October 2011 was the confirmation of the closed energy cooperation [18]. However, after 2005 the share of the USA in the energy sector of Kazakhstan has started to decline and its place in the terms of lending and participation in the energy projects was occupied by China. The choice of the Chinese company to develop the Kashagan field despite a better offer from a company in India and a sharp increase of the overall share of Chinese companies in the oil and gas sector was the proof of this fact [Кучук, 2009:52].

From the point of view of the safety of supplies the Kazakh oil is considered to be attractive in Beijing because it can be delivered to China by land and it will reduce the dependency of China on the marine transport. Back in 1997 the Chinese National Petroleum Company (CNNK) acquired the Kazakh companies "Aktobemunaygaz" and "Uzenmunaygaz" and in 2003 – the deposit called Northern Buzachi [Жуков, 2009:27].

In June 2003 during the state visit to Kazakhstan CNNK the Head of China Hu Tsintao signed the agreement with the government of Kazakhstan about the construction of the Kazakh – Chinese pipeline Atas – Alashankou for the smuggling of 400 thousand barrels of crude oil per day [Жуков, 2009:34]. At the same time Kazakhstan could cover only 200 thousand barrels of crude oil per day and that's why in 2003 at the meeting with N. Nazarbayev Hu Tsintao raised the possibility of the connecting of Russia to this project [Парамонов, 2010:45]. In 2004 CNNK and KazMunaiGaz signed the agreement on the joint investment on the equal terms in the construction of the pipeline Atas – Alashankou, the length of which is 962.2 km and the carrying capacity – 10 mln. tons of oil a year. The joint venture – KazTransOil – was made with the equal parts of both companies [Сыроежкин, 2010:47].

The cooperation of states in the field of nuclear energy is being done according to the agreement on the mining and the processing of uranium signed on the 6-th of November 2004 in Beijing between NAC "Kazatomprom" and the China National Nuclear Corporation (CNNC) for the period up to 2020. The Chinese nuclear market is important for Kazakhstan in the terms of guarantees of its uranium supplies [Кучук, 2009:50].

The beginning of the Kazakh–Chinese cooperation in the electricity sector began in July 2005 when the agreement on the mutually beneficial cooperation between the Kazakhstan JSC Management Company in the electric networks (KEGOK) and the Chinese state electric grid corporation StateGRID (Corporation of China) was signed. According to the part of this agreement Kazakhstan and China agreed on a joint project in the electricity sector the price of which was about 9,5-10 billion dollars [Жуков, 2009:55-56].

In 2005 the company "PetroKazakhstan which was the owner of the Kumkolskym deposit was taken under the Chinese control. In 2005 the construction of the pipeline "Atas – Alashankou" from Kazakhstan to the Chinese border with a carrying capacity of 10 million tons was completed. Then in 2006 the Chinese state investment corporation "CITIC Group" bought the Karazhanbas deposit in the west of Kazakhstan [Кучук, 2009:50].

In April 2009 CNNK acquired 50% of stakes of the Kazakh company "Manhistaumunaygaz" which produced about 5 million tons of oil a year on the 15 deposits. At the same time China gave Kazakhstan which faced the financial difficulties the interest-free loan of \$10 billion dollars 5 billion of which were appointed to the national oil company "KazMunaiGas" and 5 billion- to the Bank of the development of Kazakhstan [Турарбекова, 2010:20]. Following the talks between the Prime Minister of Kazakhstan K. Masymov and the Prime Minister of China Li Keqiang the agreements for 14 billion dollars were signed [24]. The terms of the agreements of the sides were not disclosed. However, due to the role which the Chinese companies play in Kazakhstan today we can assume that Astana received the financial assistance in exchange for the MFN Chinese business in the energy sector of Kazakhstan.

In October 2009 the second phase of the Kazakh – Chinese pipeline Kenkayak – Kumkol came into operation. It was partly used for the deliveries to China the limited volumes of the Russian oil but in December 2009 the Chinese side rejected the proposal of the Russian company "TNK–BP" to continue the practice. It is important to note that this pipeline is not on the Russian territory and it is the first independent channel of the oil exports from Kazakhstan.

The large-scale project of the pipeline "Kazakhstan – Western China" can be considered to be implemented. This project became a part of the Chinese energy corridor East – West and a real example of the diversification of the Kazakh oil.

In 2010 the Kazakh KazMunaiGaz and the CNNK formed a joint venture with the building of the gas pipeline Beineu–Shymkent (Kazakhstan's western regions) the carrying capacity of which was 10 bln m³ per year for the connection to the gas pipeline Central Asia–China and the provision with gas the southern areas of Kazakhstan. The construction of this unit began in 2010.

On the 7th of September 2013 China and Kazakhstan signed an agreement under which China bought a stake in the deposit "Kashagan. This fact allowed China to be ahead of India and put an end the dominance of the Western countries on the Caspian Sea shelf [Petersen, 2013:39].

The cooperation with China was in the framework of the SCO too. N. Nazarbayev initiated the creation of the energy agency and the energy exchange within SCO at the SCO summit in Bishkek in August 2007 [Маркетос, 2012:59].

Such close relationship with China can be interpreted as the refusal from the multi-vector foreign policy of Kazakhstan as it is indicated by some Kazakh analytics [Малашенко, 2012:102-103]. From the perspective of the economists we can agree with the following statements. However, the political relations of Russia and Kazakhstan remain to be very close and the multi-vector policy of Astana is not completed.

An importantly special role in the improving of the investment image of Kazakhstan is played by the annual Eurasian forum Kazenergy which invites the representatives of the world's largest energy multinationals.

The Turkmenistan's energy policy can not be viewed outside the context of its security strategy related to the preservation of the official status of "the positive neutrality" and, therefore, the non-participation in the military blocs. This policy is considered as the most favorable for contacts with all buyers of gas.

The features of the political regime in Turkmenistan do not allow to separate the political and economic factors associated with the operation of its energy system. Under the President S. Niyazov the revenues from the oil and gas exports were controlled personally by him and were used primarily to strengthen the regime of his own power. The same purpose was in the export policy in the field of energy. Its main objectives were connected with the maximum distance from other states (through their support of the competition for the resources of Turkmenistan) and the complete isolation of the country from all possible external influences. The last feature contributed the president's control over the situation in the country even more [Казанцев, 2008:13].

The technical state of the transit infrastructure and the monopoly position of Russia, which continued to be the main buyer and the transporter of the Turkmen energy resources, dictated the prices and the shipment prevented an active export policy of Turkmenistan in the early 1990s. The differences between Turkmenistan and "Gazprom" repeatedly led to the complete cessation of the gas supplies by the northern direction [Чуфрин, 2010:176].

In order to reduce the dependence on Russia and to bring the gas prices to the world levels Turkmenistan's attitude towards the economic integration projects on the post-soviet areas that could create the limitations for the cooperation with the potential buyers of natural resources was

very cautious. This policy affected the refusal of the country's participation in the EurAsEC, CSTO, GUAM, CACO and other integration structures, the folding of the cooperation within the CIS up to the going to the associated membership. Another way of the pressure on the Russian side in the gas negotiations was the abolition of dual citizenship from the RT [Парамонов, 2008:64].

However, in April 2003 Russia and Turkmenistan signed a framework intergovernmental agreement on the cooperation in the gas sector for a period of 25 years. This agreement included the increase in the exports of the Turkmen gas to Russia from 5.6 billion m³ in 2004 to 60-70 billion in 2007 and 70-80 billion m³ in 2009-2028 m³ [Парамонов, 2008:179].

The export of gas from Turkmenistan arrived to the west direction through the old Soviet pipeline systems "Central Asia – Center" and "Bukhara – Ural". While exporting gas Uzbekistan and Kazakhstan are the transit countries for Turkmenistan. For this reason Turkmenistan can not realize its own export potential: Uzbekistan and Kazakhstan are interested in the exporting of its own gas but not in the pumping of the Turkmenistan's gas [31]. To overcome the difficulties in May 2007 the Presidents of Kazakhstan, Turkmenistan and Russia agreed on the construction of the Caspian gas pipeline with a capacity of 30 billion m³ per a year. In 2008 Moscow and Ashgabat reached a preliminary agreement on the construction of the gas pipeline "East – West" in Turkmenistan by "Gazprom". It had to link the largest deposit Yolotan with the future Caspian pipeline. However, Turkmenistan demanded to exclude from the draft agreement the clause that provided its binding to the Caspian routes. In addition, Ashgabat insisted on the full funding of the construction by the Russian side. The arrangements were disrupted and the construction of the Caspian gas pipeline did not begin on time [32]. Thus, Turkmenistan evaded the obligation to export through the Caspian route the resources of one of the largest deposits – Yolotan.

As in the case with Kazakhstan the model of the interaction of "Gazprom" and Turkmenistan didn't stand the test of the economic crisis of 2008-2009. In 2009 by the reducing of the volume of gas purchased by Ukraine and the fall of the demand from other European consumers, the conditions of the re-export of the Turkmen gas to "Gazprom" were unprofitable. In April 2009 on the pipeline Dauletabad – Dariyalyk that was a part of the system "Central Asia – Center" there was an explosion the cause of which according to the Turkmen side was the decline of pressure in the pipe caused by a sharp reduction in the volume of gas which was taken by "Gazprom" [Парамонов, 2010:65]. The Ministry of Foreign Affairs of Turkmenistan said that "Gazprom" had acted without the consent with Ashgabat and accused the Russian side in the violating of the contract [Бозамуров, 2010:82-88]. The problem that seemed purely technical demonstrated the existence of the significant differences in the Russian-Turkmen energy cooperation.

With the change of the political leadership in the country the energy policy of Turkmenistan began to be more active in the concept of the diversification of the supply and the finding the new markets for hydrocarbons. In 2012 the share of Russia which until 2000 was the only buyer of Turkmen gas was less than half of all gas exports of Turkmenistan [1].

Back in April 2006 Turkmenistan signed a deal with China about natural gas exports amounting to 30 billion m³ per year since 2009. The agreement envisaged the construction of a gas pipeline from the deposits of Turkmenistan to Shanghai. In addition, China pledged to consult independently about the construction of the pipeline on the territory of the transit countries – Uzbekistan and Kazakhstan. At the same time as China signed an agreement on the purchase of gas to Kazakhstan there was a need to build a gas pipeline along the pipeline "Atas – Alashankou".

In July 2007 during the state visit of the President of Turkmenistan H. Berdimuhamedov to China CNNK signed an agreement with the State Concern "Turkmengas" on the buying – sale

of natural gas, a production sharing agreement and using of the hydrocarbon resources with the State Agency on management under the President of Turkmenistan. The arrangements provided the full-scale work on the exploration and the production of natural gas on the field of Bahtyyarlyk on the right bank of the Amudarya [Жуков, 2009:33] and in August 2007 Turkmenistan conveyed CNNK the license. In December 2009 the first stage of the pipeline Turkmenistan – Uzbekistan – Kazakhstan – China with a capacity of 13 billion m³ per a year was put into the operation [Султанов, 2010:136].

On the 3-d of September, 2013 China and Turkmenistan signed an agreement on the financing of the second stage of the development of the gas field "Galkin" and the construction of the fourth gas pipeline Turkmenistan–China through Uzbekistan. By the volume of natural gas the deposit "Galkin" takes the second place in the world [35]. It is noteworthy that for a long time the countries of the European Union negotiated with Turkmenistan on the development of this deposit.

Except Russia and China, Turkmenistan and Kazakhstan have the possibilities of the cooperation with IRI for a potential widening of the seller's markets. In 1997 the pipeline "Korpedzhe – Kurt – Cui" combined Turkmenistan and Iran. As its capacity is small it does not completely solve the problem of the diversification of the Turkmen gas exports. In addition, the project of the supply of the Turkmen gas to Virmeniya through the Iranian territory was worked out. But as Iran itself is a gas exporter and competes with Turkmenistan for the markets of the Transcaucasian states, the cooperation between states is more experimental [Казанцев, 2008:194-198].

As for the cooperation in the oil industry in the early 2000s Kazakhstan and Turkmenistan established the export of oil through the Iranian territory by the method of "substitution". The oil was delivered to the Iranian ports on the Caspian Sea by the tankers for the internal needs of the North of Iran. Instead the Iranian companies shipped the equivalent amount of oil from its deposits on the shores of the Persian Gulf to those consumers of the Kazakh and Turkmen oil who had concluded the appropriated contracts with Kazakhstan and Turkmenistan. In 2003 Iran completed the construction of the oil pipeline from the Caspian port of Neka to Tehran which opened an additional opportunity to export Central Asian oil through Iran [Жуков, 2014:95-103]. However, these projects encountered the resistance of the United States which were the initiators of the imposing of the economic sanctions on Iran and opposed the participation of this country in any schemes of the exporting of oil from CA for a long time. Thus, for example, the American companies in Kazakhstan and Turkmenistan were not allowed to work with the Iranian corporations [37]. Out of the country from the economic isolation suggests the high probability of the intensifying of the cooperation of Central Asian republics with Iran and the construction of the new energy corridors in the western direction.

The maximizing of the export potential became very important for Turkmenistan in the field of foreign policy. Official Ashgabat established the relations with Iran and Afghanistan (including the "Taliban" until 2001) [Лаумулин, 2011:128], Russia and the Transcaucasian republics. However, China was the most important partner in the energy sector for the country. It became not only the main market of selling of Turkmen natural resources but also it received the preferential concessions for the extraction and the supply of large volumes of Turkmen gas via the gas pipeline complex Central Asia–China.

The energy policy of Uzbekistan is connected with the feature of it's adoption of the economic model and the specific political system. Tashkent has made a conscious choice in favor of the maintaining of the state control over enterprises pursuing actively the export policy [Жуков, 2014 : 76]. As the country hasn't such number of surpluses of oil and gas as the neighboring Kazakhstan and Turkmenistan and at the same time it has a much larger population, the

export potential of Uzbekistan is limited. In general the energy security of Uzbekistan is, with no doubt, of such kind that the country completely provides itself with the energy resources [1]. It is being done by the extensive way, namely by the increasing of the volume of oil and gas. For the gas production Uzbekistan ranks 3rd in the CIS after Russia and Turkmenistan [1].

Uzbekistan's foreign policy strategy in the energy sector involves attracting the largest amount of foreign investment to modernize the energy industry while maintaining strong control of the state. Although foreign firms have shown interest in the business in this country, its gas sector remains largely closed to all except Russia [Парамонов, 2009:130]. Uzbekneftegaz signed an agreement on production sharing with the British company Trinity Energy, but broke it in 2005, claiming that the other party does not fulfill its conditions contract [15]. This policy was related to the cooling of relations of Uzbekistan with the West after the 2005. Russia, which supported the Uzbek position on the Andijan events received real economic benefits – in January 2006, the Gazprom CEO Miller signed a contract with Uzbek President I. Karimov on transfer the three largest gas fields in Uzbekistan – USU, and Akchhalak Quan – "Gazprom", which received a monopoly on the export of Uzbek gas [Парамонов, 2009:130]. Since Uzbekistan is working closely with "Gazprom" signed an agreement on the annual supply to Russia 350 billion cubic meters of gas.

However, the rapprochement with Russia that by "Gazprom" has the opportunity to influence the political decisions of the Uzbek leadership, offset by active economic relations with China. That line of Chinese foreign policy has become the most promising for Uzbekistan, especially after 2009-2010.

Back in April 2007 Uzbekistan and China signed an intergovernmental agreement on principles of construction and operation of the pipeline length of 530 km and a capacity of 30 bln m³ per year for the transit of Turkmen gas. The operator of the project area was Uzbek–Chinese joint venture AsiaTransGas, created national holding company and Uzbekneftegaz CNNK [Жуков, 2009:72].

In June 2010 Uzbekistan and China have agreed on the construction by December 2011. the second stage of the pipeline from Uzbekistan to China, in which China will receive Uzbek gas at \$10 billion m³ per year.

In April 2011 Tashkent and Beijing in the framework of the state visit of President of Uzbekistan I. Karimov in China signed an agreement on construction of the third stage, the capacity of which will amount to 25 billion m³ per year.

Conclusions. Since the collapse of the Soviet Union in 1991 the energy potential of Central Asia was an integral part of the geopolitical and geo-economic interest in the region of the leading actors in world politics and international business. The privileged position of Russia, which before the 2000 s. Maintained a virtual monopoly on the transportation of Central Asian energy resources, the Kremlin used to determine the final consumers, categorically excluding direct deliveries to Western markets. With the expansion of the circle of foreign partners in the energy sector of Central Asian countries Russia stopped to play a strategic importance for the region, giving way to the east. An example of reducing the role of Russia in the energy sector CA is the abandonment of implementation of the Caspian pipeline, a project that aimed to implement the "Gazprom".

For the EU Central Asian region is to diversify sources of energy. In this context, the importance of the project was Nabucco (Nabucco) – transportation of gas from Turkmenistan and Azerbaijan in the long term from Russia, bypassing Russian territory. The project could compete with the Russian South Stream and the end of June 2013 it was announced that a consortium of companies involved in the development of gas fields in Azerbaijan, decided to transport

gas through the Trans Adriatic Pipeline (TAP). The failure of the Nabucco project is related to the need of huge investment, and Central Asian states insisted that the financial obligations it took on the European side. Another stumbling block was the uncertain status of the Caspian Sea. Today, Europe is trying to update projects the transportation of Turkmen gas through Azerbaijan.

Energy Strategy of the United States in the Central Asian region aims to reduce dependence on Middle Eastern energy resources and therefore influence of Russia and China on the country's Civil Aviation. In this connection the Caspian Central Asian states – Kazakhstan and Turkmenistan official Washington views as a zone of vital interests USA. In the second half of the 1990s. US initiated the creation of "energy corridor East-West", which involved the construction of Trans Caspian oil and gas pipelines bottom of the Caspian Sea from Turkmenistan to Azerbaijan and Kazakhstan. Also, the US and Kazakhstan December 26, 2001 signed a declaration on strategic partnership in energy, transport and nuclear safety.

The active energy policy of China in Central Asia determine factors such as geographical proximity to the region, the need for China in maintaining high economic growth and the need to diversify energy sources, as half the country's oil imports from the Middle East. China is also interested in developing their northern provinces, primarily Xinjiang population traditionally has strong ethnic and religious ties with the CA. Overall, China's energy policy to attract Central Asian hydrocarbon resources to serve its energy needs in the medium and long prospects. Considerable interest in the hydrocarbon CA show also Turkey, Iran, Pakistan and India. Turkey, with US support, seeks to become the main transit country for Uzbek, Kazakh and Turkmen energy resources to world markets.

References

1. The World Factbook, Central Intelligence Agency [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook>.
2. Мегоран Н. Центральная Азия: безопасность и опасности / Н. Мегоран, Дж. Хезершоу // Центральная Азия и Кавказ Т. 14 В. 3. – 2011. – С. 7-21.
3. Центральная Азия. Исследование регионального потенциала экспорта электроэнергии: основной отчет (русский) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://documents.vsemirnyjbank.org/curated/ru/2004/12/6352791/central-asia-regional-electricity-export-potential-study-vol-1-2-main-report>.
4. Алияров Б. К. Казахстан: Энергетическая безопасность, энергетическая независимость и устойчивость развития энергетики. Состояние и перспективы [Електронний ресурс] / Алияров Б. К. – Режим доступу: http://www.clrma-teaction.kz/uploads/Профильэнергетики_Казахстан.pdf.
5. Петров В. Конфликт интересов между гидроэнергетикой и ирригацией в Центральной Азии. Его причины и пути преодоления / В. Петров // Центральная Азия и Кавказ Т. 13 В. 3. – 2010. – С. 59-73.
6. Linn J. Central Asian Regional Integration and Cooperation: Reality or Mirage? [Електронний ресурс] / J. Linn // The economics of the post-soviet and Eurasian integration. – Yearbook 2012. – Eurasian Development Bank. – P. 96-117. – Режим доступу: www.brookings.edu/.../regional-integration-and-cooperation.
7. Дадабаева З. А. Процессы регионализации в Центральной Азии: проблемы и противоречия: научный доклад / З. А. Дадабаева, Е. М. Кузьмина. – М. : Институт экономики РАН, 2014. – 55 с.

8. *Омаров Н. М.* Государства Центральной Азии в эпоху глобализации: поиски стратегии развития / Н. М. Омаров. – Бишкек : Фонд им. Ф. Эберта, 2008. – 253 с.
9. *Бабак В.* Экономика Казахстана в тисках мирового финансового кризиса / В. Бабак // Центральная Азия и Кавказ № 6 (66). – 2009. – С. 91-106.
10. *Шайхутдинов М.* Казахстан и стратегические интересы глобальных игроков в Центральной Азии / М. Шайхутдинов // Центральная Азия и Кавказ № 3 (63). – 2009. – С. 158-168.
11. Многомерные границы Центральной Азии / Под ред. М. Олкотт и А. Малашенко. – М.: Гендальф, 2000. – 97 с.
12. *Томберг И.* Газ Центральной Азии в меняющемся геополитическом контексте / И. Томберг // Центральная Азия и Кавказ Т. 15 В. 1. – 2012. – С. 7-23.
13. *Мироненков А. П.* Дорожная карта создания механизма взаимодействия государств-членов ЕвразЭС в водно-энергетическом регулировании в Центральной Азии [Электронный ресурс] / А. П. Мироненков, Т. Т. Сарсембеков. – Режим доступа: <http://www.analitika.org/article.php?story=2007040101430997&mode=print>.
14. *Петерсен А.* Россия, Китай и энергетическая геополитика в Центральной Азии / А. Петерсен при участии К. Барыш. – М. : Центр европейских реформ; Моск. Центр Карнеги, 2012. – 90 с.
15. *Коэн А.* Энергетическая безопасность Центр. Азии и интересы США. Часть 1-я [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1164272100>.
16. *Султанов Б. К.* Центральная Азия в условиях геополитической трансформации и мирового экономического кризиса / Б. К. Султанов. – Алматы : КИСИ при Президенте РК, 2009. – 338 с.
17. *Казанцев А. А.* Политика стран Запада в Центральной Азии: ключевые характеристики, дилеммы и противоречия / А. А. Казанцев. – М. : МГИМО-Университет, 2009. – 186 с.
18. Казахстан и США приняли план совместных действий по энергетическому сотрудничеству [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.zakon.kz/4453409-kazakhstan-i-ssha-prinjali-plan.html>.
19. *Кучук З.* Энергетическая политика Китая в Центральной Азии и роль Казахстана / З. Кучук // Центральная Азия и Кавказ №3 (63). – 2009. – С. 36-53.
20. *Жуков С. В.* ЦА и Китай: экономическое взаимодействие в условиях глобализации / С. В. Жуков, О. Б. Резникова. – М. : ИМЭМО РАН, 2009. – 180 с.
21. *Парамонов В.* Энергетические интересы и энергетическая политика Китая в Центральной Азии / В. Парамонов, А. Строков // Центральная Азия и Кавказ Т. 13 В. 3. – 2010. – С. 21-35.
22. *Сыроежкин К. Л.* Казахстан – Китай: от приграничной торговли к стратегическому партнерству: монография. – В трех книгах. Книга 2. В формате стратегического партнерства / К. Л. Сыроежкин. – Алматы : Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте РК, 2010. – 384 с.
23. *Турарбекова Р.* Политика Китая в отношении соседних стран Центральной Азии / Р. Турарбекова, Т. Шибко // Международное право и международные отношения. – 2010 – № 5. – С. 17-29.
24. Многовекторной политике Казахстана пришёл конец? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.szona.org/mnogovektornoj-politike-kazahstana-prishyol-konets/#t20c>.
25. *Petersen A.* Central Asia's New Energy Giant: China. / A. Petersen // The Atlantic. – 2013. – № 7. – Р. 28-49.

26. *Маркетос Т. Н.* Стратегия Китая в отношении Центральной и Южной Азии: энергетические интересы и безопасность / Т. Н. Маркетос // *Центральная Азия и Кавказ* Т. 15 В. 1. – 2012. – С. 47-60.
27. *Малашенко А.* Центральная Азия: на что рассчитывает Россия? / А. Малашенко. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – 118 с.
28. *Казанцев А. А.* «Большая игра» с неизвестными правилами: мировая политика и Центральная Азия / А. А. Казанцев. – М. : Некоммерческий Фонд «Наследие Евразии», 2008. – 248 с.
29. *Чуфрин Г. И.* Россия в Центральной Азии: монография / Г. И. Чуфрин. – Алматы : Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте РК, 2010. – 220 с.
30. *Парамонов В.* Россия и Китай в Центральной Азии: политика, экономика, безопасность / В. Парамонов, А. Строков, О. Столповский. – Бишкек: Общественный Фонд Александра Князева, 2008. – 199 с.
31. *Международные подходы к управлению миграционными процессами / Мировой опыт миграционной политики: ретроспектива и новейшие тенденции.* – М. : МОМ. – 2004. – 45 с.
32. В Москве не был подписан заявленный ранее контракт с российским «Газпромом» на строительство газопровода «Восток-Запад» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gundogar.org/?0225000000000000000011062009060000>.
33. *Богатуров А. Д.* Центральная Азия: «отложенный нейтралитет» и международные отношения в 2000х годах. Очерки текущей политики. Выпуск 4 / А. Д. Богатуров, А. С. Дундич, Е. Ф. Троицкий. – М. : НОФМО, 2010. – 104 с.
34. *Центральная Азия: 1991-2009 г. : монография / Под ред. Б. К. Султанова.* – Алматы : Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан, 2010. – 300 с.
35. *Панфилова В.* Пекин взял Центральную Азию в газовое кольцо / В. Панфилова // Независимая газета. – 2013. – № 3.
36. *Центральная Азия: роль в перестройке мировых рынков нефти и природного газа / Под ред. С. В. Жукова.* – М. : ИМЭМО РАН, 2014. – 104 с.
37. *Механизм санкционного режима США в отношении Ирана [Электронный ресурс].* – Режим доступа: <https://ca-news.info/2005/05/12/24>.
38. *Лаумулин М.* Центральная Азия и Рах Іраніса: взаимодействие и взаимовлияние / М. Лаумулин // *Центральная Азия и Кавказ* Т. 14 В. 2 – 2011. – С. 125-149.
39. *Парамонов В.* Внешняя политика России в Центральной Азии: взгляд из Узбекистана / В. Парамонов, А. Строков, О. Столповский // *Центральная Азия и Кавказ* № 3 (63). – 2009. – С. 123-137.

УДК 327(729.1):338.48-42(100)

МІЖНАРОДНИЙ ТУРИЗМ У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ СТРАТЕГІЇ РЕСПУБЛІКИ КУБИ

INTERNATIONAL TOURISM IN FOREIGN POLICY STRATEGY OF THE REPUBLIC OF CUBA

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ТУРИЗМ ВО ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОЙ СТРАТЕГИИ РЕСПУБЛИКИ КУБА

Парфіненко А. Ю.

Кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри туристичного бізнесу Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. E-mail: parfinenko@karazin.ua

Parfinenko A. Y.

Ph.D in history, dozent, V. N. Karazin Kharkiv National University, Head of the Department of Tourism Business. E-mail: parfinenko@karazin.ua

Парфіненко А. Ю.

Кандидат исторических наук, доцент, заведующий кафедры туристического бизнеса Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина. E-mail: parfinenko@karazin.ua

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню ролі міжнародного туризму у формуванні пріоритетів зовнішньополітичної взаємодії Республіки Куба. Здійснено ретроспективний аналіз динаміки та просторової структури туристичних потоків в країну в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст., виявлено значні коливання часового ряду та встановлено їх кореляцію зі змінами зовнішньополітичної стратегії Куби.*

Встановлено, що протягом дії американського ембарго проти Куби США не вдалося ізолювати країну від глобальної мережі туристичних потоків з відповідними економічними та геополітичними впливами. Констатовано, що туристичний чинник сприяв як впровадженню елементів ринкової економіки, так і збереженню режиму Кастро, вплинув на трансформацію соціально-економічної структури кубинського суспільства, змусив Гавану активізувати зовнішньополітичні контакти зі США.

Охарактеризовано нинішній етап зовнішньополітичної взаємодії Куби зі США, що позначився лібералізацією економічного життя та черговим помітним сплеском туристичних візитів в країну. Розкрито конструктивну роль туризму на Кубі як практики соціальної взаємодії, що сприяє відновленню довіри між народами навіть мимоволі політичної позиції кожної зі сторін. Ця об'єктивно існуюча реальність відкриває простір для повної відміни ембарго та поглиблення діалогу зі США.

Стверджується, що міжнародний туризм на Кубі відіграв дієву роль в трансформації зовнішньополітичного вектору держави, став важливим компонентом практики глобалізації, що сприяло підтримці зовнішньоекономічних та зовнішньополітичних зв'язків. Робиться висновок, що в умовах глобалізації наведене зростання ваги міжнародного туризму в вирішенні питань світової політики є тривалим трендом, пов'язаним з розширенням кола недержавних суб'єктів міжнародних відносин.

Ключові слова: *Куба, зовнішня політика, американо-кубинські відносини, ембарго, міжнародний туризм, туристичні потоки.*

Abstract. *The article investigates the role of international tourism in formation of the foreign policy interaction priorities of the Republic of Cuba. The author has carried out retrospective analysis of the dynamics and spatial structure of tourist flow into the country in the second half of the XX – early XXI century as well as has found significant variations in the time series and defined their correlation with changes in the foreign policy strategy of Cuba.*

It has been established that during the term of the US embargo against Cuba, the United States failed to isolate the country from the global network of tourist flows with relevant economic and geopolitical impact. The author has established that the tourist factor contributed both to the introduction of market economy elements and the preservation of the Castro regime, influenced the transformation of the socio-economic structure of Cuban society and forced Havana to intensify foreign policy contacts with the USA.

The paper characterizes the current phase of foreign policy interaction of Cuba with the USA, which has marked the liberalization of economic life and another notable surge of tourist visits to the country. The article reveals the constructive role of tourism in Cuba as the practice of social interaction that helps to restore trust between peoples even despite the political position of each party. This objectively existing reality opens space for the complete abolition of embargo and deepening dialogue with the USA.

The author claims that international tourism in Cuba has played an effective role in the transformation of state foreign policy vector, has become an important component of globalization practice that contributed to the support of foreign economic and foreign policy relations. It has been concluded that in the context of globalization the given growing impact of international tourism in the resolution of world politics issues is an enduring trend associated with the expansion of non-state international entities range.

Key words: *Cuba, foreign policy, US-Cuba relations, embargo, international tourism, tourist flows.*

Аннотация. *Статья посвящена исследованию роли международного туризма в формировании приоритетов внешнеполитического взаимодействия Республики Куба. Осуществлен ретроспективный анализ динамики и пространственной структуры туристических потоков в страну во второй половине XX – начале XXI вв., выявлены значительные колебания временного ряда и установлена их корреляция с изменениями внешнеполитической стратегии Кубы.*

Установлено, что в течение действия американского эмбарго против Кубы США не удалось изолировать страну от глобальной сети туристических потоков с соответствующими экономическими и геополитическими влияниями. Констатировано, что туристический фактор способствовал как внедрению элементов рыночной экономики, так и сохранению режима Кастро, повлиял на трансформацию социально-экономической структуры кубинского общества, заставил Гавану активизировать внешнеполитические контакты с США.

Охарактеризован нынешний этап внешнеполитического взаимодействия Кубы с США, что сопровождается либерализацией экономической жизни и очередным заметным всплеском туристических визитов в страну. Раскрыта конструктивная роль туризма на Кубе как практики социального взаимодействия, способствующей восстановлению доверия между народами даже вопреки политической позиции каждой из сторон. Эта объективно существующая реальность открывает простор для полной отмены эмбарго и углубления диалога со США.

Утверждается, что международный туризм на Кубе оказал эффективное влияние на трансформацию внешнеполитического вектора государства, стал важным компонен-

том практики глобалізації, способствующим поддержке внешнеэкономических и внешнеполитических связей. Делается вывод, что в условиях глобализации приведенный пример возрастания роли туризма в решении вопросов мировой политики является отражением длительного тренда, связанного с расширением круга негосударственных субъектов международных отношений.

Ключевые слова: Куба, внешняя политика, американо-кубинские отношения, эмбарго, международный туризм, туристические потоки.

Постановка проблеми. Міжнародний туризм є основним чинником соціально-економічного розвитку багатьох острівних країн Карибського басейну. Куба серед них вирізняється не тільки як одна з провідних туристичних дестинацій регіону, а й особливостями функціонування сфери туризму, якій довелося відіграти особливо роль в історії протистояння соціалізму та капіталізму, що розгорнулося навколо цієї острівної держави.

Варто зазначити, що у світовій політичній практиці туризм неодноразово використовувався як інструмент політико-економічних трансформацій. Бойкотування країн з небажаними політичними режимами, чимраз зростаючі терористичні атаки на світові туристичні центри, активне використання туризму як засобу впливу публічної дипломатії та ін. – усе це стало поширеною практикою сучасної світової політики. Глобально-політичні виміри туризму яскраво простежуються й на тлі понад півстолітнього американо-кубинського конфлікту. Втім, зазначена тема не отримала належного висвітлення у вітчизняній науковій літературі.

У нинішній геополітичній ситуації, що позначилася відновленням протягом 2014-2016 рр. американо-кубинських дипломатичних відносин та частковим послабленням санкційного режиму [3], який Білий дім запровадив по відношенню до Куби ще 1960 р., розвиток туристичної сфери «Острову Свободи» набув вибухового характеру та став провідником ринкових перетворень. Чимраз зростаючі туристичні візити зі США безпосередньо сприяють подальшій лібералізації взаємин і можуть привести до повного зняття обмежень на поїздки між обома країнами. Зважаючи на це, дослідження ролі міжнародного туризму як недержавного суб'єкта міжнародних відносин у змінах зовнішньополітичних пріоритетів Республіки Куби набуває особливо важливого значення.

Мета статті – з'ясування ролі міжнародного туризму в трансформації зовнішньополітичного вектору розвитку Республіки Куби, у тому числі, розкриття впливу туризму на впровадження ринкових перетворень в країні та покращення американо-кубинських відносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науковій літературі Куба неодноразово привертала увагу дослідників здебільшого у контексті Карибської кризи або американо-кубинського протистояння. В українському міжнародно-політичному дискурсі особливості суспільно-політичного розвитку Куби розкрито у фундаментальних країнознавчих виданнях В. І. Головченко [1], колективній праці за редакцією М. С. Дорошко [4], книзі Т. В. Орлової [6]. Серед відносно новітніх монографічних видань вирізняється праця Ю. О. Седляр (2013), у якій, окрім іншого, висвітлено американську політику економічного бойкоту Куби [7]. Значний інтерес являє ґрунтовна наукова розвідка П. М. Ігнатєва (2015), присвячена розвитку Куби після закінчення «холодної війни» [2], де підкреслюється роль туризму в економічному виживанні країни після розпаду СРСР.

У контексті даного дослідження заслуговують на увагу публікація Ч. Джаявардени (С. Jayawardene, 2003), де охарактеризовано основні етапи розвитку туризму на Кубі в кон-

тексті політичних подій та впливу на економіку країни [12]. У публікації Ф. Сіксто (F. Eduardo Sixto, 2006) підкреслюється відверто деструктивна роль туризму у фінансуванні диктатури Ф. Кастро [18]. Можливості туризму в відновленні довіри між народами США та Куби висвітлено у роботі С. Хрущева, Т. Хенторна та М. ЛаТура (Sergei Khrushchev, Tony L. Henthorne, and Michael S. LaTour, 2007) [13]. Цікаві висновки щодо ролі туризму в економічному розвитку та збереженні соціалізму на Кубі містяться у публікації Г. Тейлор та Л. Макгліна (Henry Louis Taylor Jr., and Linda McGlynn, 2009) [19]. Розділ монографії Т. Хінча (Hinch Tom, 2011) присвячений з'ясуванню ролі туризму в історії американо-кубинських політичних відносин [11]. Політико-економічна складова кубинського туризму розкривається у праці Р. Родрігез та Е. Марсель (Rivera Rodriguez, Elba Marcell, 2011) [17]. На цьому тлі нинішнє зближення США та Куби, що позначилося першим за останні майже 90 років візитом глави Білого дому на «Острів свободи» та спрощенням туристичних поїздок, потребує додаткового вивчення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 2016 р., внаслідок послаблення санаційного режиму, Куба потрапила до переліку найперспективніших туристичних напрямків світу, здатних вплинути на трансформацію геопросторової структури туристичних потоків в Карибському регіоні. Втім, як затребувана туристична дестинація країна сформувалася ще на початку ХХ ст. [14].

Довготривале іспанське панування (з XV ст. Куба була власністю Іспанської корони) і боротьба за незалежність вплинули як на сировинний, відсталый характер кубинської економіки, так і на революційний характер кубинського народу. З отриманням незалежності у 1902 р. Куба потрапила під вплив США, які своїм втручанням у кубинську війну за незалежність поставили остаточну крапку в розгром іспанських військ на Кубі. Подальші майже 60 років Куба розвивається під економічним та політичним впливом, а фактично протекторатом США.

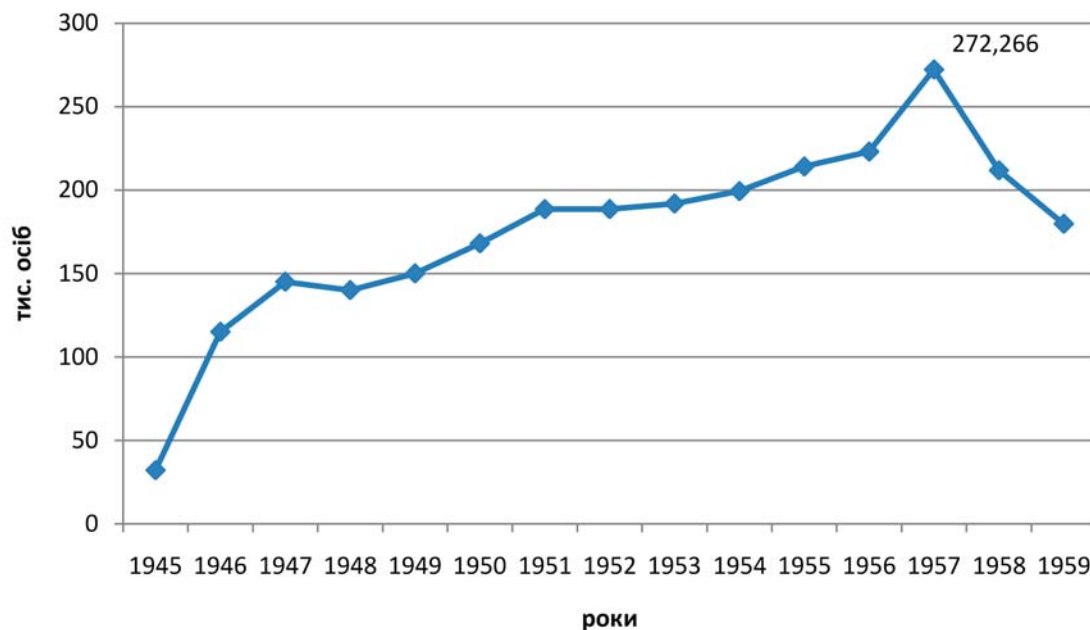
Туристична залежність як чинник соціальної нерівності та формування антиамериканських настроїв

Колоніальне минуле негативно вплинуло на економічний розвиток Куби. Іспанський уряд відмінив рабство на острові тільки у 1886 р., тоді як у США воно було скасовано ще 1865 р. Куба відчувала значну залежність від імпорту більшості товарів та продуктів харчування, відсутність іноземних інвестицій. Виборовши незалежність, країна отримала важкий колоніальний спадок в економіці, у якому була відсутня конкурентна промисловість, а єдиними статтями експорту були тютюн та цукор, що було використано новою метрополією. Кубинська економіка була монополізована американськими підприємствами. Притоку та гарантії інвестицій на острів сприяла так звана «поправка Платта», прийнята конгресом США у 1901 р. [17, р. 61]. Цей документ закріпив залежність країни від Вашингтону та надав США право на інтервенцію та організацію морських баз на острові. В таких умовах рекреаційно-туристичний потенціал Куби став перспективним сектором спрямування американських інвестицій.

Природні та історико-культурні ресурси острову та його економіко-географічне положення зумовили перетворення туризму на провідну галузь економіки у міжвоєнний період. За словами Ч. Джаявардени, напередодні Другої світової війни на частку Куби припадало від 40% до 60% всього туристичного потоку країн Карибського басейну [12, р. 52]. Із запровадженням у США так званого «сухого закону» (1920-1933) Куба стає справжнім центром розважального туризму із відповідними романтичними та споживацькими конотаціями: теплий пляжний відпочинок, веселощі, споживання рому, розквіт проституції та азартних ігор. Динаміка туристичних прибуттів на острів знижується лише у роки Великої депресії та Другої світової війни.

У повоєнні роки кубинська економіка, що не зазнала істотних втрат порівняно з іншими країнами, була привабливою для інвестицій і розвивалася швидкими темпами [12, р. 52]. В роботі Р. Родрігез та Е. Марсель 1952-1958 рр. називаються «золотою ерою» [17, р. 64] кубинського туризму, що припадає на час правління військового диктатора Ф. Батисти. Повернувшись до влади внаслідок військового перевороту, Ф. Батиста відкрив шлях до значних американських грошових надходжень, у тому числі, у туристичну галузь. У зазначений час Гавана перетворилася на столицю ігрного бізнесу Латинської Америки, «латиноамериканський Лас-Вегас». Американська мафія фактично контролювала туристичну індустрію Куби – готельний бізнес, азартні ігри, а також наркотики та проституцію [17; 18; 19].

Напередодні революції туристична галузь стала основним джерелом валютних надходжень та зайнятості кубинського населення. Протягом 1948-1957 рр. кількість туристичних прибуттів на Кубу зросла на 94%, в'їзний туристичний потік досяг максимальних значень у 1957 р. і становив 272 тис. осіб (рис. 1). При цьому в географічній структурі в'їзного турпотоків 86% припадало на громадян Америки [12, р. 53]. Запальна кубинська музика, ром та сигари користувалися нечуваною популярністю у США. Найкращі американські виконавці, серед яких Френк Сінатра та Марлен Дітріх, виступали в нічних клубах Гавани.

Рис. 1. Динаміка міжнародних туристичних прибуттів на Кубу напередодні революції, 1945-1959 рр.
Джерело: авторська розробка за матеріалами [12].

Незважаючи на успіхи у розвитку туристичної галузі, «туризм та цукор наповнили соціальний ландшафт Гавани стражданнями та біллю» [19, р. 1]. Станом на 1958 р. в місті нараховувалося близько 5 тис. жебраків, багато з яких були жінки з дітьми. В суспільстві набула поширення злочинність, особливо серед неповнолітніх [19, р. 1]. Зайнятість місцевих мешканців у готельному та розважальному бізнесі продукувала поширення некваліфікованої праці, девіантних форм поведінки, а також поляризацію інтересів різних груп населення. Зокрема, нерівні можливості для працевлаштування для афро-кубинців та білого населення острова.

Гене́за кубинської революції була зумовлена, у тому числі, наближеністю президента Ф. Батисти до членів американської мафії – Меєра Ланскі, Чарльза Лучано, Санто Таффіканте. Так, будівництво чергового фешенебельного готелю «Рив'єра», який зводився пе-

реступним синдикатом Меєра Ланскі, частково фінансувалося кубинським урядом, на що було витрачено 14 млн. дол. На тлі масового безробіття, що у 1958 р. сягнуло 40%, та зубожіння населення, будівництво викликало невдоволення кубинців [9, р. 69].

У 1959 р., після приходу до влади Фіделя Кастро, уряд націоналізував основні галузі промисловості та провідні готелі країни. Фідель, як протягом вже майже 60 років називають кубинці свого ватажка, рішуче покінчив з азартними іграми, проституцією та незаконним оборотом наркотиків, що перетворили його країну на «вертеп гедонізму». Серед першочергових заходів Ф. Кастро було створення Департаменту пляжів для людей. Тоді ж було засновано Національний туристичний інститут, покликаний розвивати внутрішній туризм та допомагати людям отримати знання про їх власну країну (показово, що очільником нової структури став сам Ф. Кастро) [19, р. 2].

Не зважаючи на те, що революційний уряд сприймав туризм як форму капіталістичної експлуатації, джерело соціальної нерівності та расизму, Ф. Кастро на перших порах, як показав у своїй роботі Ч. Джаявардена, не покидав надію перетворити острів на «найкращий та найважливіший туристичний центр світу» [12, р. 53-54]. Однак масштабна націоналізація американських підприємств та зближення з Радянським Союзом відвернули симпатію міжнародної спільноти (передусім США) від кубинських революціонерів, на яких попервах покладали великі надії у справі демократизації та покращення життя в країні. У відповідь на подальшу радикалізацію революції (всього у декілька етапів було націоналізовано майно близько 6 тис. американських громадян та підприємств), фактично надання їй соціалістичного спрямування, за участю або підтримки США було організовано низку диверсій з метою повалення революційного уряду. Оскільки такі дії не мали успіху, то на кінець 1960 р. США повністю припинили торгівлю з Кубою та застосували проти неї економічну блокаду, відмовившись постачати нафту та закупати цукор.

Допомога «Острову свободи» була надана соціалістичними країнами, передусім СРСР, який був зацікавлений у створенні свого форпосту у Західній півкулі. 2 січня 1961 р. США розірвали дипломатичні стосунки з Кубою. Як наслідок, в подальші роки Куба стає доволі небезпечним місцем, де існувала загроза прямого військового зіткнення із застосуванням ядерної зброї двох наддержав – СРСР та США. У надзвичайно напруженій міжнародно-політичній ситуації, у якій опинилася Куба в 1960-х рр., Ф. Кастро швидко втратив ентузіазм з приводу можливостей розвитку міжнародного туризму.

У подальші десятиліття розвиток туризму на Кубі був унеможливлений економічною блокадою та дипломатичною ізоляцією країни з боку США. Протягом 1961-1962 рр. формується нормативна база політики ембарго [7, с. 323], що виключала експортно-імпортні операції з Кубою, американським громадянам було заборонено здійснювати поїздки на Кубу. З ухваленням у 1962 р. Конгресом «Акту про іноземну допомогу», санкції набули екстериторіального характеру, що дозволило США відмовляти у допомозі країнам, які у будь-якій формі підтримують кубинський уряд. Згодом обмеження торкнулися фінансової діяльності кампаній, судна яких заходили у кубинські порти [7, с. 324].

Здійснювані Фіделем соціалістичні перетворення мали глобальні політико-економічні наслідки для кубинської економіки та суспільства, перетворили колишню «перлину Карибського моря» на напівзакриту країну, зумовивши аберрантну залежність від СРСР і радянського блоку. Протягом 1960-х – першої половини 1970-х рр. в'їзний туристичний потік на Кубу падає до рекордно низьких значень – близько 3-4 тис. осіб, більша частина яких були вихідцями з країн соціалістичного табору [11, р. 99]. Така ситуація була проти-природною для Куби як з точки зору рекреаційного потенціалу, так і виходячи з особливостей економіко-географічного положення. Адже саме США були географічно та історично зумовленим партнером Куби, будучи основним постачальником торгівельних від-

носин, фінансової допомоги, прямих інвестицій та технологій. У даному випадку революція і спричинені нею зміни у зовнішньополітичній та зовнішньоекономічній стратегії Куби були у значній мірі, як зазначають Л. Тернер та Дж. Еш, «відповіддю на американський імперіалізм» в економіці країни. При цьому частина народної підтримки боротьби проти Ф. Батисти, продовжують автори, була зумовлена «відразою від ексцесів індустрії туризму – цієї найновішої, набагато більш темної форми імперіалізму» [20, с. 103]. Очевидно, що зазначена відраза від «ексцесів туризму» набула на Кубі, яка наприкінці 1950-х рр. перетворилася на центр туристичного тяжіння громадян США, відверто антиамериканського характеру та суттєво вплинула на модифікацію зовнішньополітичного курсу.

«Туристична революція»: динаміка та перспективи зовнішньополітичної взаємодії

Не зважаючи на те, що туристичне відродження Куби зазвичай пов'язується із розпадом Радянського Союзу, прагнення відновити свою частку туристичного ринку, перетворити туризм на драйвер економічного росту спостерігається вже в середині 1970-х рр. [12, р. 54]. Намагання уряду повернути міжнародний туристичний потік були зумовлені незадовільним станом економіки країни, що відчувала залежність від експорту цукру і дефіцит валютних надходжень. В свою чергу ці спроби зустрічали опір американської адміністрації, яка через політику ембарго послідовно блокувала валютні надходження, у тому числі, пов'язані із туризмом [13, р. 403]. В умовах, коли військове втручання унеможлиблювалося загрозою відплати зі сторони радянського блоку, економічні санкції повинні були похитнути режим Ф. Кастро зсередини та якомога підвищити вартість утримання СРСР свого сателіта [11, р. 102]. Однак, це не завадило розпочати будівництво готелів та представити Кубу як відносно безпечне (після закінчення революції та Карибської кризи) та привабливе місце відпочинку на нових туристичних ринках. Окрім країн соціалістичного табору, таким ринком стала Канада, де були запропоновані пакетні тури, поширені згодом на європейський та південноамериканський регіони. Як наслідок, протягом 1970-1980-х рр. спостерігається стрімке збільшення в'їзного туристичного потоку на Кубу (рис. 2), кількість міжнародних туристів у 1989 р. зростає до 300 тис. чол. [12, р. 55].

Рис. 2. Динаміка міжнародних туристичних прибуттів на Кубу, 1945-2015 роки.

Джерело: авторська розробка за матеріалами [11; 12; 18; 26].

Крах світової соціалістичної системи на чолі з СРСР мав нищівні наслідки для кубинської економіки, яка значною мірою залежала від матеріальної допомоги Москви. Обсяг зовнішньої торгівлі, 85% якої було орієнтовано на Радянський Союз та країни Східного блоку, скоротився в 3 рази, зростання дефіциту бюджету сягнуло 30% ВВП, шаленими темпами зростала інфляція [6, с. 361].

Для подолання кризи у 1991 р. Ф. Кастро було ініційовано п'ятирічний «Особливий період у мирний час» – програму заходів з нормування та розподілу ресурсів, що передбачала режим жорсткої економії та пріоритетний розвиток прибуткових галузей господарства, серед яких основною стала туристична сфера. Це супроводжувалося лібералізацією фінансово-економічного життя та запровадженням окремих елементів ринкової економіки: легалізовано обіг долара, створено сприятливі умови для іноземних інвестицій, громадянам дозволено займатися приватним підприємництвом, дозволено прийом грошових переказів від чисельної кубинської діаспори зі США тощо.

Часткові ринкові перетворення позитивно вплинули на активізацію туристичного сектору Куби, який на відміну від 1980-х рр. став не просто додатковим джерелом валютних надходжень на тлі масштабної економічної підтримки з боку комуністичних країн, а стратегічним пріоритетом, що забезпечив фактичне «виживання» [11, р. 100] країни.

Інновації в туристичній політиці Куби полягали у пріоритетному розвитку готельної інфраструктури. Для цього кубинський уряд започаткував створення спільних підприємств з іноземними інвесторами Канади, Іспанії, Німеччини, Південної Америки, які вклали кошти у будівництво нових об'єктів готельного господарства. При цьому контрольний пакет акцій нових підприємств залишався за державою. В результаті, протягом 1990-2000 рр., кількість готельних номерів вдалося подвоїти з 18,565 до 37,178 од. [19, р. 2]. У 1994 р. на Кубі було створено Міністерство туризму, а Національний інститут туризму (INTUR) відкрив свої офіси в Аргентині, Канаді, Франції, Німеччині, Італії, Мексиці та Іспанії [12, р. 54]. Внаслідок цілеспрямованого розвитку туристичного сектору економіки вже до 1993 р. Куба отримала понад 600 тис. міжнародних туристичних прибуттів, що у двічі перевищувало показники 1989 р. Прибутки від міжнародного туризму сягнули у 1995 р. 1 млрд. [17, р. 74], а у 2000 р. дорівнювали 1,756 млрд. дол. США (рис. 3) [26].

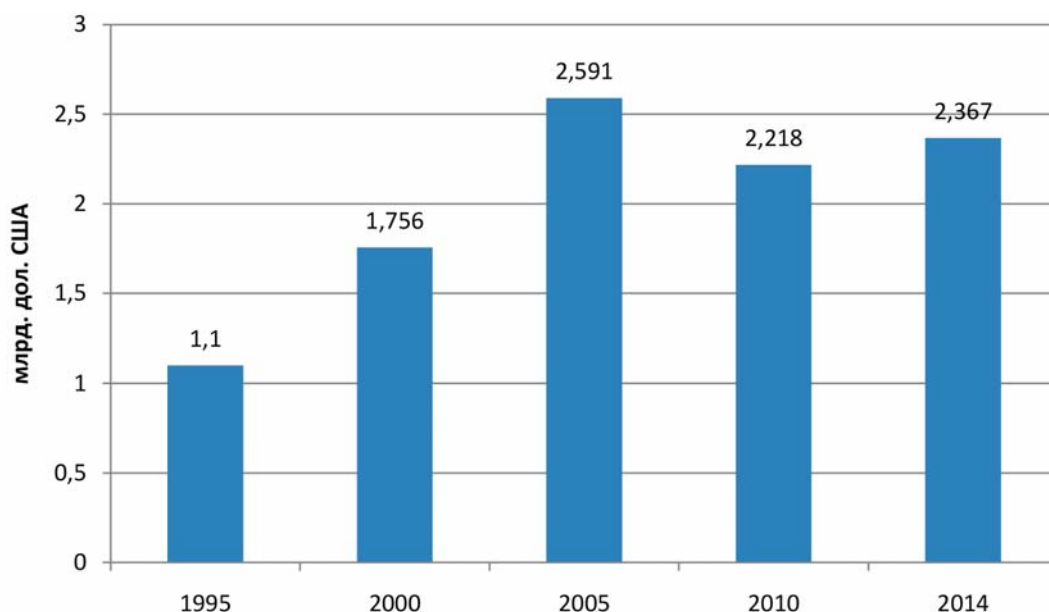

Рис. 3. Динаміка доходів Куби від міжнародних туристичних прибуттів, 1995-2014 рр.

Джерело: авторська розробка за матеріалами [17; 26].

Туристифікація економіки Куби супроводжувалася відлунням «ексцесів туризму», що мали місце в країні до революції 1959 р., передусім, видимим збільшенням проституції та різкими соціальними контрастами між рівнем життя населення. Як зазначають Г. Тейлор та Л. Макглісс, створення туристичної інфраструктури у поєднанні з припливом туристів представляло «лобову атаку» [19, р. 6] на кубинську культуру. Міжнародні туристичні потоки сприяли укоріненню споживацьких настроїв та спричинили асиметрію соціально-економічної структури кубинського суспільства. Вибуховий розвиток туристичної індустрії та поява можливостей для самозайнятості населення у сфері обслуговування створили умови для формування нових соціально-економічних груп прямо або опосередковано задіяних у даній галузі. Робота, пов'язана з туристичним обслуговуванням, зокрема, в готелях, ресторанах, музеях, сувенірних лавках, розважальних центрах, нічних клубах, аеропортах тощо відкривала доступ до долара і була доволі бажаною на відміну від роботи в державному секторі. Особи, які контактували з туристами, мали значні фінансові переваги як над кваліфікованими працівниками, так і над промисловими та сільськогосподарськими робочими, які працювали на державних підприємствах. Це суттєво послабило ретельно створювані умови зрівняльного розподілу доходів. До 1997 р. у сфері туризму прямо або опосередковано були задіяні приблизно 130 тис. кубинців, станом на 2007 р. кількість робочих місць збільшилася до 587 тис., що становило 11% від загальної чисельності працюючого населення [19, р. 4].

За словами М. Еспіно (М. D. Espino), уряд усвідомлював небезпеку, що надходила від туристичної галузі, вдаючись до захисту революційних ідеалів та населення країни від «туристичного вірусу» [9, р. 362]. Політика правлячої комуністичної партії зводилася до обмеження туризму курортними анклавами і заборони контактів між кубинцями та іноземними відвідувачами, що запроваджувалося з метою «імунізації кубинського суспільства від зла міжнародного туризму» [19, р. 5]. Одночасно це дозволяло убезпечити туристів від можливих злочинів. В народі такого роду обмежувальні заходи отримали назву «туристичного апартеїду». Не зважаючи на те, що державна політика ізоляції кубинців від міжнародного туризму, в цілому, не мала успіху [19, р. 5], оскільки чисельні формальні та неформальні соціальні комунікації існували будь що, переслідування і арешти місцевого населення стануть помітним явищем суспільно життя країни. Остаточна політика обмеження буде скасована лише урядом Рауля Кастро у березні 2008 р. [23].

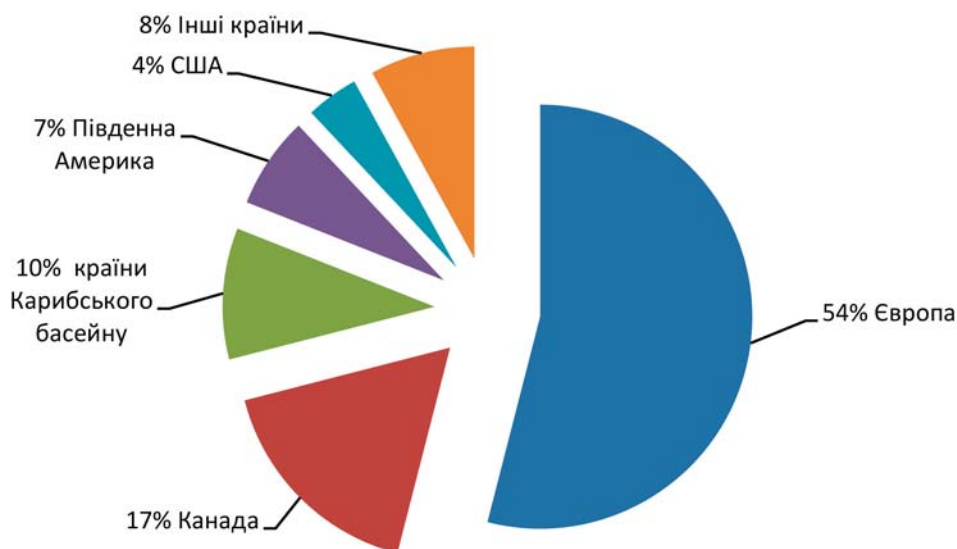
Розвиток міжнародного туризму на Кубі супроводжувався не тільки вражаючим поглибленням соціальних контрастів як всередині кубинського суспільства, так і між місцевим населенням та туристами. Прикметною рисою цього процесу стали руйнація комуністичних ідеалів та утвердження гібридної (між вільним ринком та соціальними структурами) економіки, яка не могла задовольнити зростаючі потреби населення та викликала напругу в суспільстві. Втім, головний парадокс економіки туризму полягав у консервації соціалізму за допомогою ринкового за визначення явища, яким є туризм. Як влучно зазначив з цього приводу Брендан Долан (Brendan C. Dolan), «раптово долари, і усе що приходить з ними, стало рятівниками соціалізму: туризм, доларова продукція, а також підприємства самозайнятості» [8].

Попри те, що економічні реформи 1990-х рр. спричинили справжню «туристичну революцію» [12, р. 55], Куба залишалася соціалістичною державою із відповідною панівною ідеологією та державною монополією у найважливіших секторах економіки. На тлі розпаду СРСР та падіння комуністичних режимів в країнах Центральної та Східної Європи це принципово не влаштувало США, які послідовно, протягом одинадцяти президентських адміністрацій підтримували та посилювали ембарго, вимагаючи проведення вільних і справедливих виборів та переходу до демократичного уряду.

Протягом 1990-х рр. відносини Куби зі США різко погіршилися. У 1992 р. Конгрес ухвалив закон Торрічеллі, який відкрив можливість гуманітарної допомоги, але посилив економічний тиск, заборонивши дочірнім підприємствам США здійснювати торгівельно-економічні відносини з Кубою. Морським суднам після відвідин Куби заборонялося заходити в порти США протягом шести місяців. Ці зміни мали негативні наслідки для круїзного судноплавства та американських компаній індустрії гостинності, які обходили ембарго через дочірні компанії за межами США. Закон Хелмса-Бертоне (1996) ще більше розширив санкційний режим за рахунок можливостей застосування обмежень проти іноземних компаній, надавши, таким чином, санкціям екстериторіального характеру. У роботі Т. Хінча вказується, що закон мав на меті припинити тенденцію до створення на острові спільних підприємств між Кубою та компаніями з інших суверенних держав, у тому числі в туристичній сфері [11, р. 102]. Однак, як показав у своєму монографічному дослідженні Ю. О. Седляр, документ не отримав політичної підтримки світової спільноти, а іноземні компанії продовжили свою роботу на Кубі [7, с. 330].

Не зважаючи на усі обмежувальні заходи США проти режиму Ф. Кастро, які мали місце і у подальших двосторонніх стосунках та завдали нищівного удару по кубинській економіці, ізоляція острову не увінчалася успіхом. Значною мірою це стало можливим і завдяки туристичній політиці країни, де індустрія туризму стала двигуном іноземних інвестицій, а туристичні потоки визначили напрямки зовнішньоекономічної та зовнішньополітичної взаємодії. Як влучно зауважив Т. Хінч, у той час коли ембарго «ізолювало американців з Куби, воно не ізолювало Кубу від туристів з інших частин світу» [11, рр. 102-103], про що свідчить просторова структура туристичних потоків (рис. 4).

Рис. 4. Просторова структура міжнародних туристичних прибуттів на Кубу, 2000 р.

Джерело: авторська розробка за матеріалами [12].

Так, якщо до революції 1959 р. 86% в'їзного турпоточку становили громадяни США, станом на 2000 р. найбільша частка туристів припадала на Канаду (17%) та країни Європи (54%) [12, р. 57]. При цьому громадяни США, не зважаючи на заборону здійснювати поїздки на Кубу, також продовжували відвідувати острів через інші країни (передусім, Канаду та Ямаїку). В абсолютних значеннях їхня кількість у 2000 р. дорівнювала 76,898 осіб [12, р. 57]. У цьому сенсі політиці Вашингтону не вдалося протидіяти зростаючій мережі туристичних потоків з відповідними економічними, культурними та політичними впливами, що вплинули та продовжують впливати на ринкову трансформацію кубинського

суспільства, змушуючи, водночас, Кубу активізувати зовнішньополітичну взаємодію зі США.

«Туристичне вторгнення» та «пивна криза» на Кубі

Покращення американо-кубинських дипломатичних відносин було зумовлено низкою чинників, але значною мірою визначено подальшою лібералізацією економіки та суспільного життя, ініційованих реформами нового очільника держави – Рауля Кастро. Після набуття у 2008 р. владних повноважень, що відбувалося на тлі глобального економічного спаду, Рауль Кастро почав реформувати економічну систему Куби. Передусім, пакет реформ зменшували ступінь державного контролю економіки та особистих свобод громадян. Зокрема, це торкалося:

- децентралізації сільськогосподарського сектору (мешканцям острова дозволено орендувати земельні ділянки терміном на 10 років);
- послаблення обмежень для суб'єктів малого підприємництва («самозайнятість» розширена до 178 видів робіт, що означало легалізацію малого бізнесу, де нині задіяно 496 тис. осіб., або 4,5% населення країни);
- лібералізації ринку нерухомості (дозволено торгувати нерухомістю);
- полегшення можливостей виїзду за кордон;
- розширення доступу до споживчих товарів (дозволено придбання персональних комп'ютерів, купівлю-продаж потриманих автомобілів, держбанки почали видавати кредити приватним особам) та ін. [5, 15].

Історичному візиту президента США на Кубу (березень 2016 р.), який політичні оглядачі порівняли з візитами Річарда Ніксона у 1972 р. в Китай та Рональда Рейгана у 1988 р. до СРСР [3], передувала підготовча робота. Ще у грудні 2014 р. Барак Обама з кабінету Білого Дому оголосив про початок «нового підходу» в політиці США щодо Куби, визнавши, що «ізоляція не спрацювала» та доручив повторне встановлення дипломатичних відносин, а також економічних та туристичних зв'язків з комуністичним островом [14].

На відлигу у відносинах між США та Кубою миттєво відреагували іноземні туристи, за підсумками 2015 р. острів отримав додаткових 1,5 млн. прибуттів. В цілому, обсяг в'їзного туристичного потоку на Кубу в 2015 р. склав 3,5 млн. міжнародних туристичних візитів (рис. 2). Серед них помітно зросла кількість громадян США (рис. 5), втім лівова частка візитів як і раніше припадає на громадян Канади.

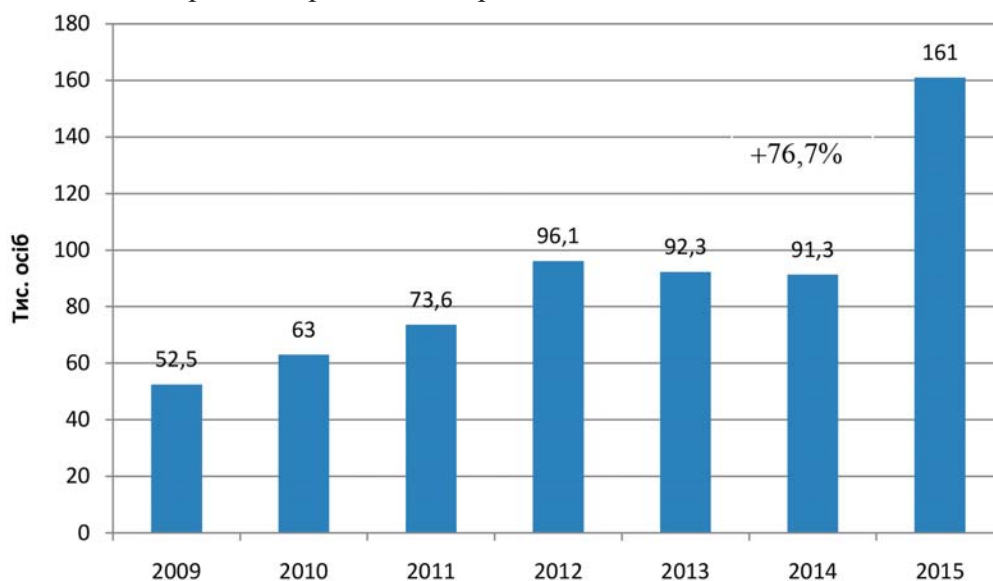

Рис. 5. Динаміка візитів громадян США на Кубу, 2009-2015 роки.

Джерело: авторська розробка за матеріалами [5; 10].

Серед європейських країн значний туристичний потік на Кубу генерують: Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія, Іспанія (рис. 6) [10]. До нового туристичного «вторгнення» на Кубу виявилось не готовим спільне державне підприємство «Cerveceria Vucanepo», яке не змогло задовольнити дефіцит пива на початку сезону 2016 р., що дало можливість ЗМІ зробити яскраві заголовки на кшталт «пивна криза на Кубі» [22].

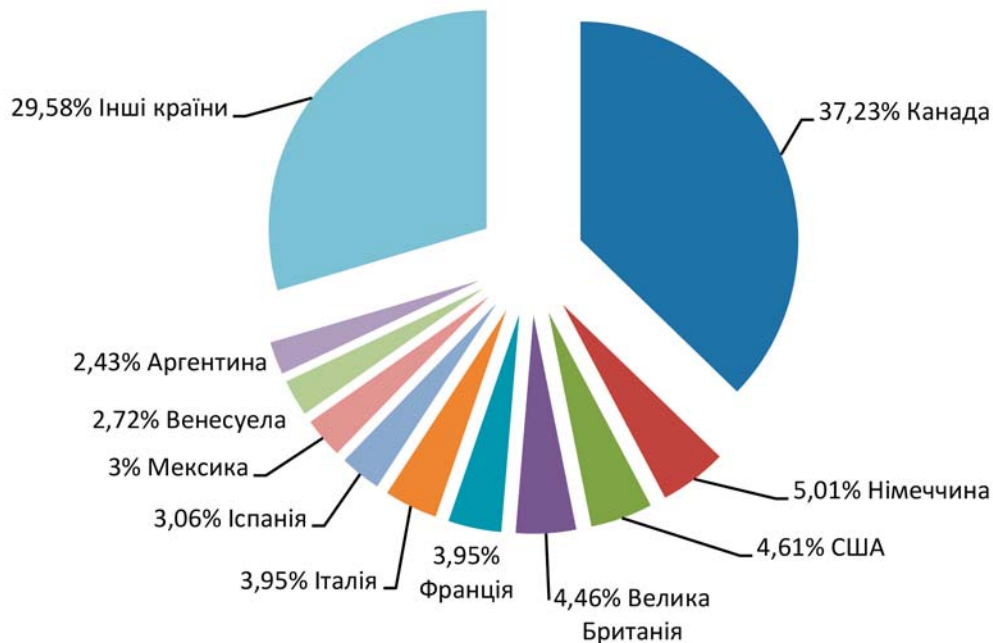

Рис. 6. Просторова структура міжнародних туристичних прибуттів на Кубу, 2015 р.

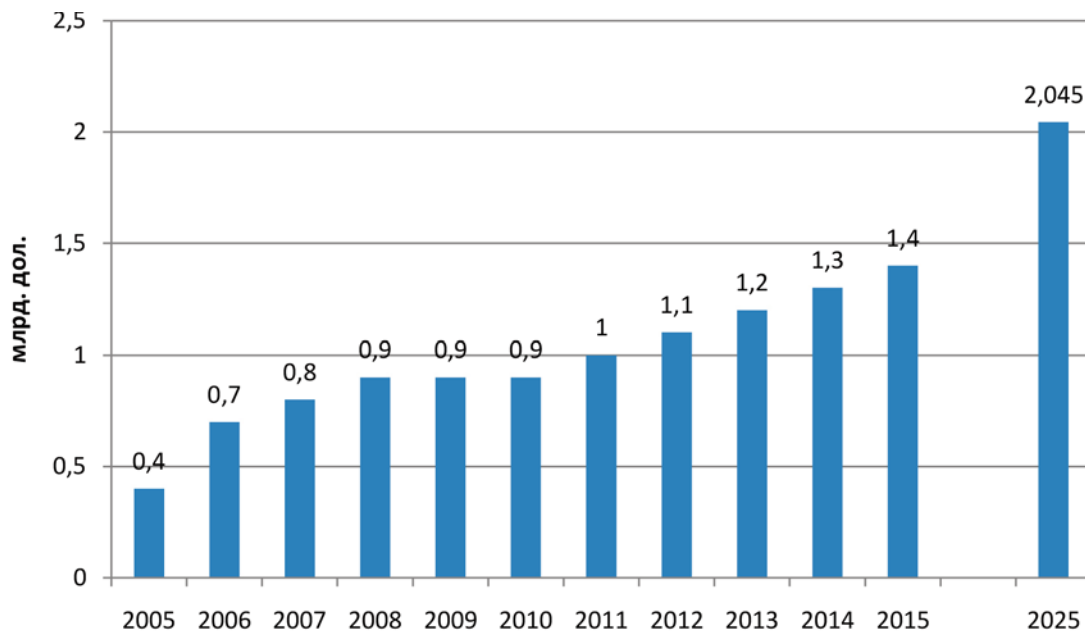
Джерело: авторська розробка за матеріалами [10].

Підкреслимо, що заборона туристичних поїздок на Кубу для громадян США продовжує діяти. Поки що легально потрапити на острів громадяни Америки можуть, якщо їх візит відповідає одній з 12 дозволених владою США цілей візиту (від освіти до підприємницької діяльності), хоча ця вимога останнім часом суворо не дотримується [10].

У нинішніх умовах туризм знов – найдинамічніший сектор економіки Куби, що відкриває шлях зарубіжним інвестиціям. За оцінками Всесвітньої ради подорожей та туризму (WTTC), кубинський туризм прямо та опосередковано сприяє формуванню 10,4% ВВП [25]. Ще навесні 2014 р. кубинська влада ухвалила інвестиційні закони, що дають «зелене світло» іноземним інвесторам через двократне скорочення податку на прибуток (до 15%) та гарантують восьмирічні канікули для спільних з кубинськими партнерами венчурних проєктів. У 2015 р. обсяг інвестицій у туристичну сферу оцінювався 1,4 млрд. дол. США (рис. 7), що становило близько 15% від загального обсягу інвестицій в країну, за прогнозами WTTC до 2025 ця частка має збільшитися до 19%, що в абсолютних показниках перевищить 2 млрд. дол. США [25].

В туристичному секторі Куби нині спостерігається значна інвестиційна активність. Гавана уклала угоди і співпрацює з провідними міжнародними готельними мережами, будівельними та ін. компаніями в реалізації багатомільйонних проєктів з будівництва цілих курортів, готелів, полів для гольфу, причалів для яхт та ін. об'єктів. Зокрема, зі швейцарським оператором «Kempinski», сингапурським «Banyan Tree», колумбійським оператором «Excelencias», французьким відділенням американської мережі «Warwick International Hotels». Вражають проєкти китайських інвесторів, холдинг «Beijing Enterprises» підписав угоду на будівництво курортного комплексу в 462 млн. дол. США, компанія «Suntime»

завершує проєкт вартістю в 150 млн. дол. США з будівництва «Хемінгуей-отелю» на 600 місць. Британський забудовник «London & Regional» реалізує угоду в 500 млн. дол. США з будівництва туристичного комплексу в Варадеро [5; 27].

Рис. 7. Динаміка та прогноз обсягу інвестицій в туристичну сферу Куби, 2005-2025 рр.

Джерело: авторська розробка за матеріалами [25].

Напередодні візиту Б. Обама на кубинський ринок вийшли три великі, пов'язані з туризмом, американські компанії: «Starwood Hotels & Resorts Worldwide», «Marriott» та «Airbnb». Показово, що під час візиту Барака Обама на Кубу його супроводжував генеральний директор компанії «Marriott» [24], яка під цією маркою володіє 2800 готельними підприємствами в 66 країнах світу. Це свідчить про значну зацікавленість американського бізнесу та великі перспективи в розвитку туристичної інфраструктури Куби. Підкреслимо, що при цьому туристична індустрія, у тому числі готельний бізнес, залишаються під контролем уряду. Іноземні компанії для ведення бізнесу мають співпрацювати з державними підприємствами [24].

Очевидно, що Куба перетворюється на провідну туристичну дестинацію регіону. Кількість міжнародних туристичних прибуттів у найближчі роки матиме сталу тенденцію до стрімкого збільшення. У 2016 р. влада США та Куби підписали угоду про відновлення прямого авіасполучення, з можливістю здійснювати понад ста щоденних рейсів. Значний потенціал для росту, пов'язаний з відновленням круїзного судноплавства. У травні 2016 р. вперше за останні понад 50 років Гавану відвідало круїзне судно «Adonia» відомої американської компанії «Carnival» з 704 пасажирами на борту [10]. Показово, що в програмі візиту значаться зустрічі з художниками, музикантами, приватними підприємцями, уроки танців та екскурсії. У такий спосіб відвідувачі зі США обходять діючу заборону на туристичні поїздки.

Водночас, інтенсифікація міжнародного туристичного потоку на Кубу виявила «хвороби росту», передусім, відчутну нестачу номерного фонду готельних підприємств. В країні близько 63 тис. готельних номерів. Уряд розраховує збільшити їхню кількість на 13 тис. од. тільки у 2016 р., а протягом наступних 15 років довести обсяг номерного фонду до 200 тис. од. [21].

Бажаючи відвідати Кубу усе частіше звертаються до оренди приватних квартир та будинків. Нині у даному сегменті нараховується близько 14 тис. пропозицій. Значну допомогу у підборі місця проживання надає глобальний американський онлайн-сервіс з розміщення та короткострокової оренди житла «Airbnb», який з «відлигою» у американо-кубинських відносинах включив Кубу до простору своїх глобальних комунікацій (zareєстровано понад 4 тис. господарів) [10]. Сервіс працює за принципом економіки спільної участі, що відкриває можливості простим кубинцям покращити матеріальне становище, надаючи послуги розміщення. Окрім «Airbnb», кубинським ринком активно цікавляться «Google», «Starwood», «Western Union», туристический сайт «Booking.com» та ін.

Щоправда повноцінному використанню сучасних технологій онлайн-бронювання перешкоджає катастрофічно низький рівень покриття мережі Інтернет в країні, який залишається малодоступним для переважної більшості громадян. Доступ до глобальної мережі мають не більше 5% населення [10]. Протягом 2015 р. щоденно виходили в мережу близько 150 тис. мешканців 11-мільйонної країни [5]. Широкі можливості підключення високошвидкісного Інтернету та Wi-Fi з'явилися лише з приходом американських компаній, готових інвестувати у телекомунікаційний сектор.

Не зважаючи на те, що Закон Хелмса-Бертон так і не було скасовано, на існування значних бар'єрів та донині невирішені питань у американо-кубинських відносинах, рекреаційний потенціал Куби являє значний інтерес як для індустрії туризму та гостинності, так і для звичайних туристів. Ця об'єктивно існуюча реальність відкриває простір для комунікацій між кубинським населенням та глобальними туристичними потоками, що сприяє відновленню довіри між народами навіть мимоволі політичної позиції кожної зі сторін.

Висновки. В політичній історії Куби ХХ – початку ХХІ ст. міжнародний туризм відіграв доволі помітну, а інколи вирішальну роль у формуванні її зовнішньополітичних пріоритетів. Ретроспективний аналіз туристичних потоків дозволяє виокремити декілька різких коливань часового ряду, кожне з яких супроводжувалося переформатуванням зовнішньополітичної взаємодії. Початковий період росту туристичних прибуттів на острів, що спостерігається напередодні революції 1959 р., супроводжувався генеруванням сталих туристичних потоків зі США та встановленням фактичної залежності від могутньої сусідньої країни. Це відбувалося на тлі різкого соціального розшарування та формування антиамериканських настроїв в кубинському суспільстві, що, зрештою, також вплинуло на розрив американо-кубинських дипломатичних відносин. Антиамериканізм, підґрунтям якого на Кубі стало сприйняття туризму як очевидної форми соціальної нерівності, був активно використаний Радянським Союзом, в аберрантну залежність від якого Гавана потрапив на 30 років, втративши туристичний потік та залишившись в міжнародно-політичній ізоляції.

Наступний період росту туристичних прибуттів на Кубу спостерігається з кінця 1980-х – початку 1990-х рр. та характеризується диверсифікацією зовнішньоекономічних та зовнішньополітичних зв'язків, а також просторової структури туристичних потоків, що стає можливим навіть попри посилення санкцій з боку США. В 1990-ті роки в країні відбувається «туристична революція», коли для виживання без підтримки СРСР в туристичний сектор спрямовуються інвестиційні потоки, а разом з туристичними потоками проникають елементи ринкової економіки та капіталістичного укладу. З одного боку надходження від міжнародного туризму консервують та рятують режим від неминучої руйнації, а з іншого – девальвують комуністичну ідеологію, диктують розуміння неминучості ринкових перетворень в економіці та демократичних змін в політиці, змушують до відновлення діалогу з США.

Зближення американо-кубинських відносин, символом чого став візит Барака Обама на Кубу, ознаменувало черговий сплеск туристичних потоків в країну. В умовах об'єктивно існуючих понад двохмільйонних туристичних контактів, які мали місце на Кубі на початку 2010-х рр., подальше збереження ембарго, вочевидь, не мало сенсу, що було визнано й главою Білого Дому. В нинішніх умовах стрімко зростаюча динаміка туристичних візитів відкриває значні можливості для соціальних комунікацій та політичної взаємодії, результатом чого може стати повне скасування ембарго у середньостроковій перспективі.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що міжнародний туризм на Кубі став не просто лакмусовим папірцем зміни зовнішньополітичного вектору держави, а активним провідником ринкових перетворень, сприяв лібералізації суспільно-політичного життя. Водночас, наведене зростання ваги міжнародного туризму в вирішенні питань світової політики є тривалим трендом, пов'язаним з розширенням кола недержавних суб'єктів міжнародних відносин. Це вимагає ретельного дослідження ролі туризму в змінах, які відбуваються на світовій арені.

Список використаних джерел

1. Головченко В. І. Регіонаознавство: Азія, Африка й Латинська Америка : навчальний посібник / В. І. Головченко. – Київ : Дипломатична акад. України, 2013. – 346 с.
2. Ігнат'єв П. Куба після закінчення «холодної війни» / П. Ігнат'єв // Зовнішні справи. – 2015. – № 4. – С. 40-45. – Поч. Зак.: № 5.
3. Каспрук В. Чого чекає президент Барак Обама від візиту на Кубу? // Дзеркало тижня. – 2016. – №7 (26 лютого).
4. Країнознавство: Підручник / М-во освіти і науки України, Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка; [за ред. М. С. Дорошка]. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2012. – 439 с.
5. Мархулія Е. Открывая Гавану: что ждет американских инвесторов на Кубе / Мархулія Е., Макаренко Г., Перемитин Г. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.rbc.ru/economics/22/03/2016/56efacb39a794716c7c299f2>.
6. Орлова Т. В. Сучасна політична історія країн світу: навч. посіб. / Т. В. Орлова. – К. : Знання, 2013 – 677 с.
7. Седляр Ю. О. Міжнародні санкції у світовій політиці: теорія і практика: [монографія] / Ю. О. Седляр. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – 412 с.
8. Brendan C. Dolan. Cubanomics: Mixed Economy in Cuba during the Special Period / Brendan C. Dolan – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://history.emory.edu/home/documents/endeavors/volume1/Brendans.pdf>.
9. Espino M. D. Cuban tourism during the special period / Espino M. D. // Cuba in Transition: Volume 10. Papers and Proceedings of the Eleventh Annual Meeting of the Association for the Study of the Cuban Economy. – 2000. – P. 360-375.
10. Gonzalez Elizabeth. Cuba's Tourism Economy: The Boon and the Dilemma – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.as-coa.org/articles/cubas-tourism-economy-boon-and-dilemma>.
11. Hinch Tom. Tourism as an Instrument of Foreign Policy: the US Trade Embargo on Cuba / Hinch T. // Tourism and Political Change / Edited by Butler, R., Suntikul, W. – Oxford: Goodfellow Publishers: 2011. – P. 109-119.
12. Jayawardene C. Revolution to revolution: why is tourism booming in Cuba / Jayawardene C. // International Journal of Contemporary Hospitality Management. – 2003. – Vol. 15 (1). – P. 52-58.

13. Khrushchev, Sergei. Cuba at the Crossroads: The Role of the United States Hospitality Industry / Khrushchev, Sergei, Tony L. Henthorne, and Michael S. LaTour // Cuban Tourism Initiatives: Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly. – 2007. – Vol. 4 (November). – P. 402-415.
14. Martosko David & Associated Press. Obama tries «new approach» on Cuba with normalized trade relations and diplomacy between Washington and Havana for the first time in a half-century // Daily Mail (London). – 2014. – 17 December.
15. Renwick, Danielle. U.S.-Cuban Relations / Renwick, Danielle, Briana Lee, James McBride // Council on Foreign Affairs. – 2016. – 7 September.
16. Richter, L. K. The politics of tourism in Asia. Honolulu: University of Hawaii Press. – 1989. – P. 1-263.
17. Rivera Rodriguez, Elba Marcell. A Generation of Isolation: Cuban Political Economic Policies / Rivera Rodriguez, Elba Marcell // The Hilltop Review. – 2011. – Vol. 5: Iss. 1, Article 11. – P. 63-77.
18. Sixto, Felipe Eduardo. Cuban Trade and Tourism: Economic, Political and Social Concerns / Sixto, Felipe Eduardo // Cuba in Transition. – 2006. – № 16. – P. 316-324.
19. Taylor Jr, Henry Louis, and Linda McGlynn. International tourism in Cuba: Can capitalism be used to save socialism? // Futures. – 2009. 41(6). – P. 405-413.
20. Turner, L. and Ash, J. The Golden Hordes: International Tourism and the Pleasure Periphery. – London: Constable, 1975. – 319 p.
21. Venus Carrillo Ortega. Cuba as a Destination: Ready for the Tsunami? – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.cubanews.acn.cu/cuba/3564-cuba-as-a-destination-ready-for-the-tsunami>.
22. Cuba is running out of beer as thirsty Americans drink the place dry – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.news.com.au/travel/travel-ideas/cuba-is-running-out-of-beer-as-thirsty-americans-drink-the-place-dry>.
23. Cuba lifts ban that kept its citizens from staying in tourist hotels – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nydailynews.com/latino/cuba-lifts-ban-citizens-staying-tourist-hotels-article-1.286863>.
24. Cuba's Q1 Hotel Pipeline – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://cubajournal.co/cubas-q1-2016-hotel-pipeline>.
25. Travel & Tourism. Economic Impact 2015. Cuba – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic%20impact%20research/countries%202015/cuba2015.pdf>.
26. UNWTO Tourism Highlights, 2001-2016 Edition – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.unwto.org>.
27. Update for new projects for hotels and golf courses in Cuba – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://havana-live.com/news/update-new-projects-hotels-golf-courses-cuba>.

References

1. *Holovchenko V. I.* (2013) *Rehionoznavstvo: Aziya, Afryka y Latyns'ka Ameryka : navchal'nyy posibnyk [Regional Studies: Asia, Africa and Latin America: Tutorial]*. Kiev: Diplomatychna akad. Ukrayiny.
2. *Ihnat'yev P.* (2016) Kuba pislya zakinchennya 'kholodnoyi viyny' [Cuba after the end of the 'Cold War'], *Zovnishni spravy* 4: 40-45. – Poch. Zak.: 5.
3. *Kaspruk V.* (2016) Choho chekaye prezident Barak Obama vid vizytu na Kubu? [What awaits President Barack Obama on his visit to Cuba], *Dzerkalo tyzhnya*, No. 7, 26 February.

4. *Krayinoznavstvo: Pidruchnyk* (2012) [Country Study: Textbook], Doroshko M. S. (eds.). Kiev : Znannya.
5. *Marhuliya E., Makarenko G., Peremitin G.* (2016) 'Otkryivaya Gavanu: chto zhdet amerikanskih investorov na Kube' [Discovering Hawaii: what is waiting for the American investors on Cuba]. Available at: <<http://www.rbc.ru/economics/22/03/2016/56efacb39a794716c7c299f2>>.
6. *Orlova T. V.* (2013) 'Suchasna politychna istoriya krayin svitu: navch. Posib' [Modern political history of world countries: Tutorial]. Kiev: Znannya.
7. *Sedlyar Yu. O.* (2013) 'Mizhnarodni sanktsiyi u svitoviy politytsi: teoriya i praktyka' [International Sanctions in world politics: Theory and Practice]. Mykolayiv : Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly.
8. *Brendan C. Dolan.* 'Cubanomics: Mixed Economy in Cuba during the Special Period'. Available at: <<http://history.emory.edu/home/documents/endeavors/volume1/Brendans.pdf>>.
9. *Espino M. D.* (2000) 'Cuban tourism during the special period', *Cuba in Transition*, Vol. 10: 360-375.
10. *Gonzalez Elizabeth* 'Cuba's Tourism Economy: The Boon and the Dilemma'. Available at: <<http://www.as-coa.org/articles/cubas-tourism-economy-boon-and-dilemma>>.
11. *Hinch Tom* (2011) 'Tourism as an Instrument of Foreign Policy: the US Trade Embargo on Cuba', in Butler, R., Suntikul W. (ed.) *Tourism and Political Change*, – Oxford: Goodfellow Publishers:109-119.
12. *Jayawardene C.* (2003) 'Revolution to revolution: why is tourism booming in Cuba', *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, Vol. 15 (1): 52-58.
13. *Khrushchev, Sergei, Tony L. Henthorne, and Michael S. LaTour* (2007) 'Cuba at the Crossroads: The Role of the United States Hospitality Industry', *Cuban Tourism Initiatives: Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, Vol. 4 (November): 402-415.
14. *Martosko David & Associated Press* (2014) 'Obama tries «new approach» on Cuba with normalized trade relations and diplomacy between Washington and Havana for the first time in a half-century', *Daily Mail* (London), 17 December.
15. *Renwick, Danielle, Briana Lee, James McBride* (2016) 'U.S. – Cuban Relations', *Council on Foreign Affairs*, 7 September.
16. *Richter, L. K.* (1989) 'The politics of tourism in Asia'. Honolulu: University of Hawaii Press.
17. *Rivera Rodriguez, Elba Marcell* (2011) 'A Generation of Isolation: Cuban Political Economic Policies', *The Hilltop Review*, Vol. 5: Iss. 1, Article 11: 63-77.
18. *Sixto, Felipe Eduardo* (2006) 'Cuban Trade and Tourism: Economic, Political and Social Concerns', *Cuba in Transition*, No. 16: 316-324.
19. *Taylor Jr, Henry Louis, and Linda McGlynn* (2009) 'International tourism in Cuba: Can capitalism be used to save socialism?', *Futures* 41(6): 405-413.
20. *Turner, L. and Ash, J.* (1975) 'The Golden Hordes: International Tourism and the Pleasure Periphery'. – London : Constable.
21. *Venus Carrillo Ortega* (2015) 'Cuba as a Destination: Ready for the Tsunami?' Available at: <<http://www.cubanews.acn.cu/cuba/3564-cuba-as-a-destination-ready-for-the-tsunami>>.
22. *Cuba is running out of beer as thirsty Americans drink the place dry.* Available at: <<http://www.news.com.au/travel/travel-ideas/cuba-is-running-out-of-beer-as-thirsty-americans-drink-the-place-dry>>.
23. *Cuba lifts ban that kept its citizens from staying in tourist hotels.* Available at: <<http://www.nydailynews.com/latino/cuba-lifts-ban-citizens-staying-tourist-hotels-article-1.286863>>.

24. *Cuba's Q1 Hotel Pipeline*. Available at: <<http://cubajournal.co/cubas-q1-2016-hotel-pipeline>>.
25. *Travel & Tourism. Economic Impact 2015. Cuba*. Available at: <<https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic%20impact%20research/countries%202015/cuba2015.pdf>>.
26. *UNWTO Tourism Highlights, 2001-2016 Edition*. Available at: <<http://www.unwto.org>>.
27. *Update for new projects for hotels and golf courses in Cuba*. Available at: <<http://havana-live.com/news/update-new-projects-hotels-golf-courses-cuba>>.

УДК 327.01:327.8

ЕВОЛЮЦІЯ ПІДХОДІВ ДО РОЗУМІННЯ ГЕГЕМОНІЇ В ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

THE EVOLUTION OF APPROACHES TOWARDS THE UNDERSTANDING OF HEGEMONY IN THEORY OF INTERNATIONAL RELATIONS

ЭВОЛЮЦИЯ ПОДХОДОВ К ПОНИМАНИЮ ГЕГЕМОНИИ В ТЕОРИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Романюк Н. А.

Кандидат політичних наук, доцент кафедри країнознавства і міжнародного туризму Львівського національного університету імені Івана Франка. E-mail: natal_kos@yahoo.com

Пурій М. Р.

Аспірант IV року навчання кафедри країнознавства і міжнародного туризму Львівського національного університету імені Івана Франка. E-mail: mariya.puriy@gmail.com

Romaniuk N. A.

PhD in Political Science Lecturer at the Department of Country studies and International tourism of Ivan Franko National University of Lviv. E-mail: natal_kos@yahoo.com

Puriy M. R.

Fourth year PhD student at the Department of Country studies and International tourism of Ivan Franko National University of Lviv. E-mail: mariya.puriy@gmail.com

Романюк Н. А.

Кандидат политических наук, доцент кафедры страноведения и международного туризма Львовского национального университета имени Ивана Франко. E-mail: natal_kos@yahoo.com

Пурій М. Р.

Аспирант IV года обучения кафедры страноведения и международного туризма Львовского национального университета имени Ивана Франко. E-mail: mariya.puriy@gmail.com

Анотація. У статті розглянуто теоретичні підходи реалізму, лібералізму, марксизму та конструктивізму до дослідження, аналізу та розуміння явища гегемонії в науці про міжнародні відносини. Проаналізовано основоположні твердження ключових представників кожного з запропонованих теоретичних напрямів щодо гегемонії. Підкреслено важливість теоретичного доробку представників кожного напрямку та доведено їх безпосередній вплив на формування і розвиток відповідної теорії у рамках науки про міжнародні відносини. Зокрема, аналізуються теоретичні погляди таких провідних у сфері міжнародних відносин науковців та теоретиків, як: Джон Айкенберрі, Роберт Гілпін, Чарльз Кіндлбергер, Джон Міршаймер, Джон Ратгі, Александр Вендт та Крістіан Реус-Сміт. Окрім цього, були досліджені погляди Антоніо Грамші, Роберта Кокса, Роберта Кеохейна та Джозефа Ная, які лягли в основу теорії гегемонії в рамках міжнародних відносин. Наголошено на основоположному впливі теоретичних підходів реалізму, лібералізму, марксизму та конструктивізму на розуміння явища гегемонії в наукових колах, а також на теоретичне обґрунтування та практичну реалізацію цього явища в міжнародних від-

носинах. Підкреслено актуальність дослідження явища гегемонії з погляду теорії і практики міжнародних відносин.

Ключові слова: гегемонія, теорія міжнародних відносин, реалізм, лібералізм, марксизм, конструктивізм.

Abstract. *The article examines theoretical approaches of realism, liberalism, Marxism and constructivism towards the investigation, analysis and understanding of the phenomenon of hegemony in theory of international relations. It analyzes the fundamental claims of key representatives of each of the suggested theoretical approaches regarding hegemony. The authors emphasize the importance of theoretical works of representatives of each approach and demonstrate their direct influence on the formation and development of the studied theory within the science of international relations. In particular, the article provides an analysis of the theoretical views of such leading international relations scholars and theorists, as John Ikenberry, Robert Gilpin, Charles Kindleberger, John Mearsheimer, John Ruggie, Alexander Wendt and Christian Reus-Smit. In addition, the views of Antonio Gramsci, Robert Cox, Robert Keohane and Joseph Nye, which formed the foundation of the theory of hegemony in international relations, were investigated. The authors emphasize on the fundamental impact of the investigated approaches of realism, liberalism, marxism and constructivism towards the understanding of the phenomenon of hegemony within the academia, as well as on the theoretical reasoning and on the realization of this phenomenon in international relations. Concordantly, the relevance of the study of the phenomenon of hegemony in terms of theory and practice of international relations is emphasized.*

Key words: *hegemony, theory of international relations, realism, liberalism, Marxism, constructivism.*

Аннотация. *В статье рассмотрены теоретические подходы реализма, либерализма, марксизма и конструктивизма к исследованию, анализу и пониманию явления гегемонии в науке о международных отношениях. Проанализированы основополагающие утверждения по гегемонии ключевых представителей каждого из предложенных теоретических направлений. Подчеркнута важность теоретического наследия представителей каждого направления и доказано их непосредственное влияние на формирование и развитие соответствующей теории в рамках науки о международных отношениях. В частности, анализируются теоретические взгляды таких ведущих в сфере международных отношений ученых и теоретиков, как Джон Айкенберри, Роберт Гилпин, Чарльз Киндлбергер, Джон Мирсхаймер, Джон Раджи, Александр Вендт и Кристиан Реус-Смит.*

Кроме этого, были исследованы взгляды Антонио Грамши, Роберта Кокса, Роберта Кеохейна и Джозефа Ная, которые легли в основу теории гегемонии в рамках международных отношений. Отмечено основополагающее влияние теоретических подходов реализма, либерализма, марксизма и конструктивизма на понимание явления гегемонии в научных кругах, а также на теоретическое обоснование и практическую реализацию этого явления в международных отношениях. Таким образом, подчеркнута актуальность исследования явления гегемонии с точки зрения теории и практики международных отношений.

Ключевые слова: *гегемония, теория международных отношений, реализм, либерализм, марксизм, конструктивизм.*

Постановка проблеми. У сучасному взаємозалежному та взаємопов'язаному світі ідеї та підходи, які генеруються державою-гегемоном, набувають світового значення, й реалізація її політики не обмежується лише національним чи регіональним контекстом, а

має глобальні наслідки. Тому для окремих міжнародних акторів у процесі реалізації їхніх інтересів на міжнародному рівні важливо враховувати закономірності становлення, формування та утвердження гегемонії в міжнародних відносинах. Це актуалізує дослідження явища гегемонії з погляду теорії і практики міжнародних відносин, особливо з огляду на складну геополітичну ситуацію, в якій перебуває сучасна Україна.

На нашу думку, одним із найважливіших аспектів комплексного дослідження явища гегемонії є аналіз підходів до цього явища у рамках різних теоретичних шкіл з міжнародних відносин. Звісно, погляди на гегемонію у представників різних напрямів та шкіл істотно різняться, зокрема у площині нормативних висновків щодо «бажаного», «неминучого» чи, навпаки, – «деструктивного» впливу гегемонії у міжнародних відносинах. Водночас, множина підходів забезпечує необхідне розуміння явища гегемонії як у теоретичній площині, так і вказує на можливості інструменталізації набутих знань при визначенні параметрів зовнішньополітичної поведінки у міжнародному середовищі з боку окремих акторів. З огляду на те, що представники реалізму, лібералізму, марксизму і конструктивізму неодноразово порушували у власних дослідженнях проблематику гегемонії, їхні погляди та підходи заслуговують на ґрунтовне (пере)осмислення в контексті розвитку української політичної науки та практики.

Мета статті – виокремлення та аналіз окремих теоретичних підходів до розуміння гегемонії в теорії міжнародних відносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Явище гегемонії у міжнародних відносинах є малодослідженим, особливо у рамках вітчизняної політичної науки. Представлена стаття спирається, здебільшого, на зарубіжні джерела, зокрема тематичні розробки Дж. Айкенберрі, Р. Гилпіна, Ч. Кіндлбергера, Дж. Мірсхаймера, Дж. Раггі та К. Реус-Сміта. Окрім цього, були опрацьовані погляди А. Грамші, Р. Кокса, Р. Кеохейна та Дж. Ная. З огляду на те, що більшість із праць вказаних авторів датовані або минулим століттям, або були написані щонайменше десять років тому, а також беручи до уваги складні процеси сучасного міжнародно-політичного розвитку, проблематика функціонування гегемонії й гегемонічних укладів у міжнародній системі набуває особливої актуальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У межах традиційних напрямів дослідження міжнародних відносин поняття «гегемонія» спочатку зводилося до домінування однієї держави в міжнародній системі. Таке тлумачення гегемонії слід розглядати як дещо спрощений спосіб концептуалізації відносин між державами, адже більшість дослідників все ж визнає, що гегемонія є набагато складнішим явищем.

Так, наприклад, представники марксистської традиції звертають увагу на так звану «еволюцію транснаціонального капіталістичного класу», яка, на їхнє переконання, виникла разом зі змінами в міжнародній економіці, що зростає й стає більш інтегрованою, як невід’ємна складова структури гегемонії та її функціонування [3, с. 345–346; 28 с. 27]. Навіть ліберальні теоретики визнають, що американська гегемонія, особливо в епоху глобалізації, охоплює набагато більше, ніж «звичайне панування» США, як наддержави [13, с. 49; 24, с. 142].

Проте найвагомішу традицію дослідження явища гегемонії у міжнародних відносинах має політичний реалізм, підходи якого динамічно розвиваються і в сучасних умовах. Останнє стосується не лише впливу ідей реалізму/неореалізму в наукових колах, але й їхнього значення при концептуалізації зовнішньополітичної поведінки міжнародних акторів. Зокрема, неможливо не помітити істотного місця реалізму у політиці сучасного гегемона – Сполучених Штатів Америки – на міжнародній арені [33, с. 69–72]. Більше того, сьогодні, коли проблеми безпеки набувають вирішального значення, – саме цей напрям забезпечує важливий експланаційний потенціал для пояснення зовнішньої політики США.

Згідно з підходами реалізму (а згодом і неореалізму), могутність є ключовою змінною, яка відповідає за формування міжнародної поведінки. Однак, саме поняття могутності має багато тлумачень. У розумінні реалістів могутність означає здатність актора змусити інших до певних дій чи бездіяльності у міжнародних відносинах.

У центрі неореалістичного підходу до трактування гегемонії є ті ж припущення, що становлять основу реалізму загалом: унітарні держави є головними акторами в міжнародному середовищі, а їхнє виживання, з огляду на його анархічність, забезпечується шляхом боротьби за панування, причому стабільність досягається за рахунок балансу сил.

Суттєвою відмінністю підходів неореалізму щодо гегемонії від класичного реалізму, є положення про провідну позицію окремих держав на визначених етапах історичного розвитку, яка дозволяє їм «організувати власні політичні, територіальні, і, особливо економічні відносини, керуючись міркуваннями власної безпеки та економічного інтересу» [5, с. 144]. Емпіричним підтвердженням цього слугують позиції Великобританія (XIX ст.) і США (починаючи з другої половини XX ст.) у міжнародній системі. Обидві країни посіли гегемонічні позиції, насамперед, завдяки військовій та економічній могутності, яка дала їм змогу або нав'язати власну волю слабшим акторам, або захопила останні до розвитку у фарватері їхньої політики.

Враховуючи припущення реалістів щодо суперницького характеру поведінки міжнародних акторів у міжнародному середовищі, яку вони характеризують як «гру з нульовою сумою», гегемонія має циклічний характер: одна держава гегемон змінюватиме іншу, оскільки нерівномірне економічне зростання перманентно трансформуватиме співвідношення могутності між акторами. Відповідні зміни в балансі сил, на думку неореалістів, супроводжуються гегемонічними війнами, наслідком яких є формування нової міжнародної ієрархії навколо нової держави-гегемона. [6, с. 286]

Незважаючи на те, що окремі представники реалізму порушують питання щодо того, чи може держава володіти достатнім потенціалом для досягнення світового панування, все ж більшість adeptів реалізму переконана: гегемонічні потуги, насамперед, як у випадку США, мусять подолати опір суперників задля забезпечення стабільності міжнародної системи [23, с. 240–242].

Тематичні дослідження Ч. Кіндлбергера започаткували відродження зацікавленості концепцією гегемонії на початку 1970-х років. Незважаючи на те, що окремі з його ідей мали чітке «ліберальне забарвлення», Кіндлбергера зазвичай зараховують до представників неореалізму, насамперед, через його переконання у необхідності «встановлення стандарту поведінки для інших країн» з боку провідної держави відповідної історичної епохи. Це дало б змогу подолати як наслідки анархії, так і потенційно руйнівну тенденцію до звуження національних інтересів [9, с. 21]. На думку Кіндлбергера, саме небажання США взяти на себе роль гегемона у міжнародних відносинах у міжвоєнний період стало причиною економічної кризи 1930-х років. Характерною відмінністю поглядів мислителя від підходів реалістів-традиціоналістів є його переконаність у тому, що наслідком існування держави-гегемона у міжнародній системі може бути «гра з позитивною сумою», оскільки через розширення економічних й торговельних зв'язків можуть виграти усі залучені актори [17, с. 28].

Класичні реалісти песимістичніше налаштовані щодо характеру міжнародних відносин. Вони, зокрема, вказують на можливість отримання відносної вигоди і стверджують, що економічний розвиток інших країн викликатиме, радше, занепокоєння у решти акторів, аніж стимулюватиме взаємне піднесення. Таким чином, економічна складова є найважливішим показником для визначення відносної могутності держави. Наприклад, еконо-

мічне зростання Японії, на переконання С. Хантінгтона, було тим, що «надавало американцям усі підстави для хвилювання» [12, с. 72].

Нещодавно аналогічну стурбованість було висловлено і щодо піднесення Китаю. Зокрема, один із провідних представників реалізму – Джон Мірсхаймер – стверджував, що «Сполучені Штати надзвичайно зацікавлені у сповільненні економічного зростання Китаю протягом найближчих років» [23, с. 402]. Хоча таке твердження і вказує на визнання важливості економічної могутності акторів на міжнародній арені, воно все ж істотно відрізняється від ліберальних поглядів на економічний розвиток та інтеграцію. Водночас, не слід залишати поза увагою позиції представників реалізму щодо економічного розвитку, адже вони мають потенційний вплив на міжнародну політику. Наприклад, тривале прагнення США до «стримування» Китаю виразно спирається на припущення неореалізму щодо неминучості конфлікту через зміни у розподілі економічного впливу та могутності на міжнародній арені.

Один із найвпливовіших теоретиків неореалізму – Р. Гилпін – значну увагу зосереджував на економічних аспектах домінування й суперництва у міжнародних відносинах. На його переконання, міжнародна система характеризується конкуренцією між провідними державами визначеного історичного періоду, що спричинена їхніми прагненнями до домінування над суперниками і здатністю нав'язати власне бачення міжнародного порядку. Останнє, хоч і відображає національні інтереси конкретної держави, однак, може, водночас, гарантувати стабільність, доки позиція гегемона не буде підважена новою висхідною потугою [5, с. 150; 6, с. 228].

Таким чином, потенційні гегемони стають «жертвами» власного успіху: вони беруть на себе функцію забезпечення суспільних благ, що приносить визначену користь не лише для них, але й для їхніх конкурентів. У підсумку, це може призвести до перерозподілу могутності у міжнародних відносинах. Відповідно, міжнародна система характеризується неминучою циклічністю та конкуренцією між акторами, яка є наслідком постійних перетворень матеріальної сили і контролю над ключовими передовими технологіями [7, с. 298].

Припущення реалістів щодо війни і управління потенційними конфліктами займають важливе місце в теоретичних і прикладних аспектах функціонування гегемонії у міжнародних відносинах. Зокрема, ідеї Ч. Кіндлбергера не лише сприяли поверненню поняття гегемонії у тогочасний *mainstream* науки про міжнародні відносини і започаткували розвиток теорії гегемонічної стабільності, але й істотно вплинули на динаміку післявоєнного міжнародного порядку. Окрім цього, окремі аспекти теоретизувань Ч. Кіндлбергера були розвинуті у працях ліберальних дослідників.

Розглядаючи підхід ліберальних теоретиків до трактування явища гегемонії, зауважимо, що у 1980-х роках більшість (нео)лібералів істотну увагу зосереджувала на проблематиці заохочення міжнародної співпраці «після завершення гегемонії» [16, с. 184–186]. Це було зумовлене дискусією щодо відносного економічного занепаду США і, відповідно, необхідністю пошуку нових способів управління взаємодією міжнародних акторів. Проте, після завершення холодної війни США зберегли власні гегемонічні позиції в міжнародній системі. Відтак, дослідники акцентували на причинах невдач впливових міжнародних акторів у їхньому намаганні протиставитися американській могутності та, водночас, вказували на перспективи створення визначеного «балансу сил» у міжнародних відносинах, згідно з вимогами реалізму [35, с. 18–19].

Незважаючи на існування істотних відмінностей між різними напрямками ліберальної думки, особливо щодо економічних і політичних питань, для всіх представників лібералізму незаперечним є припущення, що «ліберальні норми і інститути (...) покликані

сприяти досягненню блага народів усього світу» [27, с. 9]. Це твердження, що відображає правомірність і універсальну привабливість ліберальних ідей, забезпечило потужний імпульс у становленні світового порядку після закінчення Другої світової війни, коли США посіли гегемонічні позиції на міжнародній арені. На думку лібералів, таке домінування частково засновувалося на привабливості американських цінностей і супутній здатності США «формуванню політичний порядок денний таким чином, щоб він впливав на формування іншими акторами власних преференцій» [24, с. 9].

Незаперечним фактом є те, що ідея «Америци» завжди була привабливою для багатьох осіб за межами США, створюючи потенційно важливе джерело впливу («м'яка сила») для американських політиків та економічних еліт. Впродовж більшої частини періоду холодної війни ліберальні ідеї були нормативною і програмною основою зовнішньої політики тогочасного гегемона – США. Постійне протистояння з Радянським Союзом вплинуло не лише на характер інституціоналізації глобальної безпеки, тісно пов'язаної з ліберальним економічним порядком, але й сформувало ідеологію Сполучених Штатів, як потенційного гегемона [11, с. 381–382]. Іншими словами, припущення лібералів щодо особливого, високо-інституціалізованого характеру післявоєнного економічного і політичного порядку не суперечить факту, що він був створений в умовах біполярної стратегічної та ідеологічної конфронтації. Водночас, упродовж останніх десятиліть ставлення до США у світі зазнало змін, а вплив ліберальних ідей в американських політичних колах відчутно зменшився [10, с. 148–150; 32, с. 25].

У теоретичній площині найбільш вагомий внесок у розвиток ліберальних теорій гегемонії здійснив Дж. Айкенберрі. Слід наголосити на двох аспектах запропонованого ним розуміння явища гегемонії: по-перше, війни та їхні наслідки слугують ідеальною основою для встановлення нового гегемонічного порядку і по-друге, матеріальна могутність може бути обмежена та контрольована шляхом встановлення конституціоналізованого (узаконеного) порядку [14, с. 29]. Якщо перше твердження загалом відповідає підходам неореалізму (у своїх дослідженнях Айкенберрі неодноразово посиляється на ідеї Гілпіна щодо центральної ролі держави та циклічності міжнародної системи), то другий аспект є відрізно неоліберальним. Отож, держави зобов'язані дотримуватися «правил гри», які встановлюватимуть законні обмеження. На переконання Айкенберрі, ці «правила» не лише базуватимуться на «взаємній згоді», але й створюватимуть рамки для гегемонії, гарантуючи таким чином безпеку інших акторів [14, с. 31]. Більше того, інституціоналізований, регульований правилами міжнародний порядок сприятиме подоланню незмінно «анархічного характеру міжнародного середовища», – можливість чого опонується реалістами. Таким чином, забезпечуватимуться не лише функціонування стабільної міжнародної системи й пов'язані з її існуванням переваги, але й високий рівень взаємозалежності, які можуть бути знищеними лише у випадку масштабної кризи [13, с. 46].

На думку Айкенберрі, міжнародний порядок, як основна складова безпрецедентної могутності США, характеризується високим ступенем інституціоналізації. Саме Бреттон-Вудська система не лише дала змогу керувати й регулювати міжнародні економічні та політичні відносини, але й створила ключові стимули та забезпечила економічні переваги для всіх зацікавлених сторін. У той час, як ліберальний міжнародний порядок певним чином відображав та сприяв поширенню інтересів США як гегемона, інші держави отримували істотні переваги від функціонування передбачуваної, відкритої, заснованої на правилах економічного порядку, і найголовніше, – самообмеженої гегемонічної потуги: гегемона, як і інших акторів, обмежували параметри системи, яку він сам створив [14, с. 132; 19, с. 32–34].

Окремі науковці стверджують, що дискусія навколо явища гегемонії у марксизмі є свого роду анахронізмом. Однак, представники цього напрямку запропонували одні з найпереконливіших тверджень щодо природи гегемонії, зокрема крізь призму функціонування гегемонії США. З огляду на центральне місце історичного матеріалізму в марксизмі, існує певна спорідненість цього напрямку з реалізмом у площині розуміння проблематики влади/могутності.

З погляду марксистів, фундаментальними рушійними силами світової політики є класова боротьба та нерівномірний розвиток. Для цього напрямку дослідження міжнародних відносин, теорія гегемонії має лише відносну цінність, оскільки вся світова історія, на думку марксистів, заснована на протиріччях капіталістичних виробничих відносин. Тим не менше, вони часто використовують поняття гегемонії, асоціюючи його з пануванням.

Марксистичні, як і меркантилістичні, виходять із припущення про взаємозалежність багатства та влади. Як і реалісти, марксистичні підкреслюють роль гегемонії США у створенні світового порядку після Другої світової війни і вказують на наслідки зниження впливу американської могутності.

Значний вплив на обґрунтування явища гегемонії у межах марксизму здійснили дослідження Р. Кокса, якого вважають найбільш важливою постаттю серед представників нео-грамшизму. Р. Кокс розвинув власне розуміння гегемонії під впливом поглядів марксиста А. Грамші, що фокусувало його увагу на історичній еволюції капіталізму й ідеологічних дискурсах, які виникли навколо неї. Його праці поєднують оригінальні марксистські постулати щодо засобів виробництва, матеріальних умов і класового протистояння з проблематикою ролі ідеології та ідей. Зокрема, в одній із своїх найвідоміших статей, що була опублікована більш як чверть століття тому (1981 р.), Р. Кокс описав формування «складного обопільного та інтерактивного цілого», в якому інститути сприяють закріпленню конкретного міжнародного порядку через матеріальні можливості, інститути та ідеї [2, с. 126–138; 3, с. 24.]

На перший погляд, концептуальні рамки, у межах яких Р. Кокс формулює власні твердження, що відображають основоположні припущення про суперечливий характер класових суспільств та нерівномірність розподілу влади й життєвих можливостей, істотно відрізняються від запропонованих Дж. Айкенберрі. Однак, аналіз його поглядів на гегемонію все ж забезпечує потенціал для пошуку визначених аналогій з лібералізмом. Насамперед, на переконання Р. Кокса, одним із ключових завдань капіталістичної держави є створення ідеологічної підтримки для легітимації існуючого (несправедливого) порядку. Отож, Кокс, як і Айкенберрі, визнає, що, принаймні для окремих класів-союзників у різних частинах світу, потенційно існують значні переваги від співпраці з наявним гегемоном [3, с. 7].

Окремий внесок марксизму у розуміння явища гегемонії полягає у подоланні державоцентричного підходу, характерного для реалізму. З одного боку, марксизм поділяє положення реалізму щодо можливості використання могутності з метою забезпечення власних інтересів потенційно корисливим шляхом. З іншого, – марксистичні розглядають міжнародну систему як таку, що формується процесами, безпосередньо пов'язаними з глобалізацією. Передовсім, нео-грамшисти наголошують на транснаціоналізації суспільних відносин і на вирішальній ролі «транснаціонального класу менеджерів» у управлінні все більш інтегрованою глобальною політичною економією [3, с. 359].

Крім того, однією зі значних переваг окремих марксистських теорій гегемонії є їхня здатність уникнути так званої «територіальної пастки», або ж надмірної уваги до географічних чи політичних кордонів, а також до питань суверенітету, які є центральними як для реалізму, так і лібералізму. Наприклад, ключове значення у рамках міжнародної по-

літичної економії має неоліберальна політика та практика, що виходить за межі національних держав і не залежить від них [1, с. 142].

Представники нео-грамшизму, як і ліберали, визнають важливість ролі інститутів у закріпленні конкретних ідей і практик, як частини узаконеного світового порядку [4, с. 29–30]. Однак, їхні погляди відрізняються від ліберальних у площині трактування впливу таких практик, оскільки розглядають їх як несправедливі й експлуаторські. Незважаючи на суперечливість такої інтерпретації неолібералістичного впливу, марксистські вчення стали вагомим внеском у дослідження міжнародної політичної економії, а також перевага, які отримують США від встановлення нового світового порядку. Однак, вони не забезпечують переконливого пояснення зв'язку між гео економічними та геостратегічними чинниками.

Насамкінець, представники нео-грамшизму звертають увагу на багатогранний характер гегемонії на сучасному етапі та на спосіб, в який конкретні ідеї можуть стати панівним світоглядом, суттєво обмежуючи можливості вибору як для окремих осіб, так і для політиків [4, с. 36]. Отож, гегемонія може набувати більш інституціоналізованих форм і виходити за межі політики окремої держави [1, с. 232].

Ще одним із напрямів, який мав значний вплив на дослідження явища гегемонії в теорії міжнародних відносин, є конструктивізм. Він «зосереджується на людській свідомості та її ролі в міжнародному житті» [30, с. 856]. Попри певну спільність як з ліберальним, так і з нео-грамшистським наголосом на ролі ідей, норм та цінностей у формуванні поведінки держав та інших акторів на міжнародній арені, конструктивізм виводить важливість ідей та ідеології на новий рівень. Згідно з поглядами А. Вендта – найбільш відомого теоретика конструктивізму, «найважливіші зв'язки, які поєднують держави, формуються з огляду на ідеї, а не матеріальні сили [25, с. 488]. Ідеї визначають значення і зміст влади та стратегій, відповідно до яких держави переслідують власні інтереси, а також самі інтереси» [34, с. 309]. Інтерпретація конструктивістами причинної обумовленості докорінно відрізняється від запропонованої реалістами та марксистами, для яких ідеї, у підсумку, є епіфеноменом, що відображає матеріальну і структурну силу.

Твердження про потенціал, яким володіють ідеї при визначенні інтересів та шляхів їхньої реалізації, стало фундаментальним у роботах Дж. Раггі щодо характеру повоєнної американської гегемонії. На думку Дж. Раггі, новий міжнародний порядок, який встановила американська влада, став радше символом «знищення застарілих багатосторонніх домовленостей, аніж глобальної гегемонії США» [29, с. 568]. Іншими словами, переважаюча структурна сила США та їхні товарно-матеріальні цінності забезпечили представників влади цієї держави здатністю формувати новий повоєнний порядок. Більше того, цей новий уклад відобразив саме американські ідеї та нормативні преференції щодо ліберального, інституціоналізованого та багатостороннього світового порядку.

Вплив конструктивізму на становлення американської зовнішньої політики є беззаперечним. Особливо він був помітним за адміністрації Дж. Буша: вузьке коло впливових неоконсервативних інтелектуалів фактично формували зовнішньополітичний та національний порядок денний США [20].

Незважаючи на незначне зменшення цього впливу за останні декілька років, основні ідеї неоконсерваторів широко застосовуються й надалі [22, с. 243]. Справді, закінчення холодної війни і беззаперечне матеріальне домінування США створили простір, в якому ідеї набули значно більшого значення, ніж будь-коли до того часу: звільнені від обмежень, створених протистоянням наддержав, політичні еліти отримали можливість творити політику, яка чіткіше відображала визначені «американські» інтереси. Це пояснює зростання впливу гео-економіки, порівняно з геополітикою, впродовж 1990-х років» [21, с. 18–20].

Втім, адміністрація Дж. Буша відрізняється від адміністрацій інших президентів США останніх двох десятиліть, передовсім, через намагання односторонньо застосовувати американську могутність, з огляду на «силу і бажання очолити однополярний світ, відкрито встановлюючи правила світового порядку та готовність забезпечити їхнє дотримання» [18, с. 33]. Відступ від багатосторонності і використання доктрини випередження можна пояснити саме вищезгаданим ідеологічним зрушенням, яке передувало «війні з тероризмом».

До сьогодні запропоновано мало досліджень з питань еволюції американської зовнішньої політики після подій 11 вересня 2001 р., здійснених з позицій конструктивізму. Певним винятком є праця «Американська сила і Світовий порядок» (2004) К. Реус-Сміта, в якій він стверджує, що, задля стійкості американської гегемонії, вона повинна стати «соціально вбудованою» [26, с. 6].

У певному сенсі погляди конструктивістів не надто відрізняються від переконань лібералів і нео-грамшистів, які наголошують на важливості інституціоналізації й ідеологічної легітимізації для ефективного забезпечення визначеного міжнародного порядку [4, с. 29]. Однак, характерною відмінною рисою конструктивістського трактування американської зовнішньої політики є уявлення щодо соціально сконструйованого характеру ефективної та стабільної гегемонії, яке запропонував К. Реус-Сміт: «Гегемонію слід розглядати як вид соціальної ієрархії, побудованої на основі статусу і визнання. Вона повинна базуватися на загально визнаних процедурних і матеріально-правових нормах, а ці норми мусять відображати узгодженість (або баланс) інтересів, а також індивідуальних особливостей гегемона та інтересів і особливостей інших держав» [26, с. 102].

Більше того, гегемон повинен забезпечувати власні інтереси відповідно до встановлених норм, інакше легітимність його керівництва буде швидко підважена. Розбудова гегемонії такого зразка, особливо в сучасному складному світі, вимагає наявності висококваліфікованих державних діячів та ефективного апарату. На думку К. Реус-Сміта, адміністрація Дж. Буша зовсім не відповідала цим вимогам [26, с. 102–104].

Очевидною є відмінність між сучасним та минулим гегемонічним статусом США. Політика адміністрації Дж. Буша сприяла зростанню анти-американізму у різних державах, що актуалізувало питання про довговічність американської гегемонії [32, с. 42]. Конструктивізм підкреслює і пояснює очевидний парадокс американської влади: незважаючи на матеріальне домінування у світі, американська одностороння діяльність, а також пов'язане з цим зниження легітимності, спричиняє значне підвищення операційних витрат, пов'язаних з досягненням зовнішньополітичних цілей США [8, с. 257; 24, с. 28–31].

Висновки. Підсумовуючи, наголосимо на існуванні суттєвих розбіжностей у поглядах представників кожного з розглянутих наукових напрямів та підходів, що мали безпосередній вплив на становлення і розвиток теорії гегемонії у рамках науки про міжнародні відносини – реалістів, лібералів, марксистів та конструктивістів. Водночас, спільним для усіх теоретиків є переконання про існування явища гегемонії у міжнародних відносинах як складного явища, що має безпосередній вплив на характер міжнародної системи та поведінку акторів в її межах.

Враховуючи характер сучасної міжнародної системи, що фактично була сформована під гегемонічним впливом США, не можна недооцінювати ролі представників вказаних теоретичних напрямів у формуванні ідеологічної основи для становлення американської гегемонії. Адже теорія завжди націлена на практичні аспекти подальшого застосування і забезпечує основи для реалізації політичних потреб окремих акторів.

Актуальний характер порушеної у статті проблеми, яка є малодослідженою у вітчизняному науковому дискурсі, дає змогу розглядати вивчення явища гегемонії в контексті

становлення й еволюції міжнародних систем як перспективний напрям розвитку української політичної теорії, що має безпосередній зв'язок із міжнародно-політичною практикою.

Список використаних джерел

1. Agnew J., Corbridge S. *Mastering Space: Hegemony, Territory and International Political Economy* / J. Agnew / S. Corbridge // Routledge. – 1995. – 260 p.
2. Cox R. W. Social forces, states and world orders: beyond international relations theory / R. W. Cox // *Millennium*. – 1981. – № 10 (2). – P. 126–155.
3. Cox R. W. *Production, Power, and World Order: Social Forces in the Making of History* / R. W. Cox // New York: Columbia University Press. – 1987. – 512 p.
4. Gill S. New constitutionalism, democratisation and global political economy / S. Gill // *Pacifica Review*. – 1998. – № 10 (1). – P. 23–38.
5. Gilpin R. *War and Change in World Politics* / R. Gilpin // Cambridge: Cambridge University Press. – 1981. – 288 p.
6. Gilpin R. *The Political Economy of International Relations* / R. Gilpin // Princeton University Press. – 1987. – 472 p.
7. Goldstein J. *Long Cycles: Prosperity and War in the Modern Age* / J. Goldstein // New Haven: Yale University Press. – 1988. – 384 p.
8. Gordon P. H., Shapiro J. *Allies At War: America, Europe, and the Crisis Over Iraq* / P. H. Gordon / J. Shapiro // New York: McGraw-Hill. – 2004. – 274 p.
9. Hay C. *Political Analysis: A Critical Introduction* / C. Hay // Houndsmills: Palgrave Macmillan. – 2002. – 336 p.
10. Higgott R. US Foreign Policy and the Securitization of Economic Globalization / R. Higgott // *International Politics*. – 2004. – № 41 (2). – P. 147–175.
11. Hogan M. J. *A Cross of Iron: Harry S. Truman and the Origins of the National Security State 1945-1954* / M. J. Hogan // Cambridge: Cambridge University Press. – 2000. – 540 p.
12. Huntington S. P. Why international primacy matters / S.P. Huntington // *International Security*. – 1993. – № 17 (4). – P. 68–83.
13. Ikenberry G. J. Institutions, strategic restraint, and the persistence of the American postwar order / G. J. Ikenberry // *International Security*. – 1998. – № 23 (3). – P. 43–78.
14. Ikenberry G. J. *After Victory: Institutions, Strategic restraint, and the Rebuilding of Order After Major Wars* / G. J. Ikenberry // Princeton. NJ: Princeton University. – 2000. – 320 p.
15. Keohane R. O., Nye J. S. *Power and Interdependence: World Politics in Transition* / R. O. Keohane / J. S. Nye // Boston: Little, Brown & Co. – 1977. – 273 p.
16. Keohane R. O. *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy* / R. O. Keohane // Princeton: Princeton University Press. – Author Edition. – 2005. – 320 p.
17. Kindleberger C. P. *The World in Depression 1929–1939* / C. P. Kindleberger // University of California Press. – 40th Anniversary Edition. – 2013. – 344 p.
18. Krauthammer C. The unipolar moment / C. Krauthammer // *Foreign Affairs*. – 1990–1991. – № 70 (1). – P. 23–33.
19. Latham R. *The Liberal Moment: Modernity, Security, and the Making of Postwar International Order* / R. Latham // New York : Columbia University Press. – 1997. – 296 p.
20. Lieven A. The push for war / A. Lieven // *London Review of Books* 24:19, on-line version. – 2002. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lrb.co.uk/v24/n19/andath-lieven/the-push-for-war>.

21. Luttwak E. *Turbo-Capitalism: Winners and Losers in the Global Economy* / E. Luttwak // Harper Perennial. – 2000. – 304 p.
22. Mann J. *Rise of the Vulcans: The History of Bush's War Cabinet* / J. Mann // Penguin Books. – 2004. – 464 p.
23. Mearsheimer J. J. *The Tragedy of Great Power Politics* / J.J. Mearsheimer // New York: W. W. Norton. – Updated Edition. – 2014. – 592 p.
24. Nye J. S. *The Paradox of American Power* / J. S. Nye // Oxford : Oxford University Press. – 2003. – 240 p.
25. Reus-Smit C. *Imagining society: Constructivism and the English School* / C. Reus-Smit // *British Journal of Politics and International Relations*. – 2002. – № 4 (3). – P. 487–509.
26. Reus-Smit C. *American Power and World Order* / C. Reus-Smit // Cambridge: Polity Press. – 2004. – 200 p.
27. Richardson J. L. *Contending Liberalisms in World Politics: Ideology and Power* / J. L. Richardson // Lynne Rienner. – 2001. – 239 p.
28. Robinson W. I., Harris J. *Towards a global ruling class? Globalization and the transnational capitalist class* / W. I. Robinson / J. Harris // *Science & Society*. – 2000. – № 64 (1). – P. 11–54.
29. Ruggie J. G. *Multilateralism: the anatomy of an institution* / J. G. Ruggie // *International Organization*. – 1993. – № 46 (3). – P. 561–598.
30. Ruggie J. G. *What makes the world hang together? Neo-utilitarianism and the social constructivist challenge* / J. G. Ruggie // *International Organization*. – 1998. – № 52 (4). – P. 855–885.
31. Russett B. M. *Grasping the Democratic Peace : Principles for a post-Cold War World* / B. M. Russett // Lynne Rienner Publishers. – 2001. – 239 p.
32. Sardar Z., Wyn Davies M. *Why Do People Hate America?* / Z. Sardar / M. Wyn Davies // Cambridge: Icon Books. – 2002. – 240 p.
33. Smith S. *The United States and the discipline of international relations: Hegemonic country, hegemonic discipline* / S. Smith // *International Studies Review*. – 2002. – № 4 (2). – P. 67–85.
34. Wendt A. *Social Theory of International Politics* / A. Wendt // Cambridge University Press. – 1999. – 447 p.
35. Wohlforth W. C. *The stability of a unipolar world* / W. C. Wohlforth // *International Security*. – 1999. – № 24 (1). – P. 5–41.

References

1. *Agnew J., Corbridge S. Mastering Space: Hegemony, Territory and International Political Economy* / J. Agnew / S. Corbridge // Routledge. – 1995. – 260 p.
2. *Cox R. W. 'Social forces, states and world orders: beyond international relations theory'* / R. W. Cox // *Millennium*. – 1981. – № 10 (2). – P. 126–155.
3. *Cox R. W. Production, Power, and World Order: Social Forces in the Making of History* / R. W. Cox // New York : Columbia University Press. – 1987. – 512 p.
4. *Gill S. 'New constitutionalism, democratisation and global political economy'* / S. Gill // *Pacifica Review*. – 1998. – № 10 (1). – P. 23–38.
5. *Gilpin R. War and Change in World Politics* / R. Gilpin // Cambridge: Cambridge University Press. – 1981. – 288 p.
6. *Gilpin R. The Political Economy of International Relations* / R. Gilpin // Princeton University Press. – 1987. – 472 p.

7. *Goldstein J.* Long Cycles: Prosperity and War in the Modern Age / J. Goldstein // New Haven : Yale University Press. – 1988. – 384 p.
8. *Gordon P. H., Shapiro J.* Allies At War: America, Europe, and the Crisis Over Iraq / P. H. Gordon / J. Shapiro // New York : McGraw-Hill. – 2004. – 274 p.
9. *Hay C.* Political Analysis: A Critical Introduction / C. Hay // Houndsmills: Palgrave Macmillan. – 2002. – 336 p.
10. *Higgott R.* 'US Foreign Policy and the 'Securitization' of Economic Globalization' / R. Higgott // International Politics. – 2004. – № 41 (2). – P. 147–175.
11. *Hogan M. J.* A Cross of Iron: Harry S. Truman and the Origins of the National Security State 1945–1954 / M. J. Hogan // Cambridge : Cambridge University Press. – 2000. – 540 p.
12. *Huntington S. P.* 'Why international primacy matters' / S.P. Huntington // International Security. – 1993. – № 17 (4). – P. 68–83.
13. *Ikenberry G. J.* 'Institutions, strategic restraint, and the persistence of the American post-war order' / G. J. Ikenberry // International Security. – 1998. – № 23 (3). – P. 43–78.
14. *Ikenberry G. J.* After Victory: Institutions, Strategic restraint, and the Rebuilding of Order After Major Wars / G. J. Ikenberry // Princeton. NJ : Princeton University. – 2000. – 320 p.
15. *Keohane R. O., Nye J. S.* Power and Interdependence: World Politics in Transition / R. O. Keohane / J. S. Nye // Boston : Little, Brown & Co. – 1977. – 273 p.
16. *Keohane R. O.* After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy / R. O. Keohane // Princeton: Princeton University Press. – Author Edition. – 2005. – 320 p.
17. *Kindleberger C. P.* The World in Depression 1929-1939 / C. P. Kindleberger // University of California Press. – 40th Anniversary Edition. – 2013. – 344 p.
18. *Krauthammer C.* 'The unipolar moment' / C. Krauthammer // Foreign Affairs. – 1990–1991. – № 70 (1). – P. 23–33.
19. *Latham R.* The Liberal Moment: Modernity, Security, and the Making of Postwar International Order / R. Latham // New York: Columbia University Press. – 1997. – 296 p.
20. *Lieven A.* 'The push for war' / A. Lieven // London Review of Books 24:19, on-line version. – 2002. – Available at: <<http://www.lrb.co.uk/v24/n19/anatol-lieven/the-push-for-war>>
21. *Luttwak E.* Turbo-Capitalism: Winners and Losers in the Global Economy / E. Luttwak // Harper Perennial. – 2000. – 304 p.
22. *Mann J.* Rise of the Vulcans: The History of Bush's War Cabinet / J. Mann // Penguin Books. – 2004. – 464 p.
23. *Mearsheimer J. J.* The Tragedy of Great Power Politics / J.J. Mearsheimer // New York: W. W. Norton. – Updated Edition. – 2014. – 592 p.
24. *Nye J. S.* The Paradox of American Power / J. S. Nye // Oxford: Oxford University Press. – 2003. – 240 p.
25. *Reus-Smit C.* 'Imagining society: Constructivism and the English School' / C. Reus-Smit // British Journal of Politics and International Relations. – 2002. – № 4 (3). – 487–509.
26. *Reus-Smit C.* American Power and World Order / C. Reus-Smit // Cambridge: Polity Press. – 2004. – 200 p.
27. *Richardson J. L.* Contending Liberalisms in World Politics: Ideology and Power / J. L. Richardson // Lynne Rienner. – 2001. – 239 p.
28. *Robinson W. I., Harris J.* 'Towards a global ruling class? Globalization and the transnational capitalist class' / W. I. Robinson / J. Harris // Science & Society. – 2000. – № 64 (1). – P. 11–54.

29. *Ruggie J. G.* 'Multilateralism: the anatomy of an institution' / J. G. Ruggie // *International Organization*. – 1993. – № 46 (3). – P. 561–598.
30. *Ruggie J. G.* 'What makes the world hang together? Neo-utilitarianism and the social constructivist challenge' / J. G. Ruggie // *International Organization*. – 1998. – № 52 (4). – P. 855–885.
31. *Russett B. M.* *Grasping the Democratic Peace : Principles for a post-Cold War World* / B. M. Russett // Lynne Rienner Publishers. – 2001. – 239 p.
32. *Sardar Z., Wyn Davies M.* *Why Do People Hate America?* / Z. Sardar / M. Wyn Davies // Cambridge : Icon Books. – 2002. – 240 p.
33. *Smith S.* 'The United States and the discipline of international relations: "Hegemonic country, hegemonic discipline"' / S. Smith // *International Studies Review*. – 2002. – № 4 (2). – P. 67–85.
34. *Wendt A.* *Social Theory of International Politics* / A. Wendt // Cambridge University Press. – 1999. – 447 p.
35. *Wohlforth W. C.* 'The stability of a unipolar world' / W. C. Wohlforth // *International Security*. – 1999. – № 24 (1). – P. 5–41.

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 341.223.2(477.75):327.5(470)

MH17 TRAGEDY: RUSSIA IS NOT INVOLVED, REALLY?

КАТАСТРОФА РЕЙСУ МН17: ЧИ СПРАВДІ РФ НЕ МАЄ ДО НЕЇ ВІДНОШЕННЯ?

КАТАСТРОФА РЕЙСА МН17: ДЕЙСТВИТЕЛЬНО ЛИ РФ К НЕЙ НЕ ПРИЧАСТНА?

Zadorozhnyi O. V.

Doctor of Juridical Science, Professor, Head of the Department of International Law of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: proxen2006@gmail.com

Задорожній О. В.

Доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: proxen2006@gmail.com

Zadorozhnyi A. V.

Доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой международного права Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.
E-mail: proxen2006@gmail.com

Abstract. *Examines the arguments used by Russia to accuse Ukraine in disaster of Malaysian Boeing 777 that occurred on July 17, 2014. In particular, the article analyzes the following lines of arguments developed by the representatives of the Russian government and doctrine: responsibility of the state in whose territory the crime has been committed; the campaign to discredit the investigation into the incident aimed at whitewashing Russia and at deflecting suspicion and accusations from Russia; criticism of the ideas and procedures for the establishment of an international tribunal to investigate crimes associated with the downing of MH17. The author points to the absurdity, contradictions of the positions of the Russian authorities and the doctrine of international law in terms of international law, and in terms of the facts. In his turn, the author qualifies accident in terms of international law against the general context of the war of aggression of the Russian Federation against Ukraine. The author also argues in favor of a qualified international investigation into the accident and the creation of an international tribunal to prosecute the perpetrators of the tragedy.*

Key words: *MH-17, Ukraine, Russia, responsibility, ICAO, international tribunal.*

Анотація. *Розглядаються аргументи, які використовує Росія для обвинувачення України у катастрофі малайзійського Boeing 777, яка сталась 17 липня 2014 р. Зокрема, в статті аналізуються наступні лінії аргументів представників російської влади та доктрини: ствердження, що держава, на території якої було вчинено злочин несе відповідальність; дискредитація розслідування інциденту, спрямованого на знання підозри та*

обвинувачень Росії; критика ідеї і процедури створення міжнародного трибуналу з розслідування злочинів, пов'язаних із збиттям МН-17. Автор вказує на абсурдність, протиріччя, а також на необґрунтованість позицій російської влади та доктрини міжнародного права як з точки зору міжнародного права, так і з точки зору фактів. У свою чергу, автор кваліфікує трагедію з точки зору міжнародного права на тлі загального контексту агресивної війни Російської Федерації проти України. Автор також наводить аргументи на користь міжнародного кваліфікованого розслідування аварії та створення міжнародного трибуналу для притягнення винуватців трагедії до відповідальності.

Ключові слова: МН-17, Україна, Росія, відповідальність, ІКАО, міжнародний трибунал.

Аннотация. Рассматриваются аргументы, которые использует Россия для обвинения Украины в катастрофе малазийского Boeing 777, которая случилась 17 июля 2014 г. В частности, в статье анализируются следующие линии аргументов представителей российской власти и доктрины: утверждение, что государство, на территории которого было совершено преступление несет ответственность; дискредитация расследование инцидента, направленного на снятие подозрения и обвинения в адрес России; критика идеи и процедуры создания международного трибунала по расследованию преступлений, связанных с катастрофой МН17. Автор указывает на абсурдность, противоречие, а также на их необоснованность позиций российской власти и доктрины международного права, как с точки зрения международного права, так и с точки зрения фактов. В свою очередь, автор приводит квалификацию аварии с точки зрения международного права на фоне общего контекста агрессивной войны Российской Федерации против Украины. Автор также приводит аргументы в пользу международного кваліфікованого расследования аварии и создание международного трибунала для привлечения виноватых в трагедии к ответственности.

Ключевые слова: МН17, Украина, Россия, ответственность, ИКАО, международный трибунал.

Current problems. One of the most tragic events of the armed conflict in the Donetsk and Luhansk Oblasts of Ukraine was the downing of a scheduled international passenger flight from Amsterdam to Kuala Lumpur on 17 July 2014 [Borger, 2014]. All 298 persons on the board were killed [Walker, 2014], among them there were 44 citizens of Malaysia, 27 citizens of Australia, 12 – of Indonesia, 9 – of the Great Britain, 4 – of Germany, 4 – of Belgium, 3 – of Philippines, by ones of Canada, New Zealand, USA and Hong Kong [43] (some persons had a double citizenship) [Russell, 2014]. The international investigation of the accident continues. The crash attracted a lot of attention not only on the part of politics but also international law scholars.

The aim of the article is to analyze Russia's attempts to put the responsibility for the downing of МН-17 on the shoulders of Ukraine.

Due to the fact that the aircraft was shot down and fell on the territory which at that moment was occupied by the so-called "pro-Russian fighters" controlled by the the Russian Federation authorities, the latter was in a very delicate situation. It is logical that from the moment of the catastrophe, Russia, its representatives, doctrine, mass media covering the news all focused on a) accusing Ukrainian authorities of downing the Boeing on the own initiative or with the assistance of the West, primarily the USA; b) discrediting the investigation of the accident; c) criticising the idea and procedures to establish an international tribunal with a view to prosecute individuals responsible for the offense of 17 July 2014.

The accusations of the Boeing downing became the most crucial course of Russia's actions: the point was to deflect suspicion from the Russian Federation, engaged in the hostilities in Donetsk and Luhansk regions against the Armed Forces of Ukraine and volunteer battalions. Russia is argued to conduct the aggressive war against Ukraine.

On 18 July 2014, Vladimir Putin made a special statement on the Boeing tragedy, although the Russian Federation, according to assurances of the Russian leaders, was not and could not have been involved in the accident: “Certainly the state in whose skies the catastrophe occurred shall bear responsibility for this terrible tragedy... This catastrophe would not have happened if there were peace on this land and the hostilities in the southeast of Ukraine did not resume... We must do everything that depends on us to make the objective view of this event that would receive wide advertisement both in our country, Ukraine and worldwide” [51].

Other representatives of Russia upheld the above position repeatedly and consistently. Thus, on 15 October 2014, Dmitry Medvedev stated: “Ukraine bears the whole responsibility for all flight accidents that have occurred in its sky. In addition, if at one time or another Ukraine did not control part of its territory, the Ukrainian authorities should recollect courage and confess that they do not control this territory, the territory is a hot spot and request to change the air maps. They haven't done that and it is a gross violation under the international air law...

I am not an expert in the field of aircraft accidents investigation but I can say a few things: the state shall bear responsibility for the accident in the sky over its territory simply on the basis of international law” [69].

Envoy Extraordinary and Plenipotentiary, the member of International legal council of the Russian Foreign Ministry, the UN International arbitrary of the law of the sea, doctor of law, Vladimir Kotlyar expressed a more sincere opinion about this situation calling it “a provocation with Malaysian aircraft on 17 July 2014 in the sky over the territory of Ukraine controlled by Kyiv with almost 300 passengers on the board was unlikely to be shot down accidentally at the time when a number of the EU states opposed the USA demands to slap sanctions on Russia must be persuaded and subsequent shameless delay in disclosing the results of the investigation by the Netherlands” [Котляр, 2015].

On 14 October 2014, Deputy Head of Federal Air Transport Agency Oleh Storchevoy substantiated the accusation against Ukraine as following: “The fact that the Ukrainian authorities using combat aircraft and heavy weapons in conflict area at the east of Ukraine failed to close the sky for the passage of the civil aircraft became the fundamental and primary cause of the accident... The requirement of Article 9 of the Convention on International Civil Aviation that State may reserve the right in exceptional circumstances or during a period of emergency, or in the interest of public safety, temporarily restrict or prohibit flying over the whole or any part of its territory, is not fulfilled [66].

The representatives of Russian international legal doctrine made an attempt to justify the statements by Putin, Medvedev and other representatives of Russia that the blame for a crime committed on the territory of a state is put on this state. In October 2015 at the meeting of working group of Head of the State Duma of Russia on legal analysis of legislative procedures and acts adopted in Ukraine, the head of international law department of Moscow State Institute of International Relations of Ministry of Foreign Affairs of Russia Aleksandr Vylegzhanin stated: “We consider that the rule of international aircraft law from the standpoint of ICAO standards (International Organization of Civil Aviation) provides for the responsibility for an aircraft accident to be imposed not on the person who shot it down but on the state who were responsible for the route. I am referring to air communicators who set on the Malaysian Boeing altitude and route, gave corresponding instructions... Russia should prepare its counter claims to show that

the responsibility for this accident irrespective of persons who shot down that Malaysian Boeing shall be put on the territorially sovereign state represented in ICAO" [77].

The former Deputy Chairman of the Interstate Aviation Committee Aleksandr Knievel elaborated on this position: "The burden of responsibility lies, first of all, on Ukraine. The legal pillar stone of modern air law is the Chicago Convention on International Civil Aviation, with annexes and so-called "recommended practices". Moreover, since 14 November 2013, Annex 19 "Safety management" applies.

The above-mentioned documents cover the cases of civil flights over the territory of hostilities. The "Recommended practice" (Doc 9554-AN/932 first edition – 1990) has a "Manual Concerning Safety Measures Relating to Military Activities Potentially Hazardous to Civil Aircraft Operations". ICAO adopted this document in 1988 after the US cruiser destroyed an Iranian civilian aircraft by a missile. Unfortunately, not all states apply the documents written literally in the blood, which brings about new tragedies.

On 4 October 2001, the Russian aircraft, Tu-154M was shot over the Black sea in the area of responsibility of Ukrainian organization of air traffic control. Ukraine has not recognized its responsibility for that accident. What's surprising is that ICAO did not find Kyiv guilty in that accident. The history repeats this time with the Malaysian Boeing-777 and passengers on its board downed in the sky over Ukraine and once again ICAO "kept a discreet silence".

There is no reaction from the International Aviation Committee. The IAC is obligated to give explanations about the responsibility from the international legal point of view.

Few people know that on 24 September 1993 the Heads of Governments of the CIS adopted the Council Decision "On ensuring the safety of civil aircraft operations in the zones of local military conflicts". It authorized the competent bodies of member states of Commonwealth and Republic of Georgia together with the IAC to take legal, military, organizational and technical measures to prevent the civil aviation from the potential threat for the flights of civil aircraft in the areas of local armed conflicts.

I will cite the key passages from ICAO documents. Try to grasp the meaning: 'The responsibility for taking measures to guarantee safety of international flights of civil aircraft shall be imposed on states providing air traffic services in the airspace affected by the conflict. The state responsible for providing traffic services should determine the geographic area of conflict, estimate the potential danger of flights of civil aircraft of international aviation and determine whether should the area of conflict be avoided or the flights over this area may be permitted subject to some conditions'.

The incorrect determination of flight risks over the area of armed conflict by Ukraine is the main reason of the accident in the sky over this country. In accordance with international law, the authorities of Ukraine and organization of air traffic control "Ukraerorukh" bear the whole responsibility for the Malaysian Boeing crash. Blame is not to be put on fighters or the Kyiv authorities label them, terrorists, in this case. Even if we suppose that the missile "surface-to-air" was launched from the territory under their control. They are only the participants of regional hostilities, whether they are lawful or not, is another question. Only Kyiv is responsible for the safety of air traffic in the area of the conflict. Besides that the Euro control should also share the responsibility because Ukraine is its member and it had agreed the flight route of Malaysian Boeing before its departure from Amsterdam. After all, they closed the sky over Crimea in no time, although there were no hostilities there" [Птичкин, 2014].

The member of the board of the World Flight Safety Foundation, the president of Consultations and analytical agency "Safety of flights" shared the "strong feelings" and stated: "Since early March 2014 there have been worrying developments taking place in the air of Ukraine

and it also assumes the area of Euro control responsibility. Why did Euro control prohibit the flights of its member-states over Crimea on the basis that its airspace safety cannot be guaranteed, while expressing no objection to the flights over the territory where hostilities were conducted? Only after the accident, the air space over Ukraine was closed.

Why did the Euro control fail to hold meetings with the Army Forces of the Russian Federation, Ukraerorukh, NATO, Ministries of defense of Ukraine and the Russian Federation as required by the ‘Manual Concerning Safety Measures Relating to Military Activities Potentially Hazardous to Civil Aircraft Operations’?’ [Ячменникова, 2014].

First of all, we should note the obvious absurdity of assertions that the state on whose territory the crime was committed and not the offender allegedly should carry full responsibility (one may observe that right after the MH17 tragedy Russia began to refer to the respective territory as Donetsk region of Ukraine instead of “Donetsk People’s Republic” like it used to). The actual (and the only) cause of the crash is not the incorrect flying control run, aircraft’s speed, altitude and other variables, as Vylegzhanin states, not the incorrect determination of risks of flights over the area of hostilities by Ukraine, as Storchevoy, Knievel, Shelkovnikov and others consider, but the strike of Boeing by the missile. In fact, they confuse, whether Ukraine is to carry ‘full responsibility’ or ‘is primarily responsible’ because these are principally different approaches.

Second of all, even the rules cited by Knievel indicate “The responsibility for taking measures to guarantee safety of international flights of civil aircraft shall be imposed on states providing air traffic services in the airspace affected by the conflict”. It means that it is presumed that we speak about the responsibility for taking measures to guarantee safety of international flights of civil aircraft but not about responsibility for crimes committed in respect of aircraft.

Moreover, Knievel recognizes: when in case of the 4 October 2001 incident with the Russian aircraft, Tu-154M, which was shot over the Black sea in the area of responsibility of Ukrainian organization of air traffic control, ICAO failed to put the responsibility on Kyiv. In fact, ICAO acted in accordance with the rules of international law, which in no way imply the responsibility of the state in whose air the incident took place instead of the one who actually stroke an aircraft.

Third, and yet another confirmation of the above statement, one should emphasize that the allegation about the prohibition of civil aircraft flights over the conflict zone is false.

Convention on international civil aviation of 1944 referred to by Oleh Storchevoy (Article 9) in fact contains the provision on closing of air space. Article 9 (a) provides that Each contracting State may, for reasons of areas military necessity or public safety, restrict or prohibit uniformly the aircraft of other States from flying over certain areas of its territory; and Article 9 (b) provides that Each contracting State reserves also the right, in exceptional circumstances or during a period of emergency, or in the interest of public safety, and with immediate effect, temporarily to restrict or prohibit flying over the whole or any part of its territory.

However, the representative of Rosaviation misinterpreted these provisions because they mean the “right” and “may-clause” but not the “obligation”, as Storchevoy points out. “May-clause” is not laid down in any other provision of the 1944 Convention [3]. The state practice does not back up his position as well.

The ICAO “Manual Concerning Safety Measures Relating to Military Activities Potentially Hazardous to Civil Aircraft Operations” of 1990, the main document Knievel refers to, states (Article 9 (3)) that “whenever possible, a flight level should be designated, at or above which civil aircraft may continue to operate normally without any hazard [2]. Annex 19 “Safety management” of 2013 to the Chicago convention on civil aviation contains no provisions on the closure of air space over the armed conflict area” [9].

The CIS Council Decision “On ensuring the safety of civil aircraft operations in the zones of local military conflicts” of 1993, in fact, contains a provision on “immediate measures of the competent bodies of member states of Commonwealth and Republic of Georgia together with Interstate Aviation Committee to ensure the safe operation of civil aviation, that means the establishment of districts of potential danger for the flights of civil aircraft in the areas of local armed conflicts and introduction in the prescribed manner of restrictions and bans in these areas, as well as on the avoidance of such actions by the parties to the armed conflicts that endanger civilian objects and persons not participating in hostilities”.

This provision corresponds to the above rules adopted within the framework of ICAO and means “introduction in the prescribed manner of restrictions and bans of flights”. First of all, the reference rule (the prescribed manner) is at stake; second, the absence of prescription of complete closure of the air space for flights is mentioned.

Thus, by not completely closing its air space over the Donbas before the accident of MH17, Ukraine did not violate the law. Neither Ukraine nor ICAO, or the representatives of foreign states expected and could not have expected, in accordance with the principle of reasonability, that the air defense systems may be used against civil aviation to down an aircraft at an altitude of 10 thousand meters in the area of conflict [76]. Ukrainian military aircraft and helicopters both before and after the accident of 17 July 2014 were shot down at much less altitude [Федченко, 2014; 48; 65; 53; 72; 11; 50], and the “rebels” had no aviation.

In fact, it was possible to shoot the Boeing at the altitude 10 km only using the powerful means of air defense. The conventional irregular paramilitary groups, which the separatists allegedly represent, could not have possessed such weapons: such arms are available to regular armies and states do not use them in local armed conflicts. Besides that, to use them properly serious training is required and, therefore, the participation of military units is also required [Каневський, 2014; 34]. These assumptions were fully confirmed by the world practice.

Thus, any accusations against Ukraine contravene the rules of international law and actual circumstances. It should be noted, that Russia admits that “At the moment of an accident all the space of south and east parts of Ukraine was declared closed at the altitude up to 7 thousand meters” [Ячменникова, 2014]. That means that Ukraine adhered to ICAO recommendations and restricted the flights of civil aviation over the area of conflict. President of Ukraine Petro Poroshenko confirmed the above: “Ukraine strictly followed all the recommendations of International civil aviation organization (ICAO). And when we closed our air space at the altitude of 9725 meters, we had no information bringing us to a conclusion to close it at that altitude” [71].

The contradiction of the Russian position is obvious. On the one hand, its representatives state that the Russian military troops do not participate in the conflict in Donetsk and Luhansk Oblasts and these are rebels who fight there (as Putin said in February 2015 we speak about “yesterday’s miners and tractor drivers”) [56]. On the other hand, Ukraine is accused of failure to close the air space for flights at the altitude of 10 thousand meters. However, is there any international practice of such restrictions in connection with the actions of “miners and tractor drivers” or other similar “formations”?

Fourthly, the air space over Crimea was closed not because of the hostilities but due to the annexation of the peninsula by Russia and actual impossibility of Ukraine to fulfill its obligations in respect of flights of aircrafts [58].

As for the investigation, revealing the facts of the case, the report of Security Council of the Netherlands was published on 13 October 2015. The investigation has shown that flight MH17 progressed normally up to the moment when the airplane was flying over the eastern part of Ukraine. At 13.20 UTC (Coordinated Universal Time) a 9N314M warhead, launched by a Buk

surface-to-air missile system from a 320-square-kilometre area in the eastern part of Ukraine, detonated to the left and above the cockpit [1]. This coincides with the version of Ukraine (Boeing was shot down by a missile fired by a Russian Buk surface-to-air missile system which was operated by the Russian armed forces and separatists controlled by the Russian Federation from the territory they occupy) [12]. The USA [Шинкарук, 2014], Bellingcat MH17 investigation team both believe the same Buk was part of the Russian convoy [32; 33; 38; 67]; their respective reports so indicate [Borger, 2014; 34; 37; 42].

The Bellingcat team, for example, believe the same Buk was part of a convoy travelling from the 53rd Anti-Aircraft Missile Brigade in Kursk to near the Ukrainian border with elements of the convoy separating from the main convoy at some point during that period, including the Buk missile launcher and was filmed in Ukraine on July 17th [33; Нехезин, 2016].

A significant number of versions of the events of 17 July 2014 put forward by Russia's officials and state-controlled media with relevant factors that are constantly modified only point to the involvement of the Russian Federation in the accident. To mention just a few: "the Spanish air traffic controller from airport Borispol" [41]; "Ukrainians were trying to shoot down Putin's plane flying from Warsaw" [46]; "extraordinary situation in training of air defence unit of Ukrainian Armed Forces" [54]; "Confessions of Captain Voloshin of the Armed Forces of Ukraine" [Варсегов, 2014]; an Armed Forces of Ukraine Buk" [68; Бойко, 2015; 39] ("the downing by the rocket decommissioned by Russian army from the controlled by the Ukrainian army") [73]; "Joint Ukrainian attack (attack of aircraft) and Buk" [55], and the like allegations and examples" [Бойко, 2015].

The report of the Security Council of the Netherlands provides a detailed analysis of Russia's versions except those based on blatant fraud, such as "confessions of the Spanish air traffic controller". It was consistently denied that "the Ukrainian air traffic controllers reduced the altitude of flight MH-17" (they did not give such instruction); "Ukrainian air traffic controllers sent the Boeing outside the air corridor" (the pilots exited from the corridor on their own initiative and Boeing was shot down after returning to the corridor); "other aircraft were noticed near the Boeing (the nearest aircraft was at a distance of more than 33 km); Boeing was allegedly attacked by rocket fire or "air-to-air" (traces of destruction do not meet these versions) [40; 57].

Other circumstances also point to the involvement of Russia. To mention Putin's extraordinary speech devoted to the downing of the Boeing in Ukraine, delivered immediately upon his return which is not a typical behavior for a state which has nothing to do with the incident [60]. Secondly, the Russian TV-channels immediately after the downing of "Boeing", when the accident had not been even reported yet, rushed to voice the message of Ihor Hirkin that they had shot down the aircraft of the Armed Forces of Ukraine [64]. Thirdly, Ukrainian party made public the negotiations of fighters and their curators from the authorities of the Russian Federation, both before the launch of the missile (convoy of a Buk across the border) and the respective implementation [44; 61; 30; 59].

Fourth, Ukrainian army did not use anti-aircraft missile systems because the enemy did not use the aviation. Fifth, an icing on the cake of Russia's involvement could be considered a Russian media message that the aircraft MH17 could be shot down accidentally, which they repeat starting from the early June 2016 [59; 62; 70; 75; 49].

The 17 July 2014 crimes could not be qualified in isolation from the general context of the aggressive war of the Russian Federation against Ukraine. They were committed on the territory of Donetsk region occupied by Russia during the war using the military equipment (the Russian side sticks to this version as the most likely one [73]. Moreover, it is not the first crime committed in the course of the aggressive war of Russia against Ukraine and the total number of aircraft and helicopters of the Armed Forces of Ukraine downed varies to 20 [48]. Thus, there

are no international legal grounds to consider it as the crime of international significance; the killing of civilians during the armed conflict amount to the crime against humanity is at hand.

Proceeding from this, any statements that the crash Malaysia Airlines Flight 17 is not related to international peace and security are groundless. Moreover, the possible inability of the international community to bring the perpetrators to justice may cause serious threat of repetition of such crimes and, consequently, the increase of danger for the civil aviation and international peace and security.

The second direction of the Russian Federation information activity is the discreditation of the incident investigation, aimed to whitewash Russia and leave no room for the accusations against it, making the investigation look falsified, politically motivated and legally groundless, etc.

With this in mind, the criticism of everything connected with the investigation is Russia's main tool. For instance, already on 25 August 2014 Serhey Lavrov stated: "It seems that the rest has lost any interest in the investigation. After the first blunt within an inch of hysterics accusations of Russia and rebels, everybody has become silent as a grave... We are the only ones, in fact, who keep the finger on the pulse of this serious problem" [63]. However, the process of investigation clearly points to the contrary.

On 7 July 2015, Oleh Storchevoy informed, "the experts of Rosaviation have a number of significant comments to the document, to the offered arguments and even technical information" [*Воздвиженская*, 2014]. On 3 September 2015, at her briefing Mariia Zakharova expressed the following critical opinion: "The massive information attacks against Russia accompanied by baseless accusations of its involvement in the accident are being carried out by the West media. Thus, an extremely negative background is created in connection with the investigation casting doubts on the independence and impartiality of the investigation. We believe this is nothing else but pressure on the investigation" [10].

Earlier, on 16 July 2015, Serhey Lavrov stated: "When this terrible catastrophe occurred nearly a year ago we were among those who initiated the adoption of the UN Security Council resolution. Since then we called on the performance of the Resolution No.2166 in good faith. As you remember, this resolution laid down undertaking a full, thorough and independent investigation into the downed flight in complete compliance with this resolution and rules of ICAO.

In accordance with the resolution, the investigation shall be mainly carried out by ICAO. Unfortunately, both the above paragraph of the resolution along with some others have not been exercised; the investigation is carried out without ICAO playing the key role and under its auspices. Instead, the investigation is based on bilateral agreements of some states with Ukraine. If my memory does not fail me, these agreements have not been made public in full" [74].

On 1 April 2016, Serhey Lavrov commented on the situation as following: "We are still expecting the investigation to establish solid facts. They tell us that something must be done for more than a year already to achieve results but there are no results. Meanwhile, they continue faking they know everything. But there are still no credible official results and that, of course, raises questions" [47].

Lavrov's statement that subject to the resolution of the UN Security Council the investigation should be transferred to ICAO is false. First of all, the Resolution 2166 underlines the need for a full, thorough and independent international investigation into the incident in accordance with international civil aviation guidelines, noting in this regard the crucial role played by ICAO. Secondly, it welcomes the decision of ICAO to dispatch a team to work in coordination with the Ukrainian National Bureau of Incidents and Accidents Investigation of Civil Aircraft in this investigation, following a request for assistance by Ukraine to ICAO and others.

Thirdly, it expresses a serious concern that the armed formations in Ukraine have impeded immediate, safe, secure and unrestricted access to the crash site and the surrounding area for the forensic investigation team, the Organization for Security and Cooperation in Europe, Special Monitoring Mission in Ukraine and representatives of other relevant international organizations assisting the investigation in accordance with ICAO and other established procedures. The Resolution contains demands that the armed groups in control of the crash site and the surrounding area refrain from any actions that may compromise the integrity of the crash site.

Finally, fourthly, it recognizes the efforts under way by Ukraine, working in coordination with ICAO and other international experts and organizations, as well as states to institute an international investigation of the incident, and calls on all states to provide any requested assistance to civil and criminal investigations related to this incident [7].

As we see resolution does not provide for a transfer of investigation to ICAO.

Lavrov's arguments about "a too significant role of Ukraine" are generally untenable, not only in connection with the content of Resolution 2166. Under Article 26 "Investigation of accidents" of Convention on civil aviation of 1944 in the event of an accident to an aircraft of an accident of a contracting state occurring in the territory of another contracting state, and involving death or serious injury, or indicating serious technical defect in the aircraft or air navigation facilities, the state in which the accident occurred will institute an inquiry into the circumstances of the accident, In accordance, so far as its laws permit, with the procedure which may be recommended by the International Civil Aviation Organization [3]. It is commonly known that the accident of 17 July 2014 happened on the territory of Ukraine; Russia recognizes this territory as part of Ukraine and refuses to recognize the so-called "DPR".

Another universal international Convention for the suppression of unlawful acts against the safety of civil aviation of 1971 (Article 5), provides that, Each Contracting State shall take such measures as may be necessary to establish its jurisdiction over the offences in the following cases: (a) when the offence is committed in the territory of that State; (b) when the offence is committed against or on board an aircraft registered in that State; (c) when the aircraft on board which the offence is committed lands in its territory with the alleged offender still on board; (d) when the offence is committed against or on board an aircraft leased without crew to a lessee who has his principal place of business or, if the lessee has no such place of business, his permanent residence, in that State [8]. Subject to Article 5(a) Ukraine not only can but must take steps that may be necessary to establish its jurisdiction over the offenses, connected with Boeing accident of 17 July 2014. That is why the organizational format of investigation selected before the appearance of international tribunal idea completely corresponds to the rules of international law.

The Russian Federation has failed to substantiate its allegations of political nature, partiality, political bias of investigation or predetermination of its results. Moreover, Russia itself constantly tries to attach political nature to the respective problems, whips up tension concerning investigation, which only speaks for its intention to go unpunished.

The third direction of information activity of the Russian Federation is *criticizing the idea and procedure of institution of an international tribunal on an investigation of crimes of 17 July 2014*.

With its non-stop blaming Ukraine for Malaysian jet crash, Russia was on thin ice when in July 2015 it vetoed the UN Security Council Resolution on establishment of the international tribunal closing the door to resort to such an option for the international community. This intransigence made Russia a key suspect for downing of the jet. To recall the Security Council resolution No. 2166, adopted on 21 July 2014, condemns in the strongest terms the actions resulting in the destruction of passengers airplane; demands that the armed groups in control of the

crash site and the surrounding area refrain from any actions that may compromise the integrity of the crash site; demands that all military activities, including by armed groups, be immediately ceased in the immediate area surrounding the crash site to allow for security and safety of the international investigation; calls on all States and actors in the region to cooperate fully in relation to the international investigation of the incident [7]. All members of the Security Council including Russia voted for this Resolution [36].

The draft resolution, proposed by Malaysia in July 2015, in its turn, contained a provision on establishment of an international tribunal for the purpose to bring to justice persons responsible for the downing of Malaysia Airlines flight MH-17 (annexed to the draft). It was underlined (paragraph 6) in the draft resolution that the sole purpose of an international tribunal is prosecuting persons responsible for the crime.

In accordance with the UN Charter and the law enforcement practice in the field of international criminal law it was indicated that all states shall cooperate fully with the International Tribunal and its organs; shall take any measures necessary under their domestic law to implement the provisions of the present resolution and the Statute, including the obligation of States to comply with requests for assistance or orders issued in accordance with the Statute of the International Tribunal: (paragraph 7).

It was stipulated that the International Tribunal shall be funded through voluntary contributions and encouragements. In connection thereto it contained the calling for States and inter-governmental and non-governmental organizations to contribute funds, equipment and services to the International Tribunal, including the offer of expert personnel (paragraph 8).

Also, the draft resolution contained the provision that the work of the International Tribunal shall be carried out without prejudice to the existing right of the families of victims to seek, through appropriate means, compensation [6].

These and other provisions of the draft resolution do not give any preconditions for doubt that it fully complies with the provisions of the UN Charter and other rules of international law. However, on 30 July 2015, during the voting in the UN Security Council from among 15 members of this body 11 members voted for adoption of this draft, 3 (China, Venezuela and Angola) refrained and only Russia voted against using its veto power and blocking the adoption of the resolution [Smith-Spark, 2015].

The Russian Federation seemed to be the most interested in the just and detailed investigation that would set aside all accusations of its involvement and confirm the guilt of the Ukrainian side. The establishment of the international tribunal where Russia would directly participate as a member-state of the UN Security Council could have provided such an investigation. However, the decision to block the establishment of a tribunal was taken instead. The Russian Federation position on the draft, in such a way, is directly the opposite to all previous and subsequent statements made by its representatives on Russia's "support for an early establishment of the causes of flight MH17 crash and punishing of perpetrators".

The representative of the Russian Federation in the UN Security Council Vitalii Churkin explaining the state's position stated that "intention to pass resolution through the UN Security Council is an evident attempt to create one more center of confrontation that could have very far-reaching consequences for international relations under conditions when there are so many problems in the world that need a comprehensive cooperation... We mean that they want the international community, including Russia, to buy such a big pig in a poke. It would be unreasonable. As for me it is a risky game for so many of us. Everyone who would like the international relations to develop normally and step by step normalize the relations between the Russian Federation and the West should not be interested in that" [52].

Churkin did not explain why the establishment of tribunal where all the members of the UN Security Council would participate is a big pig in a poke. Similar political rhetoric with no relation to international legal arguments has been further developed in many statements of the representatives of Russia.

The rare attempts to formulate the legal arguments (“tribunal must be established only after the termination of investigations” [Гришин, 2015], “another tribunal showed its ineffectiveness” [10], “the tribunal doesn’t seem to be international”) [31] do not stand up to criticism. With regard to the first thesis, the practice of the UN Security Council testifies the opposite: institution of mechanisms of international criminal responsibility took place before the termination of the investigation [4]. In addition, Russia itself would receive all opportunities to participate in the functioning of the tribunal as provided by the respective rules of international law.

On 3 September 2015, official representative of the Ministry of Foreign Affairs of Russia Mariia Zakharova voiced the most detailed arguments on ineffectiveness of international tribunals at her briefing: “Raising the question of the establishment of the International Tribunal for the MH17 crash subject to the UN Security Council resolution under Chapter VII of the UN Charter by some Western states is clearly premature and counterproductive. The existing examples of international tribunals instituted under Chapter VII of the Statute, such as ICTY (for the former Yugoslavia) and ITR (for Rwanda) proved to be ineffective, costly, partial, with protracted proceedings and political nature. Needless to say that any prosecution, carried out on the basis of the investigation in bad faith, is committed to failure. We believe that now it is important not to establish the international Tribunal for the MH17 and at any cost but to provide a qualitative investigation of the Boeing crash” [10].

Both Zakharova and other representatives of Russia have failed to elaborate on allegations of “ineffectiveness”, “costly”, “protracted proceedings”, “political nature”, “partiality”, which once again only underlines that these they suffer from factual and legal problems. However, even if the first three “arguments contra” would be true it would not impede the possibility to establish the tribunal on the crash of MH17 and punish the guilty in the death of hundreds of people. It turns out that only such assessments as “political nature” and “impartiality” stay on the way of establishment of a tribunal, which are, in fact, certain value judgment.

At the same time, naturally not completely flawless, both the ICTY and ICTR proved to be effective and played their role in history. The Russian researchers agree with this. Thus, Mikhail Nakashidze pointed out that the International tribunals for the former Yugoslavia and Rwanda became the new stage of establishment of bodies of international criminal justice, made a significant contribution to the progressive development of international law. He considers that the judicial practice of the tribunal, especially in The Hague, was strongly committed to independence, in particular, on the issue of anonymous witnesses.

At the same time, procedural mistakes and shortcomings of the International Military Tribunals at Nuremberg and Tokyo served as a constant reminder to those who drafted the Statute and Rules of Procedure and Evidence of the International Tribunals for the former Yugoslavia and Rwanda (the “Rules of Yugoslavia” and “Rwanda Rules”) and the Rome Statute of the International Criminal Court.

The statements about political nature and partiality of the tribunals are groundless. Most of the cases decided by the ICTY were on the alleged crimes committed by the Serbs and the Bosnian Serbs, in connection with the actual circumstances and characteristics of the conflict; however, the Tribunal investigated and served charges to a significant number of persons from all ethnic groups who participated in the conflict. Croats, the Bosnian Muslims, Kosovo Albanians were convicted for crimes committed against the Serbs and other ethnic groups [5].

Whatever negative evaluations of the Tribunals are expressed by representatives of the Russian Federation, they could not but admit that any judicial bodies including (even to a greater extent) national courts have disadvantages but it is not an argument that could deny the necessity of their existence. In the same way, the disadvantages of Nuremberg tribunal recognized by the Russian researchers [Бондаренко, 2007] do not prevent the Russian Federation from constant references to its decisions for a particular purpose.

These factors only strengthen the general puzzlement in connection with the position of the Russian Federation permanently and actively criticizing the idea of the establishment of a tribunal to investigate the crash of flight MH17 and generate doubts that Russia really has intention to find and punish the persons guilty in this crime. In its turn, by not putting forward any constructive proposals to contribute to the achievement of these objectives the Russian side only adds fuel to the fire of doubts that it is willing to establish the tribunal.

The actions of Russia may be explained by the legal obligation to cooperate with the tribunal should it be established under the UN Security Council and, accordingly, the additional justification of involvement the Russian Federation in case of its failure of such cooperation.

Thus, the allegations that Ukraine is guilty and shall bear responsibility for the crash of MH17 flight of 17 July 2014 as the state on whose territory the accident happened and is responsible for the regulation of flights over its airspace contravene the content of rules of international law and actual circumstances. Moreover, the data of both official and unofficial investigations show that not only does the Russian Federation directly relate to the catastrophe - the Russian military and Russia-controlled militia did shoot down Boeing on an international flight MH17 launching the missile from the territory occupied by the Russian army.

The accusations of Russia that the investigation of the 17 July 2014 accident has a political nature is aimed at accusing Russia without any grounds do not withstand any criticism. The criticism of idea of the institution of an international tribunal to bring to justice those who are guilty in crimes connected with the accident is not confirmed either by rules of international law, or actual circumstances, or the practice of other tribunals. The use of a veto power in the UN Security Council, as well as other factors, speaks for the involvement of Russia in the crash of the aircraft and its intention to escape the responsibility and the obligations to cooperate with such a tribunal.

Conclusions. The Russian Federation accusations of Ukraine in the downing of Boeing became the most important message to deflect suspicion from the Russian Federation, engaged in hostilities in Donetsk and Luhansk regions against the Armed Forces of Ukraine and volunteer battalions. The representatives of Russian international legal doctrine made an attempt to justify Putin's, Medvedev's and other representatives of Russia statements that the state bears responsibility for a crime committed on its territory and thus putting the blame on Ukraine. However, Russia is not very good at substantiating its position, which is quite understandable because its position is at odds with international law and common sense. The preliminary results of the investigation, reports of international organizations point to Russia's involvement in the MH17 crash.

In addition, Russian unwillingness to support the idea of establishing an international tribunal to investigate the tragedy where Russia could participate cast a serious doubt on this state's genuine interest not only in an international but a general investigation and punishment of guilty.

References

1. Dutch Safety Board, *Report. Crash of Malaysia Airlines flight MH17 (Hrabove, Ukraine)*, The Hague, October 2015, <<https://ru.scribd.com/document/284750209/Report-Mh17-Crash-En>>

2. ICAO, *Manual Concerning Safety Measures Relating to Military Activities Potentially Hazardous to Civil Aircraft Operations*, First edition, 1990, Doc 9554-AN/932, <file:///D:/Users/pc/Downloads/Doc%209554%20-%20Manual%20Concerning%20Safety%20Measures%20Relating%20to%20Military%20Activities%20Potentially%20Hazardous%20to%20Civil%20Aircraft%20Operations.pdf >
3. ICAO, *The Convention on International Civil Aviation 1944*, Ninth edition, 2006, Doc 7300/9, <http://www.icao.int/publications/documents/7300_9ed.pdf>
4. Minister for Foreign Affairs of Australia, *MH17 Tribunal: Statement after the vote. Statement, as delivered United Nations Security Council*, 29 July 2015, <http://foreignminister.gov.au/speeches/Pages/2015/jb_sp_150729.aspx?w=tb1CaGpkPX%2FIS0K%2Bg9ZKEg%3D%3D>
5. United Nations International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, *About the ICTY*, <<http://www.icty.org/en/about>>
6. United Nations Meetings Coverage and Press Releases, *Security Council Fails to Adopt Resolution on Tribunal for Malaysia Airlines Crash in Ukraine, Amid Calls for Accountability, Justice for Victims*, 29 July 2015, <<http://www.un.org/press/en/2015/sc11990.doc.htm>>
7. United Nations Security Council, *Resolution 2166 (2014)*. Adopted by the Security Council at its 7221st meeting, on 21 July 2014, <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2166.pdf>
8. United Nations, *Convention for the suppression of unlawful acts against the safety of civil aviation* (with Final Act of the International Conference on Air Law held under the auspices of the International Civil Aviation Organization at Montreal in September 1971), 23 September 1971, <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20974/volume-974-I-14118-English.pdf>>
9. ИКАО, *Приложение 19 к Конвенции о международной гражданской авиации. Управление безопасностью полетов* [Annex 19 to the Convention on International Civil Aviation. The Safety Management], 25 февраля 2013 г., <http://www.aviasafety.ru/wp-content/files/icao/an19_cons_ru.pdf>
10. Министерство иностранных дел Российской Федерации, *Материалы брифинга официального представителя МИД России М. В. Захаровой 3 сентября 2015 года* [Materials of the briefing by the Russian Foreign Ministry Spokesperson Maria Zakharova of 3 September 2015], <http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/1731987>
11. Прес-служба Міністерства оборони України, *Військово-транспортний літак Повітряних Сил Збройних Сил України ІЛ-76 при заході на посадку на аеродром Луганськ був підбитий терористами* [Military transport aircraft of the Air Force of the Armed Forces of Ukraine IL-76 was hit by terrorists while landing at the airfield Luhansk], 14 червня 2014 р., <<http://www.mil.gov.ua/news/2014/06/14/vijskovo-transportnij-litak-povitryanih-sil-zbrojnih-sil-ukraini-il-76/>>
12. Пресс-служба Президента Украины, *Международный трибунал должен судить виновных в трагедии малайзийского самолета – Президент Порошенко* [The international tribunal The international tribunal must judge those responsible for the tragedy of the Malaysian aircraft], 17 июля 2015 г., <<http://www.president.gov.ua/ru/news/mizhnarodnij-tribunal-maye-suditi-vinnih-u-tragediyi-malajzi-35665>>
13. *Borger J.* (2014) 'MH-17 destroyed in instant by 'number of high-energy objects', *The Guardian*, 9 September, <<https://www.theguardian.com/world/2014/sep/09/mh17-destroyed-instant-high-energy-objects-report>>

14. *Borger J., Topham G.* (2014) 'MH-17 destroyed in instant by 'number of high-energy objects', *The Guardian*, 9 September, <<https://www.theguardian.com/world/2014/sep/09/mh17-destroyed-instant-high-energy-objects-report>>
15. *Russell A.* (2014) 'Who are the victims of Malaysia Airlines Flight MH17?', *Global News*, 20 July, <<http://globalnews.ca/news/1459886/who-are-the-victims-of-malaysia-airlines-flight-mh17/>>
16. *Smith-Spark L.* (2015) 'Russia vetoes U.N. tribunal to investigate MH17 crash in Ukraine', *CNN*, 30 July, <<http://edition.cnn.com/2015/07/30/world/mh17-ukraine-un-tribunal/>>
17. *Walker S.* (2014) 'Malaysia Airlines flight MH17 crashes in east Ukraine', *The Guardian*, 17 July, <<https://www.theguardian.com/world/2014/jul/17/malaysia-airlines-plane-crash-east-ukraine>>
18. *Бойко А.* (2015) 'Министерство обороны России: Падающий 'Боинг' сопровождали украинский штурмовик и спутник-шпион США' [The Ministry of Defence of the Russian Federation: Falling 'Boeing' was accompanied by the Ukrainian attack plane and the spy satellite of the USA], *Комсомольская правда*, 4 февраля, <<http://www.kp.ru/daily/26258.5/3137481/>>
19. *Бойко А., Полосатов С.* 'Выводы экспертизы 'Алмаз-Антей': 'Боинг' под Донбассом был сбит ракетой, которой нет на вооружении России' ['Almaz-Antey' examination findings: 'Boeing' in the Donbas was hit by a missile which is not deployed with the Russian Armed Forces], *Комсомольская правда*, 13 октября 2015 г., <<http://www.kp.ru/daily/26444/3315557/>>
20. *Бондаренко А.* (2007) 'Юрий Жуков: "Пытаясь сохранить нейтралитет, мы ничем не отличались от соседей"' [Yurii Zhukov: "Having tried to stay neutral, we didn't differ from our neighbours"], *Красная звезда*, 21 марта 2007 г., <http://ruskline.ru/monitoring_smi/2007/03/21/yurij_zhukov_pytayas_sohranit_nejtralitet_my_nichem_ne_otlichalis_ot_sosedej/>
21. *Варсегов Н., Сунгоркин В., Стешин Д.* 'Малайзийский 'Боинг' сбил украинский летчик – капитан Волошин' [Malaysian 'Boeing' has brought down by the Ukrainian pilot – Captain Voloshyn], *Комсомольская правда*, 22 декабря 2014 г., <<http://www.kp.ru/daily/26323.5/3204312/>>
22. *Воздвиженская А.* (2014) 'Россия усомнилась в выводах Нидерландов о крушении Boeing' [Russia questioned the Dutch findings on the Boeing crash], *Российская газета*, 2 июля 2015 г., <<https://rg.ru/2015/07/02/doklad-site.html>>
23. *Гришин А.* (2015) 'Почему Россия выступила против создания трибунала по 'Боингу' [Why Russia opposed the establishment of the tribunal for Boeing], *Комсомольская правда*, 30 июля 2015 г., <<http://www.kp.ru/daily/26413.4/3287333/>>
24. *Котляр В.* (2015) 'К вопросу о 'гибридной войне' и о том, кто же ее ведет на Украине' [Revisiting the issue on the 'hybrid war' and those who run it in Ukraine], *Международная жизнь* 8, <<https://interaffairs.ru/jauthor/material/1350>>
25. *Нехезин В.* 'Bellingcat назвал номер сбитшей 'Боинг' установки 'Бук' [Bellingcat named the number of 'Buk' that shot down 'Boeing'], *BBC Russian*, 3 мая 2016 г., <http://www.bbc.com/russian/international/2016/05/160503_bellingcat_buk_mh17_new>
26. *Птичкин С.* (2014) 'Чье небо – тот и виноват' [The one owing the sky is guilty], *Российская газета* 6438 (166), 25 июля, <<https://rg.ru/2014/07/24/boing.html>>
27. *Федченко А.* (2014) 'Украинские вертолеты сбили реактивной установкой ПЗРК' [Ukrainian helicopters were shot down by the portable air defense missile system rocket launcher], *Комсомольская правда в Украине*, 2 мая, <<http://kp.ua/politics/450897-ukraynskye-vertolety-sbyly-reaktyvnoi-ustanovkoi-pzrk>>

28. Шинкарук Д. (2014) 'Обама: имеем подтверждение, что самолёт сбили с территории, контролируемой сепаратистами' [Obama: We have the confirmation that the plane was shot down from the territory to be controlled by the separatists], ИА 'Украинские национальные новости', 18 июля, <<http://www.unn.com.ua/ru/news/1366727-b-obama-mayemo-pidtvverdzhennya-scho-litak-zbili-z-teritoriyi-yaka-kontrolyuyetsya-separatistami>>
29. Ячменникова Н. (2014) 'Достучаться до небес' [Knocking on heaven's door], *Российская газета* 6434 (162), 22 июля, <<https://rg.ru/2014/07/21/polety-site.html>>
30. 112 Украина, *Переговоры о сбитом самолете Боинг 777 боевиками на востоке Украины. Доказательства СБУ* [Negotiations on the downed Boeing 777 conducted by the militants in the East of Ukraine. Evidence of the Security Service of Ukraine], 17 июля 2014 г., <https://www.youtube.com/watch?v=tjkk9m7_2qc>
31. Aviation Explorer. Содружество авиационных экспертов, *МИД РФ: создание трибунала по МН17 "преждевременно и нелогично"* [The Commonwealth of Aviation Experts, the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation: Establishment of the tribunal for MH17 is "premature and illogical"], 8 июля 2015 г., <<http://www.aex.ru/news/2015/7/8/137341>>
32. Bellingcat, *Images show the Buk that downed flight MH17, inside Russia, controlled by Russian troops*, 8 September 2014, <<https://bellingcat.com/news/uk-and-europe/2014/09/08/images-show-thebuk-that-downed-flight-mh17-inside-russia-controlled-by-russian-troops/>>
33. Bellingcat, *MH17*, 30 September 2016, <<https://www.bellingcat.com/?s=MH17>>
34. CORRECT!V, *Рейс МН-17. В поисках правды* [Flight MH-17: searching for the truth], 9 января 2015 г., <<https://mh17.correctiv.org/mh17-hauptgeschichte-russian>>
35. CORRECT!V. *Recherchen für die Gesellschaft, Flight MH17: searching for the truth. Investigation: Time to read: About 35 minutes*, 9 January 2015, <<https://mh17.correctiv.org/english>>
36. *F. World, MH17: UNSC unanimously adopts resolution for intl probe*, 22 July 2014, <<http://www.firstpost.com/world/mh17-unscon-unanimously-adopts-resolution-for-intl-probe-1628605.html>>
37. Huffington Post, *British government joins US in blaming pro-Russian separatists for attack on MH17*, 18 July 2014, <http://www.huffingtonpost.co.uk/2014/07/18/british-government-joins-us-in-blaming-pro-russian-separatists-for-attack-on-mh17_n_5600442.html>
38. Meduza, *Bellingcat передал Нидерландам список причастных к крушению 'Боинга' под Донецком* [Bellingcat passed the list of parties to be involved in the collapse of Boeing near Donetsk to the Netherlands], 4 января 2016 г., <<https://meduza.io/news/2016/01/04/bellingcat-peredal-niderlandam-spisok-prichastnyh-k-krusheniyu-boinga-pod-donetskom>>
39. Meduza, *Версии крушения 'Боинга'. Основные предположения относительно причин катастрофы на юго-востоке Украины* [Versions of the collapse of 'Boeing'. Main assumptions on the causes of the disaster in the South-East of Ukraine], 13 октября 2015 г., <<https://meduza.io/feature/2015/10/13/versii-krusheniya-boinga>>
40. Openbaar Ministerie, *MH17: Six aspects of the criminal investigation explained*, <<https://www.om.nl/mh17-ezine-juni2016/e-zine-en.html>>
41. Russia Today, *Испанский диспетчер: Два украинских военных самолёта были рядом с Boeing перед его исчезновением* [Spanish dispatcher: Two Ukrainian military aircrafts were near Boeing before its disappearance], 17 июля 2014 г., <<https://russian.rt.com/article/41346>>
42. Spiegel Online, *Wer warum Schloss*, <<http://www.spiegel.de/static/happ/panorama/2015/mh17/v0/pub/index.html#1>>

43. Wall Street Journal, *MH17 Passenger Manifest*, <<http://online.wsj.com/public/resources/documents/MH17PassengerManifest.pdf>>
44. YouTube, *Опровержение версии о фальсификации переговоров сепаратистов* [Refutation of the version of falsification of the separatists' talks], 19 июля 2014 г., <<https://www.youtube.com/watch?v=CVOeH2zju7A>>
45. Аратта. Вікно в Україну, *Експерти: Збити літак ракетою могли тільки професіонали* [Experts: Only professionals could shoot down the aircraft with a missile], 18 липня 2014 р., <http://m.aratta-ukraine.com/news_ua.php?id=23687>
46. Взгляд. Деловая газета, *Источник: Атака на Boeing на Украине могла быть попыткой сбить самолет Путина* [The source: Attack on Boeing in Ukraine could be an attempt to shot down Putin's plane], 17 июля 2014 г., <<http://www.vz.ru/news/2014/7/17/696097.html>>
47. Газета.ру, *Лавров: внятных данных о расследовании крушения Boeing на Украине нет* [Lavrov: There are no distinct data on the investigation of the crash of Boeing in Ukraine], 1 апреля 2016 г., <https://www.gazeta.ru/politics/news/2016/04/01/n_8446751.shtml>
48. Главред, *За время АТО на Донбассе боевики сббили 18 украинских вертолетов и самолетов – СМИ* [Fighters shot down 18 Ukrainian aircrafts and helicopters during the ATO in the Donbas – Mass media], 22 августа 2014 г., <<http://glavred.info/zhizn/za-vremya-ato-na-donbasse-boeviki-sbili-18-ukrainskih-vertoletov-i-samoletov-smi-288185.html>>
49. Известия, *Следователи по делу о крушении MH17 признались в нехватке опыта* [Investigators on the case of the crash of MH17 admitted the lack of experience], 6 июня 2016 г., <<http://izvestia.ru/news/616949>>
50. Интерфакс, *В Донецкой области сбит истребитель МиГ-29* [MiG-29 was shot down in the Donetsk region], 7 августа 2014 г., <<http://www.interfax.ru/world/390226>>
51. Интерфакс, *Путин возложил на Украину ответственность за крушение малайзийского лайнера* [Putin imposed the responsibility of the crash of the Malaysian liner on Ukraine], 18 июля 2014 г., <<http://www.interfax.ru/world/386474>>
52. Интерфакс, *Россия заблокировала в СБ ООН резолюцию о трибунале по крушению "Боинга" в Донбассе* [Russia blocked the UN Security Council resolution on the tribunal for the downfall of Boeing in the Donbas], 29 июля 2015 г., <<http://www.interfax.ru/world/456883>>
53. Корреспондент, *Пилоты сбитого самолета успели катапультироваться – СНБО* [Pilots of the downed aircraft managed to eject – the National Security Council of Ukraine], 21 августа 2014 г., <<http://korrespondent.net/ukraine/3408627-pyloty-sbytoho-samoleta-uspely-katapultirovatsia-snbo>>
54. Лента.ру, *СМИ назвали новую версию авиакатастрофы под Донецком* [Mass media named a new version of the air crash near Donetsk], 25 июля 2014 г., <<https://lenta.ru/news/2014/07/25/version>>
55. Московский комсомолец, *Пугало в трибунале по Boeing: эксперт раскрыл темные стороны расследования* [Scarecrow in the tribunal for Boeing: Expert revealed the dark sides of the investigation], 16 июля 2015 г., <<http://www.mk.ru/politics/2015/07/16/pugalo-v-tribunale-po-boeing-ekspert-raskryl-temnye-storony-rassledovaniya.html>>
56. Московский комсомолец, *Путин в Венгрии – о Дебальцево: "Проигрывать вчерашним шахтерам и трактористам неприятно"* [Putin in Hungary – on Debaltsevo: "It is unpleasant to lose to the former miners and tractor drivers"], 17 февраля 2015 г., <<http://www.mk.ru/politics/2015/02/17/putin-v-vengrii-o-debalcevo-proigryvat-vcherashnim-shakhteram-i-traktoristam-nepriyatno.html>>

57. Новая газета, Рейс МН17. *Продолжаем расследование* [Flight МН17. The investigation is being continued], 26 октября 2015 г., <<https://www.novayagazeta.ru/articles/2015/10/26/66125-reys-mn17>>
58. Новости Крыма, *Украина настаивает на полном закрытии неба над Крымом* [Ukraine insists on the complete closure of sky over Crimea], 10 декабря 2014 г., <<http://news.all-crimea.net/news/2014/12/10/ukraine-nastaiвает-na-polnom-zakrytii-neba-nad-krymom-27167>>
59. НТВ, *Следствие назвало новую версию крушения Boeing на Украине* [The investigation has named a new version of the Boeing crash in Ukraine], 6 июня 2016 г., <<http://www.ntv.ru/novosti/1633837>>
60. Первый канал, *В. Путин выступил с обращением по поводу событий вокруг 'Боинга'* [Putin made an appeal on the events concerning Boeing], 21 июля 2014 г., <https://www.1tv.ru/news/2014/07/21/37690-v_putin_vystupil_s_obrascheniem_po_povodu_sobytiy_vokrug_boinga>
61. Редакция ЮА, *СБУ перехватила переговоры террористов о сбитом Боинге-777* [The Security Service of Ukraine caught terrorists' talks on the downed Boeing 777], 17 июля 2014 г., <<https://www.youtube.com/watch?v=DGZMz6FKLNY>>
62. РИА 'Новости', *Группа по расследованию крушения МН17 призналась в нехватке опыта* [The Group to investigate the МН17 crash admitted the lack of experience], 6 июня 2016 г., <<https://ria.ru/mh17/20160606/1443533524.html>>
63. РИА 'Новости', *Лавров: Все, кроме РФ, потеряли интерес к расследованию ЧП с Boeing* [Lavrov: All, except Russia, have lost interest in the Boeing crash investigation], 25 августа 2014 г., <<https://ria.ru/mh17/20140825/1021325752.html>>
64. РИА 'Новости', *Транспортный Ан-26 сбит на востоке Украины, заявили очевидцы* [Transport An-26 shot down in the East of Ukraine, witnesses said], 17 июля 2014 г., <<https://ria.ru/world/20140717/1016409306.html>>
65. РИА 'Новости', *Украина, СНБО: на востоке Украины сбиты два истребителя Су-25* [The National Security Council of Ukraine: Two attack aircrafts Su-25 were shot down in the East of Ukraine], 23 июля 2014 г., <<http://rian.com.ua/incidents/20140723/355249779.html>>
66. Российская газета, *Росавиация назвала причину крушения малайзийского Boeing* [Rosaviation named the reason of the Malaysian Boeing crash], 14 октября 2015 г., <<https://rg.ru/2015/10/14/nebo-anons.html>>
67. Русская служба BBC, *Bellingcat назвал подозреваемых в причастности к гибели МН-17* [Bellingcat named suspects responsible for the МН-17 crash], 24 февраля 2016 г., <http://www.bbc.com/russian/international/2016/02/160224_bellingcat_buk_latest_report>
68. ТАСС. Информационное агентство России, *В день катастрофы Минобороны РФ зафиксировало работу РЛС ПВО Украины в районе Донецка* [On the day of the catastrophe, the Ministry of Defence of the Russian Federation recorded the work of the Ukrainian air defence radar in the Donetsk region], 18 июля 2014 г., <<http://tass.ru/proisshestviya/1327288>>
69. ТАСС. Информационное агентство России, *Медведев: Украина несет всю ответственность за катастрофу Boeing* [Medvedev: Ukraine bears the whole responsibility for the Boeing accident], 15 октября 2014 г., <<http://tass.ru/politika/1508590>>
70. ТАСС. Информационное агентство России, *Международные эксперты не исключают, что Boeing на Украине был сбит случайно* [International experts do not exclude that Boeing in Ukraine was shot down accidentally], 6 июня 2016 г., <<http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/3342796>>

71. ТАСС. Информационное агентство России, *Порошенко не согласен с оценками СБН по обеспечению безопасности полетов над Украиной* [Poroshenko does not agree with the assessments of the Dutch Security Council on the assurance of the flights security over Ukraine], 18 октября 2015 г., <<http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/2357014>>
72. ТАСС. Информационное агентство России, *Пресс-служба ЛНР: ополченцы сбили два украинских самолета* [Press service of the LPR: Militants shot down two Ukrainian aircrafts], 14 июля 2014 г., <<http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/1315823>>
73. ТАСС. Информационное агентство России, *Эксперимент 'Алмаз-Антея'. Новая презентация концерна с наиболее вероятной версией крушения* ['Almaz-Antey' experiment. The new presentation of the group with the most probable version of the crash], <<http://tass.ru/eksperiment-almaz-anteya/vvodnaya-chast>>
74. ТВЦ, *Лавров: расследование крушения Boeing ведется в нарушение резолюции СБ ООН* [Lavrov: The Boeing crash is under investigation in violation of the UN Security Council Resolution], 16 июля 2016 г., <<http://www.tvc.ru/news/show/id/72655>>
75. Телеканал 'Звезда', *Малайзийский Boeing на Украине мог быть сбит ракетой случайно – следователи* [The Malaysian Boeing in Ukraine could be accidentally hit by a missile – investigators], 6 июня 2014 г., <http://tvzvezda.ru/news/vstrane_i_mire/content/201606061604-8ocr.htm>
76. Украинская правда, *Климкин объяснил, почему Украина не закрыла небо над Донбасом до крушения МН17* [Klimkin explained why Ukraine did not close the sky before the MH17 crash], 14 октября 2015 г., <<http://www.pravda.com.ua/rus/news/2015/10/14/7084798>>
77. УНИАН, *В России готовят контрдокумент, которым хотят переложить всю ответственность за катастрофу МН17 на Украину* [Russia is preparing a counter-document to shift all the responsibility for the MH17 crash on Ukraine], 9 октября 2015 г., <<http://www.unian.net/society/1148062-v-rossii-gotovyat-kontrdokument-kotoryim-hotyat-perelozhit-vsyu-otvetstvennost-za-katastrofu-mh17-na-ukrainu.html>>

УДК 341.96

REFORM IN THE SECURITIES CLEARING AND SETTLEMENT SYSTEM REGULATION IN UKRAINE

РЕФОРМА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СИСТЕМИ КЛІРИНГУ ТА РОЗРАХУНКІВ ЗА ЦІННИМИ ПАПЕРАМИ В УКРАЇНІ

РЕФОРМА ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ КЛИРИНГА И РАСЧЕТОВ ПО ЦЕННЫМ БУМАГАМ В УКРАИНЕ

Vygovskyy O. I.

Doctor of Jurisprudence, Associate Professor of Law, Department of Private International Law, Institute of International Relations at Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: alexandr.vygovskyy@gmail.com

Виговський О. І.

Доктор юридичних наук, доцент кафедри міжнародного приватного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Електронна пошта: alexandr.vygovskyy@gmail.com

Выговский А. И.

Доктор юридических наук, доцент кафедры международного частного права Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Электронная почта: alexandr.vygovskyy@gmail.com

Abstract. *Recent developments in the regulation of securities clearing and settlement system in Ukraine aimed at harmonization of Ukrainian securities legislation with the European and international regulatory standards are discussed in this article. Attention is focused on the key provisions of the Law of Ukraine “On Depository System of Ukraine” which has become one of the cornerstones of the legislative framework for the securities market regulation. These provisions are compared with the rules of UNIDROIT Convention on Substantive Rules for Intermediated Securities and the level of harmonization of the Ukrainian securities legislation with the international standards is evaluated. Particular attention is paid to the concepts of intermediated securities and intermediaries, the issues of transfer and exercise of the rights in securities and rights attached to securities under the specified Law are explored, as well as the insolvency of intermediaries and its effect on their relations with the securities account holders is scrutinized. Attention is also devoted to the regulation of netting in Ukraine and major innovation introduced in legislation in this respect. The outcomes of the author’s analysis are summarized and general comments are provided as to the degree of finality of harmonization process in the Ukrainian securities regulation and regulation of clearing and settlement systems.*

Key words: *intermediated securities, intermediaries, depository system, indirect holding system, netting.*

Анотація. *Розкриваються зміни у правовому регулюванні системи клірингу та розрахунків за цінними паперами в Україні, які спрямовані на гармонізацію українського законодавства про цінні папери до європейських та міжнародних регуляторних стандартів. Приділяється увага ключовим положенням Закону України «Про депозитарну систему України», що стали одним з наріжних каменів законодавчої бази регулювання ринку цінних паперів. Ці положення порівнюються з нормами Конвенції УНІДРУА щодо мате-*

ріально-правових норм відносно цінних паперів, які знаходяться у володінні посередників 2009 року, та оцінюється рівень гармонізації українського законодавства про цінні папери з міжнародними стандартами. Приділяється особлива увага концепції цінних паперів, які знаходяться у володінні посередників; досліджується питання передачі та реалізації прав на цінні папери та прав за цінними паперами відповідно до зазначеного закону, а також питання неспроможності посередників та її впливу на відносини між посередниками та власниками цінних паперів. Приділяється увага регулюванню неттінгу в Україні та основним змінам, запровадженням у законодавстві в цьому зв'язку. Підбиваються підсумки аналізу та робиться загальний висновок щодо ступеня завершеності процесу гармонізації законодавства у сфері регулювання цінних паперів та регулювання системи клірингу та розрахунків.

Ключові слова: цінні папери, які знаходяться у володінні посередників, посередники, депозитарна система, система опосередкованого володіння, неттінг.

Аннотация. Раскрываются изменения в правовом регулировании системы клиринга и расчетов по ценным бумагам в Украине, которые направлены на гармонизацию украинского законодательства о ценных бумагах с европейскими и международными регуляторными стандартами. Уделяется внимание ключевым положениям Закона Украины «О депозитарной системе Украины», которые стали одним из краеугольных камней законодательной базы регулирования рынка ценных бумаг. Эти положения сравниваются с нормами Конвенции УНИДРУА о материально-правовых нормах касательно ценных бумаг, которые находятся во владении посредников 2009 года, и оценивается уровень гармонизации украинского законодательства о ценных бумагах с международными стандартами. Уделяется особое внимание концепции ценных бумаг, которые находятся во владении посредников, исследуются вопросы передачи и реализации прав на ценные бумаги и прав по ценным бумагам в соответствии с указанным законом, а также вопрос несостоятельности посредников и ее влияния на отношения между посредниками и владельцами ценных бумаг. Уделяется внимание регулированию неттинга в Украине и основным изменениям, внесенным в законодательство в этой связи. Подводятся итоги анализа и делается общий вывод о степени завершенности процесса гармонизации законодательства в сфере регулирования ценных бумаг и регулирования системы клиринга и расчетов.

Ключевые слова: ценные бумаги, которые находятся во владении посредников, посредники, депозитарная система, система опосредованного владения, неттинг.

General statement of problem. The Law of Ukraine *On Depository System of Ukraine* (the “Law on Depository System”) [1] marked the remarkable step forward towards further harmonization of the Ukrainian securities legislation with the best international practices. This legislative act establishes the legal foundation for operation of the depository system and establishes the procedure for registration and certification of corporate securities, as well as the settlement under the corporate securities transactions in accordance with the global practices. It became effective on 11 October 2013 and replaced the outdated Law of Ukraine *On National Depository System and Specific Features of Electronic Circulation of Securities in Ukraine* [2] which became inoperative on 11 April 2014.

The Law on Depository System provided for the basic depository system infrastructure and introduced sweeping changes to other legal acts governing securities and stock market, supplementing them with more extensive provisions on clearing activities, maintenance of securities accounts, control over payment systems, as well as introducing the concept of netting into the Ukrainian legislation.

Starting from October 2013, the Ukrainian depository system has become centrally organized having the Central Securities Depository (the “CSD”) controlled by the National Bank of Ukraine (the “NBU”). The CSD is responsible for maintenance of the securities depository system and for accounting of securities. The depository infrastructure has also been supplemented with the Settlement Center for Servicing Agreements on Financial Markets (the “Settlement Center”). Its key function is to ensure smooth running of the securities settlements effected under the delivery-versus-payment principle.

More importantly, under the Law on Depository System the corporate securities (including traditional securities, such as shares and bonds) must be issued solely in the book-entry form in Ukraine. This can be viewed as the final step in the process of dematerialization of corporate securities with the previous stage launched by the Law of Ukraine *On Joint Stock Companies* [3] which provided that the shares shall exist solely in the book-entry form.

The ambitious task of bringing the Ukrainian securities legislation entirely in line with the international regulatory standards needs scrupulous assessment of the progress achieved. Such evaluation should inevitably be performed against the framework set out by the *UNIDROIT Convention on Substantive Rules for Intermediated Securities* adopted in Geneva on 9 October 2009 (the “Geneva Securities Convention”) [4].

Recent researches and publications. Unfortunately, to date the issues of harmonization of the Ukrainian securities legislation to the international standards and the legal problems associated with this process were insufficiently considered by the Ukrainian academicians. The issues of legal nature of intermediated securities and exercise of the rights attached to these securities have been scrutinized by many foreign researchers such as Ch. W. Mooney, H. Kanda, M. Ooi and others. Netting arrangements were the focus of in-depth analysis by Ph. R. Wood, O. Boger and some others.

Purposes of article. This article discusses the main novelties introduced by the Law on Depository System in their comparison with the relevant provisions contained in the Geneva Securities Convention. In particular, the paper considers the concepts of an ‘intermediary’ and ‘intermediated securities’ as the cornerstones of indirect holding system within the context of the regulatory framework established by the Law on Depository System, analyzes the issues of exercise of the rights attached to the securities under the new Law, and deals with the issues of insolvency of an intermediary under the Ukrainian legislation.

One of the major innovations introduced by the Law on Depository System into the securities legislation is the definition of netting as a part of the clearing procedure. It should be emphasized that no specific provision concerning netting has been available in Ukrainian legislation so far. Therefore, the separate part of the article shall be dedicated specifically to recognition of the netting arrangements in Ukraine prior to the enactment of the Law on Depository System and consideration of the changes brought by the current legal reform. The final section shall conclude our brief analysis.

Main research results. It is well-recognized that an efficient securities settlement system can enhance the integrity of the market [5]. The level of its efficiency can be measured, *inter alia*, by the degree of proximity to the legal framework established by the Geneva Securities Convention, and in particular, its key concepts and underlying principles. The paramount concepts which lie at the very root of the indirect holding systems are ‘intermediaries’ and ‘intermediated securities’, so the starting point of our analysis shall be consideration of whether these concepts were effectively adopted by the Law on Depository System and, if so, in which particular form.

Revealing no significant departure from the existing terminological tradition in the Ukrainian securities legislation, the new Law does not employ the term ‘intermediary’ at all. As it follows from the definition of a ‘securities account holder’, such an account can be opened by a

professional participant of the Ukrainian depository system or the NBU (see Art. 1 (1) of the Law on Depository System). The category of such professional participants embraces the CSD and depository institutions. The depository institutions refer to the legal entities established as joint-stock companies or limited liability companies having valid license for carrying out depository activity. Such activity can be conducted exclusively by the depository institutions and may not be combined with other activities, except for those expressly stipulated by the Law (see Art. 14 (1) of the Law on Depository System). Consequently, the professional participants of the Ukrainian depository system under the new Law represent a much more limited category of legal entities as compared to the broad scope of intermediaries in international practice. However, in the present article we shall use the term 'intermediary' for the reference to the Ukrainian legal entities validly licensed to open and maintain the securities accounts for the benefit of their clients.

The new Law establishes several types of the securities accounts, including the securities account for the depositor, for the depository institution, for the correspondent depository institution, for the issuer, the NBU, for the clearing establishment and the Settlement Center. The securities account for the depositor may be opened by the depository institution in the name of the securities owners, co-owners and notaries by virtue of the agreement on maintenance of the securities account. The CSD may open the securities account in the name of a depository institution by virtue of the depository agreement. Such account is maintained for holding the securities owned by the depositors of such depository institution (see Art. 5 (1) and 5 (2) of the Law on Depository System).

One of the significant drawbacks of the Law on Depository System is the absence of the concept of intermediated securities which is the cornerstone of indirect holding system. The Geneva Securities Convention consistently distinguishes between the 'securities' encompassing any shares, bonds or other financial instruments or financial assets (other than cash) which are capable of being credited to a securities account and of being acquired and disposed of, and 'intermediated securities' which mean securities credited to a securities account or rights or interests in securities resulting from the credit of securities to a securities account (see Art. 1 (a) and 1 (b) of the Geneva Securities Convention). By contrast, the Law on Depository System does not make such distinction. It contains no definition of the intermediated securities or any similar concept which would characterize them as the securities in book-entry form or interests completely distinct from such underlying securities. Instead, the legislator differentiates between the rights in securities (including right of ownership and other property rights determined by law) and the rights attached to securities arising out of the obligations of the issuer (including the right to participate in the general meeting of shareholders, right to obtain dividends *etc.*). As it follows from the definition contained in the Law on Depository System, not only securities, but also the rights in securities and/or rights attached to securities can be freely transferred from one securities account to another (see Art. 1 (12) of the Law on Depository System).

Such reluctance to introduce a new concept of intermediated securities into regulatory framework may be explained by a long-term academic debate in the Ukrainian private law doctrine concerning the legal nature of book-entry securities held in depository system. Heated discussion over the essence of such securities (whether they should be regarded *as res* or merely as a bundle of rights attested in such specific legal form) has not resulted in any adequate consensus so far. Thus, the legislator intentionally rejected the idea of formulation of any specific concept for those securities which are credited to and debited from the securities accounts.

Under the Law on Depository System, the rights in securities and rights attached to securities shall be acquired and terminated by making the relevant entry within the depository system

(see Art. 4 (2) of the Law on Depository System). In case of credit of the securities to the securities account the account holder shall acquire all the rights in securities and rights attached to securities held at the account. This provision implicitly corresponds with the Geneva Securities Convention which stipulates that intermediated securities are acquired by an account holder by the credit of securities to that account holder's securities account, and no further step is necessary to render the acquisition of intermediated securities effective against third parties (see Art. 11 (1) and 11 (2) of the Geneva Securities Convention). The new Law emphasizes that conclusion of the agreement on maintenance of the securities account shall not entail transfer of such rights to the depository institution (see Art. 18 (3) of the Law on Depository System). Rights in securities and rights attached to book-entry securities, as well as any encumbrances to such rights shall be evidenced by the record entry in the depositor's securities account and statement of such account (see Art. 8 (1) of the Law on Depository System).

The rights attached to the securities shall be exercised solely through the relevant depository institution. For example, a joint-stock company wishing to pay dividends to its shareholders shall transfer dividends to the special account of the CSD opened at the Settlement Center for their subsequent transfer to the accounts of the depository institutions which shall distribute them among the account holders (see Art. 30 (5) of the Law of Ukraine "On Joint Stock Companies"). It explicitly follows from this provision that such right may be adequately exercised by the account holder only against the relevant intermediary. By contrast, the Geneva Securities Convention envisages that the right to receive and exercise any rights attached to the securities, including dividends, other distributions and voting rights may be exercised against the relevant intermediary or the issuer of the securities, or both of them (see Art. 9 (2) (b) of the Geneva Securities Convention).

It is well established that even clear and undisputed rights and interests in intermediated securities are vulnerable in the absence of an effective means of enforcement and realization in an intermediary's insolvency proceeding [6, p. 78]. Issues of insolvency of an intermediary and its effect on the relations with the account holder generally remained entirely beyond the scope of the Law on Depository System. However, it contains some provisions which can be effectively applied in this respect. The Law establishes that depository assets of the depository institution (being the securities credited to the securities account maintained by such institution) may not be attached by the creditors of the depository institution (see Art. 18 (2) of the Law on Depository System). This provision correlates with the Law of Ukraine *On Restoration of the Solvency of a Debtor or its Recognition as Bankrupt*, as amended [7] (the "Bankruptcy Law"), under which the securities, funds and other property belonging to the clients¹ of an intermediary² shall not be included to the estate of such entity. These securities are subject to return to the client, unless otherwise provided for by the agreement of the administrator or liquidator with the client. During the recovery procedure the administrator may transfer these securities to another legal entity licensed as an intermediary (see Art. 88 (6), 88 (7) and 88 (9) of the Bankruptcy Law). Such approach is entirely in line with the conventional provisions stipulating that securities and intermediated securities allocated to the rights of the account holder shall not form part of the property of the intermediary available for distribution among or realization for the benefit of the creditors of the intermediary (see Art. 25 (2) of the Geneva Securities Convention). By contrast, the securities owned by the intermediary are subject to sale at the securities exchange (in

¹ For the purpose of intermediary insolvency regulation the term 'client' means a securities investor or issuer which entered into the relevant agreement with the intermediary recognized as a debtor or bankrupt (see Art. 88 (1) of the Bankruptcy Law).

² The Bankruptcy Law uses the term 'professional participant of securities market' as more conventional for the Ukrainian regulatory practice.

case of listed securities) or through a securities broker (in case of non-listed securities) (see Art. 88 (10) of the Bankruptcy Law).

The Bankruptcy Law also addresses loss sharing issue in case of insolvency of an intermediary. If the aggregate claims of the clients for returning their bearer securities having the same international identification number exceed the number of such securities held by the intermediary, they shall be returned *pro rata* to the claims of the clients. The outstanding claims shall be deemed as monetary claims and shall be satisfied within the general order of priority established by the Law (see Art. 88 (8) of the Bankruptcy Law).

Unfortunately, the Law on Depository System leaves beyond the scope of regulation the issues related to innocent acquisition of securities, priority among competing interests, scope of duties owed by the depository institutions to the account holders, availability of sufficient securities by such institutions and other issues arising out of the insolvency of a depository institution, as well as it does not contain any specific provisions in relation to collateral transactions with intermediated securities.

Another issue which should be considered in this article relates to netting. It is universally accepted that many general insolvency rules are rather hostile to netting and/or close-out in a post-insolvency context, and will recognize it under limited circumstances, if at all [8]. However, at present many jurisdictions have enacted statutes which sanction set-off and netting in relation to financial markets [9, p. 132]. In reality Ukraine does not belong to the group of 'netting-friendly' jurisdictions. Prior to enactment of the Law on Depository System, the Ukrainian legislation had no rules specifically addressing or defining netting in general or close-out netting, in particular. However, the absence of statutory provisions regarding netting in insolvency proceedings did not mean that the Ukrainian court would eagerly enforce the parties' netting arrangements. Despite that there were no laws or regulations in Ukraine expressly imposing prohibition on close-out netting or stating that it would not be enforceable within the insolvency or bankruptcy proceedings, absence of clear provisions in this regard might fully negate the advantages of any parties' arrangements to this effect.

In particular, the judicial practice reveals that the Ukrainian court may prevent the application of close-out netting in an insolvency proceeding following, for example, *the Ruling of the Supreme Court of Ukraine dated 11 April 2006 No. 4/797-7/73* [10] where it was held that the provisions of the Bankruptcy Law do not allow individual satisfaction of the claims of a particular creditor at the cost of the debtor's property within the bankruptcy proceedings, and thus, any set-off of counterclaims shall be in contravention of the applicable laws and shall prejudice the rights of other creditors having statutory priority. However, it should be noted that in another case the Supreme Court of Ukraine held that set-off or netting shall be permitted if effected before approval of the register of the creditors' claims (see *the Ruling of the Supreme Court of Ukraine dated 29 March 2005 No. 5/1436/536*, unreported).

Individual acceleration of obligations at early stages of bankruptcy proceedings (i.e. upon commencement of such proceedings, but prior to the date when the resolution on declaration of a debtor as bankrupt and institution of the liquidation procedure is passed by the Ukrainian court) shall be generally inconsistent with the applicable laws. The rules of the Bankruptcy Law explicitly stipulate that all the monetary obligations of a bankrupt shall become due, and accrual of late penalty and other sanctions shall cease since the date of passing such resolution. Any claim to the bankrupt debtor which has arisen during the bankruptcy proceedings may be filed only within the liquidation procedure (see Art. 38 (1) of the Bankruptcy Law). Commencement of the bankruptcy proceedings entails, *inter alia*, introduction of moratorium for satisfaction of the creditors' claims being effective till the date of termination of the bankruptcy proceedings.

No recovery of debts or penalties under the execution documents may be effected during the term of such moratorium. Consequently, the ability of a party to terminate the obligations by set-off or netting upon commencement of the bankruptcy proceedings in respect of the other party could in fact prove more than dubious in the light of the above provisions.

The Bankruptcy Law also provides for the ‘cherry-picking rights’ of the insolvency administrator. In certain cases a debtor’s agreement (contract) may be invalidated by the commercial court at the claim of the administrator or creditor if such an agreement has been entered into within the ‘suspect period’ constituting one year prior to the commencement of bankruptcy proceedings. The grounds for such invalidation include premature execution of the obligations by the debtor or the debtor’s refusal of its own proprietary claims (see Art. 20 (1) of the Bankruptcy Law). These options may also be seen as the legal obstacles to set-off or netting in the bankruptcy proceedings as such mechanisms might be equated to the ‘premature execution’ of the contract or ‘refusal of proprietary claims’, and contractual provisions on netting might be considered as a preference provided to the solvent party.

Furthermore, the financial market participants might face the risk of re-characterization by court of netting arrangement as set-off (which was previously the closest equivalent procedure to netting) resulting in need for the parties to comply with the statutory restrictions for set-off established by Articles 601 and 602 of *the Civil Code of Ukraine* [11]. In particular, only counterclaims (mutual obligations³) of the same kind which has already become due may be legitimately set-off upon the statement of one of the parties. Thus, the Ukrainian court may render invalid, for example, a parties’ agreement to set-off monetary claims against in-kind obligations or future claims without distinguishing set-off from netting.

Choice of law of a foreign jurisdiction with favorable attitude towards enforceability of close-out netting may prove ineffective since the Ukrainian court might consider local public policy as overriding the parties’ choice of law for the respective contract.

Introduction of the netting provision to Ukrainian legislation by the Law on Depository System is inextricably connected with the overall reform process in securities depository system regulation. The purposes of adoption of this Law do not embrace comprehensive regulation of the netting issues in every respect. Rather, the netting provisions are introduced predominantly for refinement of the clearing procedures regulation and are used mainly in this context. Suffice to say, the term ‘netting’ is mentioned only twice in the main text of the Law on Depository System.

As a matter of fact, the Law on Depository System by its clause 4 (16) of Section VI (“Final and Transitional Provisions”) amends the Law of Ukraine *On Securities and Stock Market* [12] by introducing, *inter alia*, definition of netting as “*full or partial termination of obligations under the transactions with securities and other financial instruments by means of set-off of claims or in other manner. At the moment of netting the obligations to be netted shall be deemed as due*”. Consequently, it explicitly distinguishes between netting and set-off as the latter is seen as one of the methods of netting (thus, eliminating the re-characterization risk), establishes no restrictions for netting under particular circumstances (for example, in insolvency or bankruptcy proceedings) and may be seen as a catch-all provision not only for netting under securities transactions, but also under OTC derivatives transactions (due to indication to “other financial instruments”). Equally important, the obligations to be netted shall be considered as mature by

³ In Ukrainian legal practice the obligations are considered mutual if a creditor under one obligation is a debtor under the other obligation and a debtor under the first obligation is the creditor under the other (the obligations subject to set-off are not required by law to stem from the same contractual relationship or from related contracts). If this and other requirements are duly satisfied, then the obligations under single agreements concluded within the Master Agreement may be legitimately set-off by the parties from the perspective of the Ukrainian law.

operation of law, notwithstanding their actual contract terms (i.e. even future obligations can be netted). This exhibits another significant statutory distinction between netting and set-off.

Unfortunately, the Law on Depository System has no provisions in respect of recognition and enforcement of close-out netting in accordance with the terms of the parties' contract. It does not establish the statutory mechanism of netting (e.g. procedure for estimation of a close-out value, conversion of the values into single currency, determination of net balance of the calculated values *etc.*), nor presents legal basis for the netting agreements. Even provision establishing that "*invalidity of agreement, the obligations under which were terminated by netting, shall not result in invalidity of the netting agreements and the results of netting*" included to the first draft of this Law was subsequently eliminated. Regrettably, no amendments are also expected to be introduced in the near future to the bankruptcy laws of Ukraine in relation to close-out netting and its enforceability against the insolvent party.

Conclusions. Recent developments in regulation of securities clearing and settlement system in Ukraine reveal significant progress achieved in enhancement of legislative framework for the securities market. Such progress includes improvement of Ukraine's capital market infrastructure by creation of CSD and Settlement Center, as well as enhancement of efficiency of the settlement system due to dematerialization of all corporate securities. Unfortunately, the reform process in this area cannot be regarded as complete. Comparison of the key provisions of new Law with the Geneva Securities Convention, as well as considerable gaps in regulation make it especially clear that adaptation of the Ukrainian securities legislation to the international standards and best practices remains the crucial task which has not yet been achieved. Further harmonization efforts will definitely be needed to ensure availability of the transparent and well-functioning national securities clearing and settlement system governed under the pivotal principles of the Geneva Securities Convention.

Introduction of the netting provisions to the Ukrainian legislation within the framework of the current reform process in depository system regulation definitely presents a positive move towards ensuring greater legal certainty with netting arrangements in Ukraine. Statutory distinction between netting and set-off reduces the risk of re-characterization which may arise in court proceedings. However, the current developments in this area cannot be considered as the adaptation of Ukrainian legislation to the best legal practices adopted by the developed countries in respect of netting. The scope of provisions of the Law on Depository System regarding netting is limited to mere introduction of the legal definition of netting to another legal act. Thus, one cannot confidently state that close-out netting of financial exposures would be safe enough and unconditionally enforceable in Ukraine against the insolvent party upon enactment of the Law on Depository System so as to provide for the legal certainty and comfort for international investors on the Ukrainian financial market.

References

1. Law of Ukraine "*On Depository System of Ukraine*" dated 6 July 2012 No. 5178-VI (as amended). The official text in Ukrainian is available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main/5178-17>.
2. Law of Ukraine "*On National Depository System and Specific Features of Electronic Circulation of Securities in Ukraine*" dated 10 December 1997 No. 710/97-BP. The official text in Ukrainian is available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/710/97-%D0%B2%D1%80>.
3. Law of Ukraine "*On Joint Stock Companies*" dated 17 September 2008 No. 514-VI (as amended). The official text in Ukrainian is available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/main/514-17>.

4. UNIDROIT Convention on Substantive Rules for Intermediated Securities, adopted at Geneva on 9 October 2009. The official text is available at: <http://www.unidroit.org/English/conventions/2009intermediatedsecurities/conference/conferencedocuments2009/conf11-2-042-e.pdf>.
5. *Aigbekaen E. K.* The Challenges of Establishing an Efficient Securities Settlement System in an Emerging Market // *Uniform Law Review/Revue de Droit Uniforme*. – 2010 – Vol. XV. – P. 649.
6. *Mooney Ch. W., Kanda H.* Core Issues under the UNIDROIT (Geneva) Convention on Intermediated Securities: Views from the United States and Japan / *Intermediated Securities: Legal Problems and Practical Issues*. – Oxford: Hart Publishing, 2010.
7. Law of Ukraine “*On Restoration of the Solvency of a Debtor or its Recognition as Bankrupt*” dated 14 May 1992 No. 2343-XII (as amended). The official text in Ukrainian is available at <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>.
8. *Bossu W.* Securities Holding Regimes and Bank Resolution Law: Cold War, Peaceful Co-Existence or Friendly Alliance? // *Uniform Law Review/Revue de Droit Uniforme*. – 2010. – Vol. XV. – P. 669.
9. *Wood Ph. R.* *Set-Off and Netting, Derivatives, Clearing Systems*. – London: Sweet & Maxwell, 2007.
10. Ruling of the Supreme Court of Ukraine dated 11 April 2006 No.4/797-7/73. The text in Ukrainian is available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v7_73700-06.
11. *Civil Code of Ukraine* dated 16 January 2003 (as amended). The official text in Ukrainian is available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main/435-15>.
12. Law of Ukraine “*On Securities and Stock Market*” dated 23 February 2006 No. 3480-IV (as amended). The official text in Ukrainian is available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3480-15/print1364651995612721>.

УДК 341.231.14 : 341.17

**FIGHT AGAINST CORRUPTION IN UKRAINE
AS THE PRECONDITION FOR INTRODUCTION
OF VISA-FREE REGIME WITH THE EUROPEAN UNION**

**БОРОТЬБА З КОРУПЦІЄЮ В УКРАЇНІ
ЯК ПЕРЕДУМОВА ЗАПРОВАДЖЕННЯ
БЕЗВІЗОВОГО РЕЖИМУ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ**

**БОРЬБА С КОРРУПЦИЕЙ В УКРАИНЕ КАК ПРЕДПОСЫЛКА
ВВЕДЕНИЯ БЕЗВИЗОВОГО РЕЖИМА С ЕВРОПЕЙСКИМ СОЮЗОМ**

Mushak N. B.

Ph.D. in Law, Associate Professor of the Department of International Law and Comparative Legal Studies of Kyiv University of Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Doctoral Student of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: natali_mushak@ukr.net

Мушак Н. Б.

Кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Київського університету права НАН України, докторант Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: natali_mushak@ukr.net

Мушак Н. Б.

Кандидат юридических наук, доцент кафедры международного права и сравнительного правоведения Киевского университета права НАН Украины, докторант Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: natali_mushak@ukr.net

Abstract. *Nowadays, the only unreformed component, which remains within the legal system of Ukraine is the Ukrainian court system. The main factors that affect the activity of the courts in Ukraine are both political and economic corruption. If we compare the degree of influence on the courts, we can say that the activity of the CCU mostly suffers from political corruption while the economic corruption significantly affects the activity of courts of general jurisdiction.*

To implement legal instruments to combat corruption in Ukraine the appropriate system of enforcement bodies has been implemented. It involves the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (hereinafter – NABU), Anti-corruption Prosecutor Office, the National Agency for the Corruption Prevention (hereinafter – NACP) and the Agency for Investigation / Return Assets.

The article defines that unresolved problem is the launch by the National Agency for the Prevention of Corruption of the electronic declaration system to be held on 15 August 2016. The launch of e-declaration is an essential is the final commitment of Ukraine to obtain the free visa regime. The final decision on the implementation by Ukraine of the criteria of the Action Plan on Visa Liberalization was approved by the EU Commission on 18 December 2015. The document stipulates that Ukraine fulfilled all the criteria set of four blocks of APVL. Nowadays Ukraine is expecting to get the visa regime from the EU.

In general, for effective implementation of anti-corruption policy in Ukraine should be introduced a systematic approach. The phenomenon of corruption is systemic, and accordingly it

must be overcome only by joint efforts. It is necessary to ensure the independence of anti-corruption bodies and prevent their political dependence on the governing bodies; establish effective work of the National Agency for Corruption Prevention, the National Anti-Corruption Bureau, Anti-corruption Prosecutor's Office and the Agency for Investigation/return assets must; inform the public on their performance; and to provide penalties for officials who committed corruption offenses.

Key words: *legal system, anti-corruption policy, anti-corruption agencies, visa-free regime, electronic declaration.*

Анотація. Єдиною не реформованою складовою, яка залишається в рамках правової системи України є система українських судів. Основними факторами, що негативно впливають на діяльність судів в Україні є політична та економічна корупція. Якщо порівнювати ступінь впливу на діяльність судів, то можна сказати, що діяльність КСУ найбільше потерпає від політичної корупції, в той час, коли економічна корупція істотно впливає на діяльність судів загальної юрисдикції.

Для реалізації правових актів у сфері боротьби з корупцією в Україні створено відповідну систему органів. Її складають: Національне антикорупційне бюро України (далі – НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАПЗК) та Агентство з розшуку/повернення активів.

У статті визначено, що серед невирішених проблем залишається питання запуску Національним агентством із запобігання корупції системи електронного декларування, що відбувся 15 серпня 2016. Запуск системи електронного декларування є останнім зобов'язанням України щодо запровадження Європейським Союзом безвізового режиму для нашої держави. Остаточне рішення щодо виконання Україною всіх критеріїв Плану дій з візової лібералізації було ухвалене Комісією ЄС 18 грудня 2015 р. У документі зазначається, що Україна виконала всі критерії, встановлені з чотирьох блоків ПДВЛ. Відповідно на сьогодні очікується надання Євросоюзом безвізового режиму для України.

Загалом для ефективної реалізації антикорупційної політики в Україні необхідно запровадити системний підхід. Адже корупцію неможливо знищити і повністю викоринити в якомусь конкретному публічному органі або за допомогою певних окремих установ. Явище корупції є системним, відповідно і долати її потрібно лише спільними зусиллями. Для цього необхідно забезпечити принцип незалежності роботи антикорупційних органів та унеможливити їх політичну залежність від правлячої влади; налагодити ефективну роботу Національного агентства з питань запобігання корупції, Національного антикорупційного бюро, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури та Агентства з розшуку/повернення активів з обов'язковим інформуванням громадськості по результати їх діяльності; забезпечити покарання для посадовців, що вчинили корупційні злочини, з неможливістю подальшого зайняття посади державного службовця тощо.

Ключові слова: *правова система, антикорупційна політика, антикорупційні органи, безвізовий режим, електронне декларування.*

Аннотация. Единственной не реформированной составляющей, которая остается в рамках правовой системы Украины является система украинских судов. Основными факторами, что негативно влияют на деятельность судов в Украине, является политическая и экономическая коррупция. Если сравнивать степень влияния на деятельность судов, то можно сказать, что деятельность КСУ больше всего страдает от политической коррупции, в то время, когда экономическая коррупция существенно влияет на деятельность судов общей юрисдикции.

Для реализации правовых актов в сфере борьбы с коррупцией в Украине создана соответствующая система органов. Ее составляют: Национальное антикоррупционное бюро Украины (далее – НАБУ), Специализированная антикоррупционная прокуратура, Национальное агентство по предупреждению коррупции (далее – НАПЗК) и Агентство по розыску / возврату активов.

В статье определено, что среди нерешенных проблем остается вопрос запуска Национальным агентством по предупреждению коррупции системы электронного декларирования, что состоялся 15 августа 2016. Запуск системы электронного декларирования является последним обязательством Украины о введении Европейским Союзом безвизового режима для нашего государства. Окончательное решение по выполнению Украиной всех критериев Плана действий по визовой либерализации было принято Комиссией ЕС 18 декабря 2015. В документе отмечается, что Украина выполнила все критерии, установленные в четырех блоках ПДВЛ. Соответственно на сегодня ожидается предоставление Евросоюзом безвизового режима для Украины.

В целом, для эффективной реализации антикоррупционной политики в Украине необходимо ввести системный подход. Ведь коррупцию невозможно уничтожить и полностью искоренить в определенном общественном органе или с помощью определенных отдельных учреждений. Явление коррупции является системным, соответственно и преодолеть его нужно только совместными усилиями. Для этого необходимо обеспечить принцип независимости работы антикоррупционных органов и исключить их политическую зависимость от правящей власти; наладить эффективную работу Национального агентства по вопросам предотвращения коррупции, Национального антикоррупционного бюро, Специализированной антикоррупционной прокуратуры и Агентства по розыску / возврату активов с обязательным информированием общественности по результатам их деятельности; обеспечить наказание для должностных лиц, совершивших коррупционные преступления, с невозможностью дальнейшего занятия должности государственного служащего и т. д.

Ключевые слова: правовая система, антикоррупционная политика, антикоррупционные органы, безвизовый режим, электронное декларирование.

Current problems. Nowadays, the only unreformed component, which remains within the legal system of Ukraine is the Ukrainian court system. The main factors that affect the activity of the courts in Ukraine are both political and economic corruption. If we compare the degree of influence on the courts, we can say that the activity of the CCU mostly suffers from political corruption while the economic corruption significantly affects the activity of courts of general jurisdiction.

The aim of the article is to define the consequences of judicial reform in Ukraine and to analyze both the competence and activity of anti-corruption agencies in our state.

Important research results. The necessity to overcome the political and economic corruption led to judicial reform in Ukraine. Two weeks ago the amendments to the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine "On the Judicial System and Status of Judges" entered into force. They have become the response to the challenges of overcoming corruption in Ukraine. These changes are key provisions of the judicial reform in Ukraine. The judicial reform has introduced a set of new approaches, standard rules on the organization of the judicial system and the administration of justice in Ukraine.

In Ukraine the judicial reform has been caused by several factors. In particular, according to the conducted GFK-Ukraine, Democratic Initiatives Foundation named after Kucheriv and the

Razumkov Center of Sociological Studies, the trust and confidence within the national courts are critical – only 5-10% [Закірова]. These figures are much more lower compared with trust and confidence to the government, parliament and other public institutions. Such low level of confidence is caused by few key issues.

Firstly, the corruption that hit the judicial system is characteristic not only for judges but also for those who through the corruption has the ability to "solve" their problems in the courts, especially the oligarchs. The political dependency of judges is based on both the legal mechanisms and the system of informal practices. Many of the judges are used to this system and only see their role in serving the interests of political power, not in the protection of human rights and encouraging the principle the rule of law.

Secondly, the dissemination of negative and adverse effects in the justice system deters foreign investors and therefore prevents the economic development in Ukraine. The business environment in many cases does not trust the integrity of the delivered judicial decisions. The settlement of the commercial disputes in Ukraine is conducted by professional judges, while in many European countries these disputes are resolved by involving of the authoritative experts whom the business environment believes.

The essence of the ongoing judicial reform is determined by a number of innovations. One of them is the establishment of separate Higher Anti-corruption Court, which will be formed through open competition. He will examine the cases, untried by National Anti-Corruption Bureau. The Higher Anti-corruption Court decisions should possible be appealed only in the Supreme Court of Ukraine. Currently, this Court is not operating due to the lack of precise term to be put into effect.

However, in Ukraine to prevent and combat corruption a complex organizational and legal mechanism has been functioning. In particular, a big number of legal acts have been adopted and relevant competent authorities have been operating in this field.

Dated to October 2016 the legal basis in the combating of corruption in Ukraine include the following legal documents: Criminal Code of Ukraine 2001; Code of Ukraine on Administrative Offences, 1984; The Law of Ukraine "On Prevention of Corruption", 2014; The Law of Ukraine "On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine", 2014; The Law of Ukraine "On principles of state anti-corruption policy in Ukraine (Anti-corruption Strategy) for 2014-2017 years" 2014; Decrees of the President of Ukraine "On establishment of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine" 2015 №17 and "On the National Council for Anti-Corruption Policy" 2014 № 808; Resolution of the Cabinet of Ministers "On approval of the official investigation into the persons authorized to perform state functions or local government" 2000 № 950 "On measures to improve the training of employees of state and local government on fighting corruption» 2003 № 828 "On approving the state program on the implementation of state anti-corruption policy in Ukraine (the Anti-corruption strategy) for 2015-2017 years" 2015 №265, «On establishment of the National agency for the prevention of corruption" 2015 №118; The Code of Conduct of Workers responsible for the design and delivery of documents; Order of the Department of Civil Service of Ukraine 2010. № 214 "On Approval of the General Rules of conduct for public officials" and others.

In particular, the Code of Administrative Offences contains a Chapter 13-A "Administrative offenses related to corruption" (Art. 172-4 Violation of restrictions on combining with other activities; Art. 172-5 Violation of statutory restrictions on receiving gifts; Art. 172-6 Violation of financial control; Art. 172-7 Violation on prevention and settlement of conflict of interest; Art. 172-8 Illegal usage of information that was known for persons with official authority; Art. 172-9 Failure to combat corruption) [2].

The Criminal Code of Ukraine stipulates criminal responsibility for the crime of corruption in Chapter XV «Crimes against the credibility of public authorities, local governments and associations" (Art. 356. Arbitrariness; Art. 357. Stealing, appropriation, extortion of documents, stamps, seals acquired by fraud or malpractice or damage; Art. 358. Forgery of documents, seals, stamps and forms, sale or use of forged documents, stamps, seals) and Chapter XVII Crimes in service activities and professional activities related to the provisions of public services (Art. 364 Abuse of power or position; Art. 366 Forgery; Art. 366-1. Declaring of false information; Art. 367 Negligence, Art.368 Acceptance of offer, promise or receipt of improper benefits by officer; Art. 368-2 Illegal enrichment; Art. 368-4 Bribing a person who provides public services; Art. 369 Offer, promise or giving of an undue benefit to officers; Art. 369-2 Trading by influence; Art. 370 Provocation of bribery) [3].

The Law of Ukraine "Principles of State Anti-Corruption Policy (Anti-corruption Strategy) for 2014-2017 years" defines the vector of anti-corruption policy in the medium term. In fact, it is a comprehensive document about national policy on the issue of fighting corruption, which clearly describes the current situation of corruption within the state and its main factors. In its turn, the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption", that came into force on 26 October 2014 and was enacted on April 26, 2015, provides the establishment of the National Agency of Corruption Prevention [5].

To implement such large range of legal instruments to combat corruption in Ukraine the appropriate system of enforcement bodies has been implemented. It involves the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (hereinafter – NABU), Anti-corruption Prosecutor Office, the National Agency for the Corruption Prevention (hereinafter – NACP) and the Agency for Investigation / Return Assets.

Thus, according to the Law of Ukraine "On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine» № 1698-18, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine is a state law enforcement agency that is responsible for the prevention, detection, suspension, investigation and disclosure of corruption offenses within its jurisdiction and to prevent new offences. The objective of NABU is to prevent criminal corruption offenses committed by senior officials authorized to perform state functions or local authorities [4].

The monitoring for the National Bureau is carried out by the Verkhovna Rada Committee on the combating with organized crime and corruption.

In December 2015 in our country the Anti-corruption Prosecutor's Office had been finally established [9]. It is an independent pillar within the prosecution system link of Ukraine. The formation of Anti-corruption Prosecutor's Office, determination of its structure and staff is conducted by the Prosecutor General of Ukraine in coordination with the Director of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine. The objectives of the Anti-corruption Prosecutor's Office include: the observance of laws during operational activities of the preliminary investigation by the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine; maintenance of public prosecution in appropriate proceedings; representation of citizens or the state in court in cases provided by law and related to corruption or corruption-related offenses.

Also the important role for the effective combating with corruption plays the activity of the National Agency for the Corruption Prevention. It is the central executive body of Ukraine with special status, which provides the development and implementation of the state anti-corruption policy. Its functions also are stipulated under the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" 2014 [6].

The National Agency for the Corruption Prevention has a preventive function, in particular, including checks of declarations of civil servants and their life style, the disclosure of any information about corruption or abuse of their position.

The functions of NACP include: conducting of analysis of preventing and combating corruption in Ukraine, activities of public authorities; preparation of proposals for formation and implementation of anti-corruption policy, drafting of regulations on these issues; monitoring and enforcement of legislation on ethical behavior, prevention and settlement of conflict of interest in the activities of persons authorized to perform state functions or local government and similar entities; coordination of consultations to identify the public authorities; realization of cooperation with persons who in good faith report on possible facts of corruption or corruption-related offenses [6].

The official launch of the National Agency for the Corruption Prevention was held on August 15, 2016.

Another institutional pillar whose existence is crucial for anti-corruption policy in Ukraine is the National Agency of Ukraine for detection, investigation and management of assets derived from corruption and other offenses (hereinafter - the Agency for Investigation /asset recovery) [7]. The Agency is the central executive body of Ukraine with special status that provides the development and implementation of state policy in the identification of assets which can be seized in criminal proceedings and/or asset management that are seized or are confiscated in criminal proceedings. Nowadays the Agency has not started its work yet.

Talking about the activity of the following bodies I could define some crucial and important problems. Last year due to the pre-trial investigations carried out by NABU and SAP funds totally amounting 411 million UAH, 75 mln. USD., 7 million euros and a number of movable and immovable property of authorities involved in corruption crimes were arrested. During the previous year, the courts were handed materials of 24 criminal proceedings, 87 public servants were accused in corruption and 34 acts were compiled of indictments.

Moreover, due to the activity results of NABU and the CAP Ukraine recovered 45 million UAH. For instance, 10 million were returned to the account of "State Food and Grain Corporation" within the investigation of the facts of embezzlement of public funds by officials of the company and 35 million – for "Zaporizhzhyaoblenergo" within the investigation proceedings on the fact of misappropriation of funds by officials of the company. In the nearest future another 100 million hryvna will be return in favour of "Zaporizhzhyaoblenergo".

Nevertheless, the unresolved problem is the activity of NABU. In particular, during last year NABU received 234 appeals and complaints against its employees, 10 officer investigations were conducted, two operational-search cases were opened, about 6 criminal proceedings in regard of Art. 368 of Criminal Code of Ukraine (receiving a bribe) were launched. Other words, despite of the creation of a certain competent body combating the corruption the unsolved problem is still referred to the staff that is involved in the work of these bodies [3].

Another problem is the launch by the National Agency for the Prevention of Corruption of the electronic declaration system to be held on 15 August 2016. The launch of e-declaration is an essential condition for Ukraine to receive from IMF the financial assistance in amount of 3 billion dollars. Furthermore, the additional maintenance in amount of 1.2 billion euros from the European Union, as well as significant financing from the World Bank and other international institutions. Moreover, the launch of the electronic declaration is the final commitment of Ukraine to obtain the free visa regime.

The final decision on the implementation by Ukraine of the criteria of the Action Plan on Visa Liberalisation [1] was approved by the EU Commission on 18 December 2015. The document stipulates that Ukraine fulfilled all the criteria set of four blocks of APVL. Nowadays Ukraine is expecting to get the visa regime from the EU. From legal point of view this means that the EU Commission should initiate a legislative proposal to the European Parliament and the EU Council to amend Regulation (EC) № 539/2001 of 15 March 2001 on withdrawal of

Ukraine from the list of countries with visa regime of entry and inclusion of our country to the list of countries whose citizens (holders of biometric passports) do not need visas for short-term (90 days) to travel to Member States of the Schengen area. The document must be supported by the European Parliament and the Council of EU. With the aforementioned positive endorsement by the EU, the Council will finally announce the date of visa-free regime for Ukraine.

According to the Ukrainian legislation, the electronic declarations have the legal significance only after the system receives a certificate of conformity from the State Agency for Special Communications. But August 12, 2016 the State Agency for Special Communications decided not to provide the certificate for the system of electronic declarations.

It means, that from legal point of view, if the system does not have such certificate, it cannot be started and if it is launched in test mode, the declarations will not be accepted as adequate testimony and evidence in courts and therefore (officials) cannot be held criminally responsible for providing false information, including information related to the availability of their real estate.

Also among the problems within Ukrainian judicial system is the existence of judicial corporatism. The judicial corporatism in our country is very closed and consolidated. The judges deliver to their colleagues unreasonably soft penalties for corruption offenses. Moreover, the judges' dynasties establish the relationships beforehand. This is common practice when children of judges of high specialized courts begin their practice and work in the courts of first instance.

Conclusions. Based on the abovementioned, we should conclude that for effective implementation of anti-corruption policy in Ukraine should be introduced a systematic approach. The phenomenon of corruption is systemic, and accordingly it must be overcome only by joint efforts. It is necessary to ensure the independence of anti-corruption bodies and prevent their political dependence on the governing bodies; establish effective work of the National Agency for Corruption Prevention, the National Anti-Corruption Bureau, Anti-corruption Prosecutor's Office and the Agency for Investigation/return assets must; inform the public on their performance; and to provide penalties for officials who committed corruption offenses.

In addition, it is obvious to have the political will and the realization that it is necessary first of all for Ukraine, and the rule of law should not just be a declaration, but actually operate at all levels of state power in Ukraine.

References

1. План дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України від 22 листопада 2010 р. [Action Plan on Visa Liberalization for Ukraine, 22 November 2010], <http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=244813273&cat_id=223280190&ctime=1324569897648>
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Закон України № 8073-X від 7 грудня 1984 р. [Code of Ukraine on Administrative Offences. Law of Ukraine No. 8073-X, 7 December 1984], <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>>
3. Кримінальний кодекс України. Закон України № 2341-III від 5 квітня 2001 р. [Criminal Code of Ukraine. Law of Ukraine No. 2341-III, 5 April 2001], <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>>
4. Про запобігання корупції. Закон України № 1700-VII від 14 жовтня 2014 р. [On Prevention of Corruption. Law of Ukraine No. 1700-VII, 14 October 2014], <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>>

5. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки. Закон України № 1699-VII від 14 жовтня 2014 р. [On the Principles of State Anti-Corruption Policy in Ukraine (the Anti-Corruption Strategy) for 2014-2017. Law of Ukraine No. 1699-VII, 14 October 2014], <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>>
6. Про утворення Національного агентства з питань запобігання корупції. Постанова Кабінету Міністрів України № 118 від 18 березня 2015 р. [On the Establishment of the National Agency for the Prevention of Corruption. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 118, 18 March 2015], <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/118-2015-%D0%BF>>
7. Про утворення Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів. Постанова Кабінету Міністрів України № 104 від 24 лютого 2016 р. [On the National Agency of Ukraine for Identification, Search and Management of Assets Gained from Corruption and Other Crimes. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 104, 24 February 2016], <<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/104-2016-%D0%BF>>
8. *Закірова С.* 'Система правосуддя в Україні: чергові кроки на шляху реформування' [The system of justice in Ukraine: The next steps towards reforms], Центр досліджень соціальних комунікацій, <http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1571:sistema-pravosuddya-v-ukrajini-cherгови-kroki-na-shlyakhu-reformuvannya-2&catid=71&Itemid=382>
9. Віктор Шокін підписав наказ про утворення Спеціалізованої антикорупційної прокуратури [Victor Shokin signed the Decree on the establishment of the Specialized Anticorruption Prosecutor's Office], *Прес-служба Генеральної прокуратури України*, 22 вересня 2015 р., <http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=162533>

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МЕВ

УДК 331.556.4

REFUGEES AS A FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT IN HOST COUNTRIES OF MIGRATION

БІЖЕНЦІ ЯК ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇН, ЩО ПРИЙМАЮТЬ МІГРАНТІВ

БЕЖЕНЦЫ КАК ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СТРАН, ПРИНИМАЮЩИХ МИГРАНТОВ

Stakanov R. D.

Ph.D. in Economics, Associated Professor of the Chair of World Economy and International Economic Relations of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

E-mail: roman.stakanov@gmail.com

Стаканов Р. Д.

Кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

E-mail: roman.stakanov@gmail.com

Стаканов Р. Д.

Кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры мирового хозяйства и международных экономических отношений Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: roman.stakanov@gmail.com

Abstract. *The article analyses refugee impact on economic development of host countries. About two-thirds of all international migrants reside in 20 countries. Total number of refugees in the world was estimated at 19.5 million people in 2014, the number of refugees reached the highest level since World War II. Unlike the voluntary migration, the vast majority of refugees head towards developing countries. It must be stressed that forced migration flows generate significant negative political and economic consequences for the world as a whole. Forced migrants tend to come to those regions where there are no significant employment opportunities. The assumption that receiving a large number of migrants by developed countries may cause unemployment or reduce wages or leads to a significant increase in the cost of public finances due to the rise in social payments is largely unconfirmed. Forced migration being poorly guided, as it is an intrinsic feature of today's stage, creates significant negative externalities to neighbouring regions and the world at large. There is a sizeable difference between forced and voluntary migration for their economic and political consequences. In terms of economic prospects, the difference between forced and voluntary migration should disappear over time. The paper studied the mismatch of supply and demand for certain skills on the labour market that is much more of a problem for developing countries because they receive large volumes of refugees in relation to the total population of their countries and have far fewer opportunities for levelling the imbalance in the economy by attracting additional amount of capital.*

Key words: *international labour migration, refugees, forced migration, labour market, unemployment, migration policy.*

Анотація. *Аналізується вплив руху біженців на економічний розвиток приймаючих країн, з урахуванням того, що близько двох третин від загальної кількості мігрантів в світі проживають в 20 країнах. Визначено, що загальна кількість біженців в світі в 2014 р. становила 19,5 млн. осіб, що було найбільшим показником від завершення другої Світової війни. Наголошується, що на відміну від добровільної міграції, переважна більшість біженців направляють до країн, що розвиваються. Вказується на те, що потоки примусової міграції створюють вагомий негативний політичний та економічний наслідок для світу в цілому. Зазначається, що вимушені мігранти мають тенденцію мігрувати до тих регіонів, де не має значних можливостей для працевлаштування. Виявлено, що не знаходиться практичного підтвердження припущення про те, що отримання розвиненими країнами значної кількості мігрантів може зменшити рівень заробітної плати або ж призводити до значного зростання витрат державних фінансів через збільшення соціальних виплат. Відзначається, що вимушена міграція, в тому разі, якщо вона не супроводжується якісним міграційним менеджментом, як це спостерігається на поточному етапі, створює негативні екстерналії для сусідніх регіонів та для світу в цілому. Визначено, що існує відчутна відмінність між примусовою та добровільною міграцією з точки зору економічних та політичних наслідків, однак, з точки зору економічних перспектив різниця між ними може зникнути з плином часу. Досліджено неспівпадіння попиту та пропозиції на певні кваліфікації на ринках праці, що є значно більшою проблемою для країн, що розвиваються, оскільки саме вони отримують значні обсяги біженців відносно загального населення їхніх країн і мають значно менше можливостей для вирівнювання дисбалансу в економіці через залучення додаткової кількості капіталу.*

Ключові слова: *міжнародна трудова міграція, біженці, примусова міграція, ринок праці, безробіття, міграційна політика.*

Аннотация. *Анализируется влияние миграции беженцев на экономическое развитие принимающих стран, с учетом того, что около двух третей от общего числа мигрантов в мире проживают в 20 странах. Определено, что общее число беженцев в мире в 2014 г. составило 19,5 млн. человек, что являлось наибольшим показателем от завершения второй мировой войны. Отмечается, что в отличие от добровольной миграции, подавляющее большинство беженцев направляются в развивающиеся страны. Указывается на то, что потоки принудительной миграции создают значительные негативные политические и экономические последствия для мира в целом. Указывается на то, что вынужденные мигранты имеют тенденцию мигрировать в те регионы, где нет значительных возможностей для трудоустройства. Выявлено, что не находит практического подтверждения предположение о том, что получение развитыми странами значительного количества мигрантов может уменьшить уровень заработной платы или приводит к значительному росту расходов государственных финансов через увеличение социальных выплат. Отмечается, что вынужденная миграция, в том случае, если она не сопровождается качественным миграционным менеджментом, как это наблюдается на текущем этапе, создает негативные экстерналии для соседних регионов и для мира в целом. Определено, что существует осязаемая разница между принудительной и добровольной миграцией с точки зрения экономических и политических последствий, однако, с точки зрения экономических перспектив разница между ними может исчезнуть с течением времени. Исследование спроса и предложения на определенные квалификации на*

рынке труда является значительно большей проблемой для развивающихся стран, поскольку именно они получают значительные объемы беженцев относительно общего населения их стран и имеют гораздо меньше возможностей для выравнивания дисбаланса в экономике путем привлечения дополнительного количества капитала.

Ключевые слова: международная трудовая миграция, беженцы, принудительная миграция, рынок труда, безработица, миграционная политика.

Current problem. Economic processes around the world are closely interlinked, which is reflected, in particular, in the international migration. The world economic space is converted to a single field of business interaction, and the economic ups and downs acquire global scale [Reznikova, 2016]. Modern possibilities of transportation make international movement a much easier, quicker and cheaper process. Meanwhile, armed conflicts, poverty, inequality and lack of decent work are the main factors that induce the process of international migration today. The economic effects of forced migration is analysed by the broad list of scholars, among others can be pointed out A. Razina, E. Sadkaa, P. Swagelb, H. Sinn, V. Chadwick, U. Dadush [Dadush, 2016; Razina; Sinn, 2004].

The aim of the article is to analyse the impact of refugee migration on economic development of host countries.

Important research results. Number of international migrants in the world reached the figure of 244 million in 2015 (72% of them are people of working age between 20 and 64 years), while that figure was 222 million people in 2010 and 173 million people in 2000 respectively. Growth in the number of migrants only by 10% during 2011-2015 suggests that the increase in the number of migrants has a rather constant pace or even slightly slowed down compared to previous periods. However, the number of international migrants in the world is growing more rapidly than the observed increase in global population over 2000-2015. As a result, the share of migrants in world population grew from 2.8% in 2000 to 3.3% in 2015 [21].

About two-thirds of all international migrants reside in 20 countries. These are primarily the US (47 mln.), Germany and Russia (12 mln. each) and Saudi Arabia (10 mln.).

Total number of refugees in the world estimated at 19.5 million people in 2014. The largest country hosting refugees was Turkey (1.6 mln.), followed by Pakistan (1.5 mln.), Lebanon (1.2 mln.) and Iran (1 mln.). More than a half of the total number of refugees in the world originated from three countries: Syria (3.9 mln.), Afghanistan (2.6 mln.) and Somalia (1.1 mln.). In 2014 the number of refugees reached the highest level since World War II. Also refugee influx is the largest migration in Europe since the World War II [Karakas]. It is expected that there will be 1 million refugees in 2015, 1.5 million in 2016 in EU and 0,5 million in 2017 [Chadwick, 2015].

The main trend in the debate on the current refugee's influx is that destination countries must spend costs to provide aid to refugees in the short period [Muysken, 2013: 4051]. Unlike the voluntary migration, the vast majority of refugees head towards developing countries. Developing regions receive 86% of displaced persons, with the least developed countries providing shelter to 3.6 mln. refugees (25% of the total in the world) [21].

International movement of refugees calls more and more economic effects into existence. Although back in 2014 their number was only 8% of the total number of migrants in the world, the intensification of armed conflicts in the world dramatically increases the importance of this category of workers in the total international migration composition. Forced migration flows generate significant negative political and economic consequences for the world as a whole. In addition, given the localisation of large masses of refugees in several countries and regions an applied research of economic benefits of migration of refugees in the key regions of their destination becomes particularly crucial [Dadush, 2016].

The movement of refugees from Syria, Iraq, Afghanistan, Somalia and other countries caused by a military conflict is the crisis of international scope that not only causes political instability but also is a factor that may lead to the collapse of the existing visa regime within the Schengen area, due to the abrupt immigration burden on host countries in Europe and the inability to find an appropriate solution at the supranational EU level [Dadush, 2016].

Forced migrants tend to come to those regions where there are no significant employment opportunities. Particularly this challenge is especially pressing for the poorest countries or regions that accept refugees, while the richer regions, with some exceptions, have rather low ratio of refugees to the total population. It is the poorest regions where the impact of the influx of refugees on reduction the salaries of the local population, in particular of unskilled workers, is particularly potent [Dadush, 2016].

The assumption that receiving a large number of migrants by developed countries may cause unemployment or reduce wages or leads to a significant increase in the cost of public finances due to the rise in social payments is largely unconfirmed [Dadush, 2016; Muysken, 2013]. In most cases, the arrival of significant number of young motivated workforce into developed countries will lead to a proportional increase in investment and, consequently, the level of production and may even have positive long-term effects on GDP growth of host countries and their economic development [Boubtane, 2014]. That being the case, the global benefits of directing forced migrants to the South is much lower compared to their settlements in the North, and excessive flows of refugees to certain regions of the South lead to net economic losses of the region [Dadush, 2016].

Forced migration being poorly guided, as it is an intrinsic feature of today's stage, creates significant negative externalities to neighbouring regions and the world at large. There is a sizeable difference between forced and voluntary migration for their economic and political consequences. Under a voluntary migration a migrant's goal for movement is, in most cases, either of economic nature or it manifests itself in the form of international labour migration, or is determined by the need to have a family reunification [16]. Thus, while a voluntary migrant independently chooses the time and place of migration, a refugee under a forced migration is deprived of such opportunity and, quite often, is sent to the nearest available safe area. Such migrants may lose all their available assets, or they may end up where employment opportunities are either rare or unavailable altogether. In addition, unlike under voluntary migration, forced migrants rarely have the option to return home. Adaptation of refugees to a new location may take longer and require more support from the host community, which ultimately puts additional economic challenges to the effective inclusion of forced migrants into economic realities of the host country or region that are much greater compared to those faced under a voluntary migration [Dadush, 2016].

In terms of economic prospects, the difference between forced and voluntary migration should disappear over time. Finding work is a necessity of life for the vast majority of refugees, at that, in order to settle or find work these workers may go beyond the country of their first arrival and move to countries or regions more favourable for them. Such behaviour makes the motives and characteristics of forced migrants to the maximum extent close to the same steps and motivation of international labour migrants, thus the same tools may be used to analyse the economic effects of forced migration as in the case of voluntary migration [Dadush, 2016].

However, there are four unique cases that are specific to forced migration. They may be grouped as ones of a predominantly short-term nature – primarily it is a mismatch between market supply and demand for specific labour skills as well as an economic impact of the arrival of large numbers of refugees to the first host country. The long-term forced migration challenges include the issue associated with the region of permanent settlement of forced migrants, espe-

cially it relates to the countries of the South overwhelmed by the refugees, as well as problems of international coordination of migration policy.

Since most countries receive only marginal part of migrants in relation to a country's population, the effect of their arrival on the labour market of the host country is negligible. This situation is significantly adjusted in the event of intermittent influx of migrants, especially in the case of poor developing countries. Mismatch of supply and demand for labour may be adjusted either by reducing wages, or through growth investments in order to equalise the balance of the capital and labour ratio to the level that existed before the influx of new labour. Such adjustment may ensure the country's GDP growth rate of 1 per cent, which will not be lower than the level of increase in the number of human resources in the country. This option is more desirable for a country than the reduction of wages that in turn may be limited or impossible due to a number of regulatory procedures in the labour market. However, new investment may take place too slowly or be restrained by unfavourable investment climate in the host country, which may, in turn, still be affected as a result of the unfavourable political situation that will be created, including due to the rapid increase in the number of refugees to a country [Dadush, 2016].

As a result, the number of migrants that are refugees is not transformed into the quality of the workforce; instead they become dependent on humanitarian aid. Some displaced workers who have not gained an option of employment within a formal economy join the illegal labour market in the informal sector while working for very low wages and being the object of abuse and exploitation. In the recent decades, the majority of the refugees, mostly unskilled workers who came to the developed countries without knowing the language, in some cases arriving illegally or even having entered the host country legally, had been waiting to get a work permit for months or years. Despite having a certain professional level the refugees also face the problem of non-recognition of their skills and they have to take a lower qualification job or pass new exams that also may take years [Dadush, 2016].

The World Bank study [Ianchovichina, 2014] shows that due to the flow of Syrian refugees to Lebanon, the overall supply of labour in the country has increased from 30 to 50% majorly affecting women, youth and unskilled workers. The overall level of unemployment and the share of informal employment in total employment have risen by 10%. Another World Bank study on the welfare of Syrian refugees [Verme] has revealed that if there is a high level of refugees among forced migrants, access to the labour market is not a determining factor to overcome it, which may be due to the fact that the work of refugees is paid for at significantly lower level compared to the wages of local population.

The ILO study [Masri] on forced migration in Lebanon, where the number of refugees is more than 20% of the local population, has found that among Syrians, many of which are eligible for official employment in Lebanon, the unemployment rate is around 30%, and their average monthly salary totals USD 277 while the legally established minimum wage in the country equals USD 477. Inequality in payment for labour is especially manifested among vulnerable workers, for example, Syrian women receive only about one-third of the minimum wage. A similar ILO study on Syrian refugees in Jordan [Aljuni] indicates that wages of unskilled and semi-skilled workers range from 4 to 10 Jordanian dinars, which is not sufficient to ensure adequate quality of life.

Forced migration takes place mainly within a short-term period, while it may be accompanied by significant flows of refugees contrasting with the case of voluntary migration when migration flows are more stable. Forced migration may produce a considerable demographic shock, followed by a sharp imbalance in the demand and supply of public services, the availability of places to stay in the host country [Zetter]. Expectations of business may have an additional negative impact on the economic situation in countries or regions where the investment climate is

unfavourable, and the influx of foreigners could destroy the existing social and political balance [18]. This can delay or stop private investment altogether, which in turn still will increase the cost of housing and services. Tax obstacles may limit needed investments in the public sector, while under the pessimistic scenario a BOP deficit may result into a devaluation of the currency and make imports of food and fuel more expensive [Dadush, 2016].

The current 'immigration crisis' of the EU at present is far from that of developing countries in terms of receiving a significant flow of refugees compared with the main host countries of forced migrants, as evidenced by Table 1.

Table 1

Ability to accept refugees by specific countries, 2014 [Dadush, 2016]

	Germany	Italy	Jordan	Lebanon
Population (mln. people)	80.889	61.336	6.607	4.547
GDP, USD bln.	3 853	301.000	89.000	10.000
Average level of GDP growth in 2010-14, %	1.960	-0.520	2.700	3.020
GDP per capita, USD/ person	47.633	34.955	5.449	10.116
Unemployment, %	5.300	12.200	12.600	6.500
Number of refugees in general, thsd	217.000	94.000	654.000	1154.000
Inflow of refugees in 2014, thsd	40.500	20.500	119.000	404.000
Expected average annual migration (2011-15), thsd	550.000	900.000	400.000	500.000
Ratio of refugees per 1 000 inhabitants	2.630	1.530	87.160	232.390

The number of applications for asylum in 2015 unprecedented for Germany being at around 1 million people (1.2% of the population), which by the OECD definition [17] is characterised as the largest figure for any of the OECD countries in the history of observations, even provided there is a positive decision on asylum, brings the number of refugees per 1 thousand people in Germany to the index of 3, which is about 1 or 2 orders lower than in Jordan and Lebanon. US figure is less than 1 refugee per 1,000 people and migration policy of the country very strictly limits their additional inflows.

The costs for supporting refugees in the OECD countries per refugee are bigger than similar rates in developing countries, but they are much smaller compared to the share of GDP. Thus, budget costs for one refugee in Germany amount to EUR 10-12 thsd. per year, respectively, an estimated number of 1 million refugees in 2015 required EUR 10-12 bln. In the most pessimistic scenario the influx of refugees in the 2015-18 will require EUR 65 bln. during the said period, partially to be covered by EUR 20 bln. of income received from increased production provided by the inflow of new labour force into the country. Net expenses of EUR 45 bln. on refugees within five years may be completely covered through the budget surplus without changing a tax burden or increasing the public debt. Stability indicators for the Italian economy are much worse than for the German one, including in terms of unemployment, and therefore Italy has fewer opportunities for productive use of new labour force. However, as in the case of Germany, the tax effects of receiving more migrants over the next five years is not a decisive or even a significant factor affecting economic development [Dadush, 2016].

Refugees often have some limited resources at their disposal upon arrival to the country, which in turn leads to increased demand for local goods and services, however, in order to maintain the level of effective demand, the option of possible inclusion of refugees into the local

labour market is of critical importance. The way of settling refugees is important as well. If refugees live in special camps, the chances that they will find a job in the legal sector are lower. In Europe, asylum seekers have an average of over 9 months of waiting for a work permit. This period has been shortened to 5.5 months in Germany [15]. According to some estimates [20], if forced migrants have to be quickly integrated into the labour markets, the influx of refugees could lead to GDP growth in the EU by additional 0.2% due to the effect of demand in the short and the effect of supply in the long term.

Conclusions. Mismatch of supply and demand for certain skills on the labour market is much more of a challenge for developing countries because they receive large volumes of refugees in relation to the total population of their countries and have far fewer opportunities to levelling the imbalance in the economy by attracting additional amount of capital.

Regardless of whether the host country of refugees is a developed or developing one, the fiscal effects of forced migration primarily depend on the effectiveness of policy integration of refugees into the legal labour market, and, accordingly, the possibility of creating tax revenues by them.

Over time the economic impact of forced migration, provided there is a free access of such migrants to the labour market of the host country, is drawing closer to the same influence of voluntary migration on countries importing labour. Even if forced to migrate for non-economic reasons, such as finding a high-paying job, most of the refugees fill in either formal or informal labour market in the host country, as the case of Syrian refugees in Germany demonstrates. For the countries of the North, the economic efficiency of permanent migration, both voluntary and involuntary shall be determined by:

- impact on wages, especially those of unskilled workers,
- impact on unemployment,
- long-term fiscal effects of immigration
- impact on overall economic growth, its efficiency being closely connected with the involvement of an additional amount of capital and, most importantly, the labour productivity.

References

1. UN General Assembly, *The United Nations Convention Relating to the Status of Refugees*, 28 July 1951, *United Nations Treaty Series* 189:137.
2. Aljuni S., Kawar M. 'The impact of the Syrian refugee crisis on the labour market in Jordan: A preliminary analysis', *International Labour Organization*, <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/arabstates/robeirut/documents/publication/wcms_242021.pdf>
3. Boubtane E., Dumont J., Rault. C. (2014) 'Immigration and economic growth in the OECD countries, 1986-2006', Institute for the Study of Labor, *Discussion Paper* No. 8681, November, <<http://ftp.iza.org/dp8681.pdf>>
4. Chadwick V., Von der Burchard H. (2015) 'EU expecting 3 million more migrants by 2017', *Politico*, 6 November, <<http://www.politico.eu/article/migrant-crisis-eu-3-million-migrants-news-2017-finance/>>
5. Dadush U., Niebuhr M. (2016) 'The economic impact of forced migration', Carnegie Endowment for International Peace, 22 April, <<http://carnegieendowment.org/2016/04/22/economic-impact-of-forced-migration-pub-63421>>
6. Ianchovichina E., Ivanic M. (2014) 'Economic effects of the Syrian war and the spread of the Islamic State on the Levant', *World Bank Policy Research Working Paper* No. 7135, 1 December, <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2535615>

7. Karakas C. 'Economic challenges and prospects of the refugee influx', *European Parliamentary Research Service*, <[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/572809/EPRS_BRI\(2015\)572809_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/572809/EPRS_BRI(2015)572809_EN.pdf)>
8. Masri S., Srour I. 'Assessment of the impact of Syrian refugees in Lebanon and their employment profile', *International Labour Organization*, <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/arabstates/ro-beirut/documents/publication/wcms_240134.pdf>
9. Muysken J., Ziesemer T. (2013) 'A permanent effect of temporary immigration on economic growth', *Applied Economics* 45/28: 4050-4059.
10. Razina A., Sadkaa E., Swagelb P. 'Tax burden and migration: A political economy theory and evidence', *NBER Working Paper*, <<http://www.nber.org/papers/w6734>>
11. Reznikova N., Vidiakina M. (2016) 'Developing countries as actors of neo-dependency: The role of foreign direct investment in the global dominance', *Scientific Journal 'Economics and Finance': Economics, Management, Law: Innovation Strategy*. Collection of scientific articles, Zhengzhou: Henan Science and Technology Press, pp. 76-81, <http://conf.at.ua/28.03.2016_kitaj.pdf#page=76>
12. Sinn H.-W. (2004) 'Migration and social replacement incomes: How to protect low-income workers in the industrialized countries against the forces of globalization and market integration', *NBER Working Paper* No. 10798, September, <<http://www.nber.org/papers/w10798>>
13. Verme P. 'How poor are refugees?', *UNHCR*, <<http://cmimarseille.org/sites/default/files/newsite/library/files/en/How%20Poor%20Are%20RefugeesMorningLastVersion.pdf>>
14. Zetter R. 'Are refugees an economic burden or benefit?', *FMR* 41: 50-52, <<http://www.fm-review.org/sites/fmr/files/FMRdownloads/en/preventing/zetter.pdf>>
15. OECD, *Economic Outlook 2015*, OECD Publishing, Paris, <<http://discovery.ucl.ac.uk/93372/>>
16. OECD/European Union (2015), *Indicators of immigrant integration 2015: Settling in*, OECD Publishing, Paris, 2015 <<http://www.oecd.org/els/mig/Indicators-of-Immigrant-Integration-2015.pdf>>
17. OECD, *International Migration Outlook 2015*, OECD Publishing, Paris, <<http://ifuturo.org/documentacion/InternationalMigrationOutlook.pdf>>
18. OECD, *Is immigration good for the economy?*, *Migration Policy Debates*, May 2014, <<https://www.oecd.org/migration/mig/OECD%20Migration%20Policy%20Debates%20Numero%202.pdf>>
19. The fiscal impact of immigration in OECD countries, *OECD International Migration Outlook 2013*, P. 125-189, <http://www.globalmigrationgroup.org/sites/default/files/Liebig_and_Mo_2013.pdf>
20. Transcript of World Bank Group President Jim Yong Kim's opening press conference, *WBG/IMF Spring Meetings*, Washington DC, United States, 14 April 2016, <<http://www.worldbank.org/en/news/speech/2016/04/14/transcript-world-bank-group-president-jim-yong-kim-opening-press-conference>>
21. United Nations, *International Migration Report 2015 [highlights] (ST/ESA/SER.A/375)*, Department of Economic and Social Affairs of the United Nations: New York, 2016, <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migration-report/docs/MigrationReport2015_Highlights.pdf>

УДК 3.071:330.3(437:567:669.1)

**SUSTAINABLE DEVELOPMENT:
THEORETICAL AND PRACTICAL BACKGROUND**

СТАЛИЙ РОЗВИТОК: ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ

**УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ:
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ**

Báger G.

Professor, dr. habil, National University of Public Service-Faculty of Political Sciences and Public Administration, Budapest-Hungary. E-mail: bagerg@gmail.com

Paiman R. A.

PhD Candidate at: National University of Public Service-Faculty of Political Sciences and Public Administration, Budapest-Hungary, affiliation: University of Raparin, Iraq. E-mail: Paiman.ahmad.ramazan@uni-nke.hu

Odorige C. E.

PhD Candidate at: National University of Public Service, Faculty of Political Sciences and Public Administration, Budapest-Hungary. E-mail: cathyoma@yahoo.com

Багер Г.

Доктор наук, професор, національний університет державного управління м. Будапешт (Угорщина), факультет політичних наук та державного управління. електронна адреса: bagerg@gmail.com

Пейман Р. А.

Аспірантка, національний університет державного управління м. Будапешт (Угорщина), факультет політичних наук та державного управління, спільна програма з Університетом м. Рапарін (Ірак), електронна адреса: Paiman.ahmad.ramazan@uni-nke.hu

Одрідж К. Е.

Аспірантка, національний університет державного управління м. Будапешт (Угорщина), факультет політичних наук та державного управління, електронна адреса: cathyoma@yahoo.com

Багер Г.

Доктор экономических наук, профессор, национальный университет государственного управления г. Будапешт (Венгрия), факультет политических наук и государственного управления, электронный адрес: bagerg@gmail.com

Пейман Р. А.

Аспирантка, национальный университет государственного управления, г. Будапешт (Венгрия), факультет политических наук и государственного управления, программа совместно с Университетом г. Рапарин (Ирак), электронный адрес: Paiman.ahmad.ramazan@uni-nke.hu

Одрідж К. Е.

Аспирантка, национальный университет государственного управления г. Будапешт (Венгрия), факультет политических наук и государственного управления, электронный адрес: cathyoma@yahoo.com

Abstract. *This is a comparative study of three countries, “Hungary, Nigeria and Iraq”. These countries belong to three different continents, Hungary-Central Europe, Nigeria-Africa, Iraq-the Middle East. Sustainable Development means different concerns to each of these countries. The paradigm of SD includes Economic, Social and Environmental responsibilities. Economic growth is the primary policy objective for most countries where environment and social paradox of the equation is relatively low. In this study, the researchers analyse the three coun-*

try's situation in relation to Global Sustainable Development Goals. The approach of each country in realising these goals will be highlighted and a comparative link designed to find out differences and similarities in their approaches.

Overall objectives of the Sustainable Development is to focus on the three dimensions equally, "economics, social and Environmental (Figure 1). Unfortunately many developing countries are incapable or lack the political will to tackle all three at the same time. The second part of this study will focus on the role of the three governments in meeting the Millennium Development Goals (MDGs), and the challenges to growth and sustainability will be highlighted. The overall objective of this comparative study is to find out the role of governments and their efforts at reaching sustainable development goals.

Key words: Sustainable Development, Hungary, Nigeria, Iraq, Economic Growth.

Анотація. Ця стаття є порівняльним дослідженням трьох країн – Угорщини, Нігерії та Іраку. Ці країни належать до трьох різних регіонів світу: Угорщина до Центральної Європи, Нігерія – до Африки, Ірак – до Середнього Сходу. Сталий розвиток (СР) означає різні підходи до вирішення проблем в даних країнах. Парадигма СР охоплює економічні, соціальні та екологічні зобов'язання країн. Економічне зростання є першочерговою політичною ціллю для більшості країн, де такі фактори як навколишнє середовище та «парадокс соціальної рівності» майже не приймаються до уваги. У цьому дослідженні, автори оцінюють становище у цих трьох країнах по відношенню до глобальних цілей сталого розвитку. Описується та порівнюється підхід кожної країни до реалізації цих цілей з метою знайти схожості та відмінності у підходах.

Цілями сталого розвитку є однакове охоплення трьох вимірів – економічного, соціального та екологічного (рис.1). На жаль, багато країн, що розвиваються, є неспроможними або в них відсутня політична воля вирішити всі три цілі. Друга частина дослідження сконцентрована на ролі урядів трьох країн щодо реалізації Цілей розвитку у новому тисячолітті, при цьому зображуються виклики щодо зростання та сталого розвитку. Головним завданням цього дослідження є встановлення ролі уряду щодо досягнення цілей сталого розвитку.

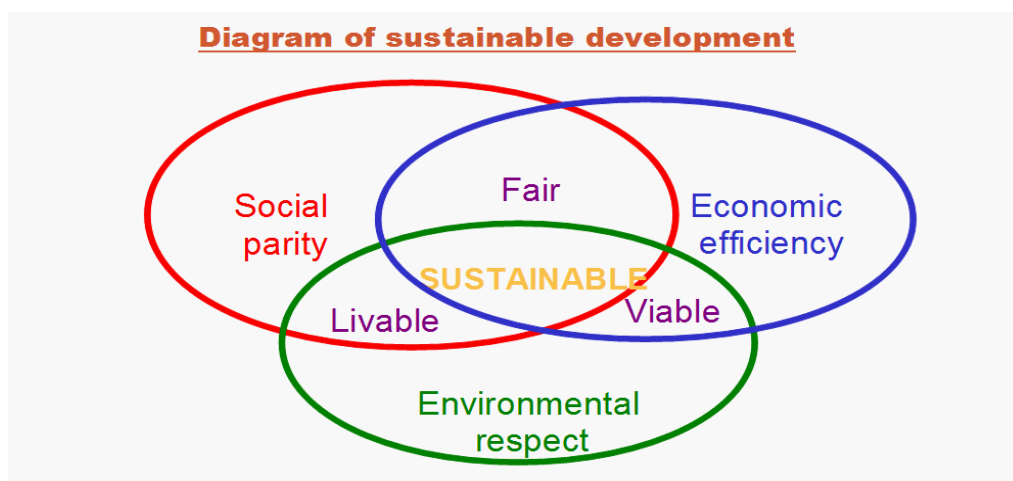
Ключові слова: сталий розвиток, Угорщина, Нігерія, Ірак, економічне зростання.

Аннотация. Эта статья – это сравнительное исследование трех стран – Венгрии, Нигерии и Ирака. Эти страны принадлежат к трем разным регионам мира – Венгрия к Центральной Европе, Нигерия к Африке, Ирак – к Среднему Востоку. Устойчивое развитие (УР) означает разные подходы к решению проблем в данных странах. Парадигма УР охватывает экономические, социальные и экологические обязанности стран. Экономический рост является первоочередной целью для большинства стран, в которых экология (охрана окружающей среды) и «парадокс социального равенства» пренебрегаются. В этом исследовании авторы оценивают состояния в этих стран относительно глобальных целей устойчивого развития. Оценивается и сравнивается подход каждой страны к реализации этих целей, чтобы найти схожести и отличия в данных подходах.

Целями устойчивого развития является одинаковый охват трех измерений – экономического, социального и экологического (рис.1). К сожалению, большинство стран неспособны или у них отсутствует политическая воля решить эти три цели. Вторая часть исследования сконцентрирована на роли правительств трех стран в реализации Целей развития в новом тысячелетии, при этом подчеркиваются относительно роста и устойчивого развития. Главным заданием этого исследования – установить роль правительства в реализации целей устойчивого развития.

Ключевые слова: устойчивое развитие, Венгрия, Нигерия, Ирак, экономический рост.

Introduction. The concept of sustainability dates back to almost a century when Bio-geologist Vladimir Vernadsky wrote about it in his book “the Biosphere” where he highlighted the relationship between life and earth’s structure. In this regard the economic development and sustainability of the resources that are used for development is to be taken very seriously, so as to reduce the future scarcity of available natural resources, because resources have limitations. Relatively, Rachel Carson in her book, “Silent Spring” focuses on the importance of the planet and human actions, quoted from her words in chapter 8, “the early mornings are strangely silent where once they were filled with the beauty of bird song. This sudden silencing of the song of birds, this obliteration of the colour and beauty and interest they lend to our world have come about swiftly, insidiously, and unnoticed by those whose communities are as yet unaffected” [15, p. 60]. The countries that are not immediately affected by climate change are not thinking about working on sustainable development but are more concerned about meeting today’s needs. And foregoing working on appreciating the earth and environment. Paul Ehrlich’s The Population Bomb published in 1968, in which he grimly declared that “the battle to feed all of humanity is over [13]. In contrast the recent Report of the Club of Rome, 2052; a Global Forecast for the Next Forty Years, by Jorgen Randers, stressed the importance of sustainability; he hypothesized “we are on an unsustainable territory, will the world collapse, or will we land safely?” In this crucial book the role of governance and decision making is considered [47]. Notably, this is not the first report, the club of Rome’s historical report on “Limits to growth”. Meadows et al, (1972), avers of the notion of the exhaustion of the minerals and energy resources that would make economic growth infeasible in the next century. Among the five basic elements taken into account in the “Limits to growth” report, are population, food production, industrialization, pollution and consumption of nonrenewable natural resources [34] (Figure 1).

Figure 1. Diagram of Sustainable Development [54].

The United Nations Sustainable Development Summit in September 2015, world leaders adopted the 2030 Agenda for Sustainable Development, which includes a set of 17 Sustainable Development Goals (SDGs) to end poverty, fight inequality and injustice, and tackle climate change by 2030 (Figure 2).

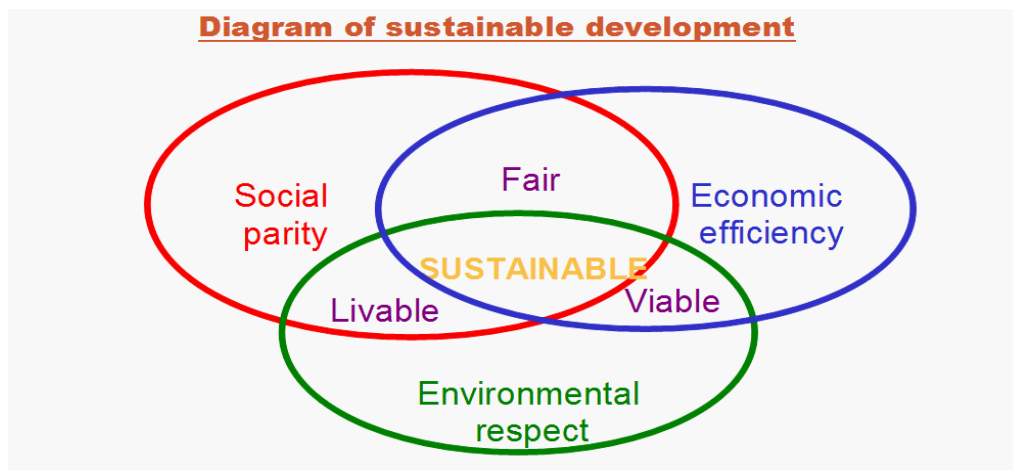

Figure 2. Sustainable Development Goals [56].

Derived from the Millennium Development Goals (MDGs), the MDGs adopted in 2000, aimed at tackling poverty, hunger, disease, gender inequality, access to water and sanitation [56]. The first goal was to “end poverty in all its forms everywhere.” Sustainable development has received international attention, but less focus at the national level. The first goal of “ending poverty” is what majority of countries are inclined to focus on, but challenges of population growth and inadequate resources to meet the needs of populations has made poverty eradication non feasible. The sustainable development goals’ implication for the three countries, in focus “Iraq, Nigeria and Hungary” is to meet with immediate pressing developmental needs before considerations are made on environment and ecology. According to Perdan (2004) “the current development course is unsustainable, and it became clear that the economic development that disregards environmental and social impacts can bring unintended and unwanted consequences” [46, p. 4].

Growth in developing countries like Nigeria and Iraq is featured to be temporal and short-term based, contradicting the proposal UNEP/WWF/IUCNNR, of 1980 which states that “for development to be sustainable, it must take into account social and ecological factors, as well as economic ones: of the living and non-living resource base; and of the long-term as well as the short-term advantages and disadvantages of alternative actions“ [46, p. 5]. As a follow up to this, the main thrust of Global Sustainable development is the Brundtland report of 1987 by the World Commission on Environment and Development (WCED) on “*our common future*”, emphasised, the importance of sustainable development. WCED (1987) echoed “the earth is one, but the world is not. We all depend on one biosphere for sustaining our lives. Yet each community, each country, strives for survival and prosperity with little regards for its impacts on others. Some consumes the Earth’s resources at a rate that would leave little for future generations and this contradicts the policy thrust, which says that development should be able to meet with today’s need without jeopardizing or compromising the chance of future generations to meet their needs. Another irony of this policy thrust is that much of Africa Asia and parts of the Middle East are yet unable to meet with basic needs of today. The Brundtland sustainable development definition is on how developmental strides with regards to industrialization especially by the superpower developed nations and carbon emissions which is the result of industrialization is hampering the environment. And, how emissions would need to be reduced by adopting renewable sources of energy like solar and nuclear energy. Industrialized economies like China had argued they would take their chance at some pollution in order to meet present day develop-

ment goals, just as other countries like the US had polluted in order to be as developed as they are today. It is only in recent times that China along with the United States [60] joined in the fight against climate change after experiencing pollutions resulting from industrialization [16]. With municipalities like Shanghai receiving warnings that it will reach its emission peak by 2020. Coal is one of China's main energy sources and the coal sector is a major labour employer in many provinces. China has introduced Change Strategy and International Cooperation to cap coal consumption by 2020. As employment is a key for economic growth and stability, transition from coal in China is not going to be easy with the imminent fear the social consequences that could come with massive coal sector layoffs. Majority of the countries face challenges of meeting immediate and pressing needs for the eradication of hunger, squalor, disease, and low life expectancy." Indeed, the picture of sustainable development is only pictured globally, whereas the regional and sub-regional importance is forgotten by many governments, according to the 2030 Agenda for Sustainable Development paragraph 21 highlights: "the importance of the regional and sub-regional dimensions, regional economic integration and interconnectivity in sustainable development. Regional and sub-regional frameworks can facilitate the effective translation of sustainable development policies into concrete action at national level" [38]. In line with this chapter 8 of Agenda 21 *stipulates that countries are to adopt national strategies for sustainable development that should build upon and harmonize the various sectorial economic, social and environmental, social and environmental policies and plans that are operating in the country*" [38].

Clearly, the human world of nearly 8 billion have to make room for a finite environment for the future generation, where this is impossible in some parts of our planet in which dramatic growth and changes have destabilized the regional ecology. In this regard, in some parts of Latin America, Asia, the Middle East, and Africa, environmental decline is becoming a source of political unrest and international tension." Similarly, in the same regions military spending is increasing and environmental protection is neglected, as referred to in "our Common Future: report of the World Commission on Environment, (1987) that "the crisis in Africa is a picture of disruption of interactions between economics and ecology, which trips into disaster, that is triggered by drought. The main challenge in part is in the national policies that gave too little attentions, too late. Besides, the roots of some of these challenges are the global economic system which takes more out of a poor continent than it puts in" [42]. What is needed now is a new era of economic growth – growth that is forceful and at the same time socially and environmentally sustainable" [14]. What are the central issues that restrict sustainable development goal implication in the developing world regardless of being resource abundant countries? The failure of the governments in building the measurements for the same indicators, and implementing and depending on the global indicators for sustainable development constrains tackling the objectives, since the environment and government readiness in Iraq and Nigeria is quite different from Hungary. According to Bent (2015), "a risk of using too many indicators is that this would reduce the ability to grasp how a country is ranked compared to other countries in relation to the welfare" [23, p. 23]. There are no proper indicators to look into for Iraq and Nigeria to compare them to Hungary, therefore in this study the global general indicators for sustainable development is taken into consideration precisely. Besides, the performance of each country is different due to the structure and content of the country, and the geographical location. Therefore, governments are not able to balance the needs, including social, economic and environmental, shedding a light on where we have started with the SDGs it worth referring first to the Millennium Development Goals, (MDGs) [35], which were agreed by the governments in 2001 (Figure 3).

Figure 3. Millennium Development Goals [35].

It is proposed that there was a step from MDGs during 1990-2002 in which [61]: “Average overall incomes increased by approximately 21 percent. The number of people in extreme poverty declined by an estimated 130 million 1. Child mortality rates fell from 103 deaths per 1,000 live births a year to 88. Life expectancy rose from 63 years to nearly 65 years. An additional 8 percent of the developing world’s people received access to water. And an additional 15 percent acquired access to improved sanitation services” (Figure 4).

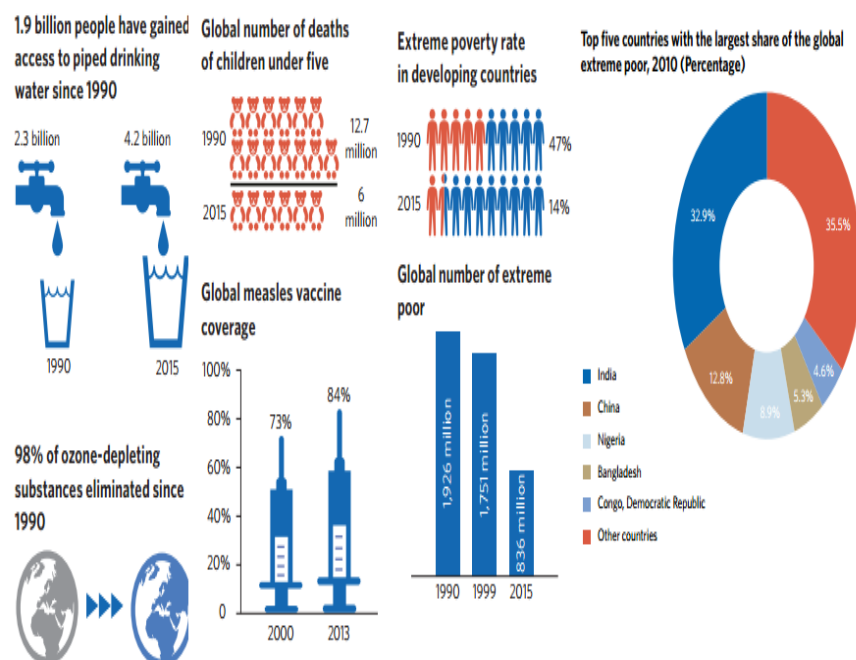

Figure 4. Millennium Development Goals 1990 vs. 2015 [61].

Apparently, at the United Nations Conference on Environment and Development, held in Rio de Janeiro, in June 1992 during the meeting global environment was the core concern for the world leaders, they aimed at creating a shared goal for all countries, the main principles were 27, with specific focus on the ‘human beings and nature’, as “Human beings are at the centre of concerns for sustainable development. They are entitled to a healthy and productive life in harmony with nature” [49]. Moreover, in the World Summit on Sustainable Development held in Johannesburg, South Africa, from 26 August to 4 September 2002 made reference to the Stockholm agreement made, thirty years ago to respond and tackle the environmental deterioration.

The aim of the article is to find out the role of governments and their efforts at reaching sustainable development goals.

Important research results. Here we focus on the role of welfare and its implementation in the countries in focus in this research “Hungary, Nigeria and Iraq” Hungary can be categorized as a welfare state, while Iraq and Nigeria are lagging behind? By focusing on some specific issues related to sustainable development and welfare states, we can reach a fruitful analysis of the concept of sustainable development in relation to welfare. What welfare state means? The concept is defined as the role of state since the Second World War in Education, Health, Housing, poverty relief, social insurance and other social services” [23, p. 30]. It is contended that the term welfare state is yet to be argued, since there is no clear cut agreement about it. Initially, “the welfare state implies a social contract with the citizenry, it has now been one of the chief organizing principles of the lives of several generations and, it represents a deeply institutionalized contract“ [2, p. 7]. In arguing a good state, considering the concept of ‘Utilitarianism’ is needed, and how does it work? It is proposed that utilitarianism requires that given a choice from among several alternatives, the selection is based on maximizing the sum total of utility among all human beings.” apparently, Sen’s driven view from Rawls’s critique that people behind a ‘veil of ignorance’ would not opt for a society that maximizes the sum total utility, opting instead for a more equitable distribution of utility [3, p. 160]. Hypothetically is there any link between what Rawls mounted in the principle of justice as “maximize the minimum, over all persons, of the bundle of primary goods” [3, p. 161]. A state is built to meet the needs of its citizens. The challenges facing much of Africa and the Middle East is quite different especially in the search for sustainability and growth. In the tragedy of Commons, the importance of Necessity is highlighted as “the human population has increased; the commons has had to be abandoned in one aspect after another” [24]. The components of sustainability builds a welfare system, on the one hand, “the long-term stability of the environment and the economy is the foundation of the field of sustainable development,” this is the point that ensures sustainability without risking the resource and capital of a country, enforcement of the right principles for followed up. “This concept of conserving resources for future generations is one of the major features that distinguish sustainable development policy from traditional environmental policy, which also seeks to internalize the externalities of environmental degradation” [20] Moreover, sustainable development requires the integration of economic, environmental, and social objectives across sectors, territories, and generations.” In the light of Rio Declaration “the notion of common but differentiated responsibilities recognizes that each nation must play their part on the issue of sustainable development” [49].

Similarly, President Obama in his speech at the 2030 Agenda for Sustainable Development Goals, confirmed the importance of “good governance, rule of law, gender equality, education, health, transparency, collaboration globally and regionally, to lift up the hope for sustainability, commitment of developed countries to support and invest in the developing world for the success of the next chapter of sustainable development”¹.

¹ President Obama’s speech at the 2030 Agenda for Sustainable Development Goals, <<https://www.youtube.com/watch?v=ZcIDkkEBYdQ>>

In respond to sustainable development, Natural Step categorized the framework for Strategic Sustainable Development, in which working together is required for moving towards by understanding the importance of the tools of the system. To illustrate the concept of sustainable development the Natural Step has chosen a very appropriate core concept the “Back-casting” addressed as “*a way of planning in which a successful outcome is imagined in the future, followed by the question: “what do we need to do today to reach that successful outcome?” This is more effective than relying too much on forecasting, which tends to have the effect of presenting a more limited range of options, hence stifling creativity, and more important, it projects the problems of today into the future* [5].

Furthermore, the Backcasting is to analyse the context of sustainable development, in a way to achieve a sustainable society, by in cooperating the scientific principles based on the scenarios for sustainability (Figure 5).

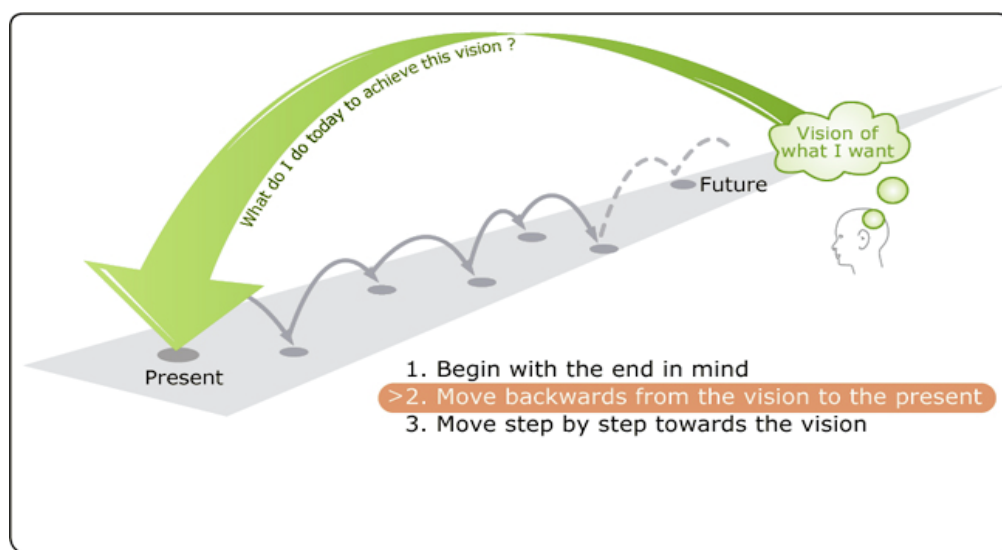

Figure 5. The Backcasting Concept [5].

A welfare system is parallel to sustainable development goals, “Sustainable Development aims to bring about a long-term improvement in the quality of life of the majority of the human race, who lives in poverty, and inhuman conditions.” In building a welfare society, and keeping the focus on sustainable development, the idea of “sustainable society” is to be placed as a top priority for the governments, championed in the words of Lester (1981), “Creating a sustainable society will require fundamental economic and social changes, a wholesale, alteration of economic priorities and population policies” [12, p. 42]. In addition to that “in acquiring a sustainable society, each threat to sustainable society is required with different policy response, in an approach that can balance the economic and political activities without leaving negative effects on the environment on the long-run, since “economic pressures and political instincts encourage a short-term focus, but pressures to wring too much out of the land in the short run can destroy it over the long-run. In this regard many developing countries due to the urgent present needs have neglected thinking of the future problems that might breakout as a result of pressuring the entire system.

Functions of Welfare State

Welfare state overall fulfils three analytically distinctive functions: The ‘Robin Hood’ function of redistributing in various ways from better-off members of society to those faced with material or other deprivation or subject to higher social risks. Welfare states comprise institutions

and mechanisms designed to protect against these risks by delivering poverty relief, providing social housing, redistributing income and reducing social exclusion. Labour market regulations protect against unfair dismissal and ensure rights for temporary workers. Social risks have evolved over time and now include aspects such as one-parent families and the isolation of old-age pensioners from their families. The ‘piggy bank’ function through which the welfare state enables citizens to insure themselves against social hardship and to spread their income more securely over their lifetime, with pensions being the main element. The social investment function that enables the state to invest in the nation’s human and (harder to define) social capital. This includes kindergarten care, state education from primary level through university, out-of-work training and various types of work-related tax benefits. In macroeconomic terms, state welfare budgets serve as ‘automatic stabilizers’ against the effects of economic disruption at the individual and national levels. More specifically, they address a number of policy priorities, including those listed below.

Three Ideal Worlds of Welfare Capitalism

- *Social Democratic World of Welfare Capitalism:*

The essential characteristics of social democratic welfare states are that, they are comprehensive and inclusive, universalistic, providing basic and income security, redistributive, service heavy, gender egalitarian, and labor mobilizing, examples can be Switzerland, Denmark, Sweden, and other Nordic countries, as the best examples of welfare states [21, p. 277].

- *Conservative World of Welfare Capitalism:*

The conservative welfare state is characterized by generous occupational benefits, unemployment and disability insurance schemes for employees. Such as; conservative welfare states are sometimes referred to as corporatist welfare states. In the field of labor relations, collective agreement often plays a central role. And social benefits are extended to Child benefit, long pregnancy and parental leave. While the labor participation of both women and men is much lower than Social-democratic state.

- *Liberal World of Welfare Capitalism:*

The social security system in the liberal world can be characterized as ‘residual’, the replacement rate of most benefits is relatively low and they have a limited duration. a social security benefit is in the later life which is a low flat-rate of pension, here the participation rate of women and men is higher when compared to the corporatist world in the labor market. Traditional welfare economics tends to identify a person’s well-being with the person’s command over goods and services. From an economic point of view income is the key factor which contributes to the amount of good and service that he /she can consume [3, p. 154]. Capabilities approach; what is crucial here is the ability of a person defined by his capacity in function, and the quality of life he has achieved. This approach used for empirically comparison to ascertain the quality of life achieved by different societies [3, p. 155]. This capabilities approach correlates with the concept of pursuing a good life, as it was argued by Aristotle, best political arrangement is aimed at political planning which provide conditions for producing capabilities, that is the possibilities of having a ‘flourishing life’” [3, p. 156].

- *Sustainable Development Conditions Iraq-Hungary-Nigeria*

The economic failure in Nigeria and Iraq has resulted in dire consequences for the day-to-day life of the citizens.

- *Iraqi Case:*

Iraq is labelled as a resource abundant country. Its proven reserves of more than 115 million barrels of oil are among the largest in the world,” [31] which has an important role for world energy markets, according to EIA (2015) “Iraq was the second-leading contributor to the growth

in global oil supply in 2015, behind only the United States (Figure 6). Crude oil production in Iraq, including fields in the Kurdistan Region of northern Iraq, averaged 4.0 million barrels per day (b/d) in 2015, almost 700,000 b/d above the 2014 level” [30]. Additionally, Iraqi government during 1970-1980 was successful in investing in developing the country properly, though that was a short period of growth, which followed sharp decline and collapse of the financial system in Iraq, the 8 years’ war with Iran, Occupation of Kuwait, has had dire economic consequences. These events severely damaged political and economic institutions and undid earlier economic and social gains” [28] Since, 2003 the International Monetary Fund has commitment to support Iraq into two ways:

- Macroeconomic stability is at the heart of the IMF programs and economic policy advice, the macroeconomic situation of Iraq has improved substantially since 2003, despite extremely difficult security circumstances and periods of political uncertainty.

- Policy advice focuses on the fiscal, monetary and financial policy areas. In the fiscal area, major emphasis has been put on the adoption of policies that support the reconstruction of Iraq and preserve social spending, while maintaining medium-term fiscal sustainability.

”The government is facing the challenge of maintaining macroeconomic stability, undertaking structural reforms to improve the delivery of public services, and reconstructing core physical infrastructure in the areas liberated from the Islamic State of Iraq and Syria (ISIS).” Since, the economy is tied with the price of oil and gas, thus volatility and fluctuation of oil prices has direct effect on the Iraqi’s GDP per capita,” Iraq’s GDP per capita was estimated at US\$6,147 in 2014, putting Iraq in the category of upper-middle-income countries, while declined to nearly US\$5,000 in 2015.”

For close to four decades the Iraqi population has suffered from war, sanctions, embargos and invasion, the resent security and domestic violence has led to the rise of the Islamic State of Iraq and Syria, as a result of the war with ISIS since August-2014 many people are internally displaced, many lost homes, jobs, and family members. As Paiman [45] argued that “Iraq was Ironically Liberated, but as a post-conflict country the vacuum of rule of law facilitated instability and sectarian for long”.

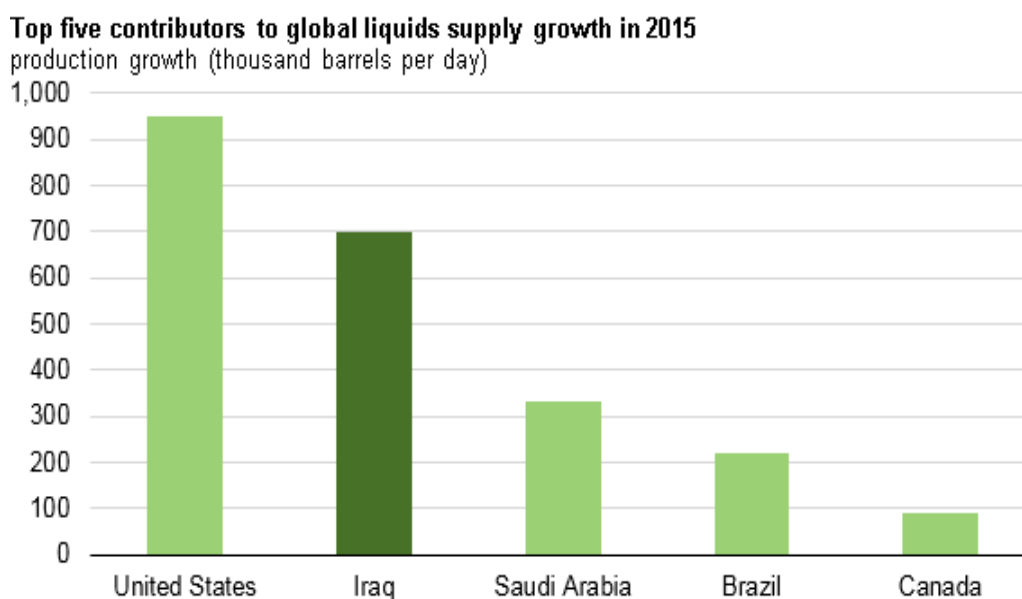

Figure 6. Leaders in the global liquids supply growth in 2015 [30].

The living standards in most regions have deteriorated to levels not seen before. Government attempts to deliver goods and service in Iraq is crippled by the ISIS terrorist group especially in the middle of Iraq. In regard to the Sustainable development goals, Iraqi situation is critical, for instance in the Global Competitive Report “the 12 Pillars of Competitiveness of Iraq” (Figure 7) as a rich country has no data at all.

Figure 7. 12 Pillars of Competitiveness [64].

The Special Inspector General for Iraq Reconstruction (SIGIR) Quarterly Report reflecting on the failed reconstruction calculated the spending as “estimated amount spent in reconstructing Iraq in total was “\$112.52 billion USD between April 2003 and March 31, 2008. This included the following: \$46 billion which was appropriated by the U.S. Congress as U.S. aid for Iraq, \$50.33 billion in Iraqi funds, and \$15.89 billion in international support” [4]. Overall, all programs supported by the United States, and international organizations in Iraq are unproductive and short-term programs, which are unsustainable.

The policies for economic growth and sustainability are not amended to match with the current needs, the government’s adoption of the sustainable development goals is to be practical not only paper based. Iraqi government until now has no effective measures in approaching sustainability; the strategies to implement the goals are not met with the urgent needs to tackle them properly. In the medium term, responding to the needs is an essential driver for accuracy of sustainable development objectives, according to UNECE document, it is identified that the concept of sustainable development should be extended to its other pillars “social and economics” which means underlining all measures for sustainable development, because economic and social well-being cannot be improved with measures that destroy the environment.

In this way, “the political acceptability of sustainable development depends on its capacity to respond to a country's persistent social problems” [55]. In fact, among the social problems level of education of a community is to be taken into consideration while translating the sustainable development goals, literacy reduction is a paper based plan by the government though being rich country yet this data is not compatible with the level of energy production in Iraqi case: according to the World Fact Book data, Hungary is leading in literacy reduction, and Iraq comes the second while Nigerian data needs more focus to improve the national education level of the public (Figure 8).

LITERACY(%) Rate	
<u>Hungary</u>	definition: age 15 and over can read and write total population: 99.1% male: 99.1% female: 99% (2015 est.)
<u>Iraq</u>	definition: age 15 and over can read and write total population: 79.7% male: 85.7% female: 73.7% (2015 est.)
<u>Nigeria</u>	definition: age 15 and over can read and write total population: 59.6% male: 69.2% female: 49.7% (2015 est.)

source: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2103.html>

Figure 8. Literacy Rate.

The importance of “a Grand Compromise” is a key success for sustainable development, as a triangle that serves between those who are principally concerned with nature and environment, those who value economic development, and those who are dedicated to improving the human condition” [32].

At the national level, Iraq has no strategy for a grand compromise up to the data. Broadly speaking, the Iraqi government’s mechanisms failed to adopt new policies and strategies that support sustainable development, a clue of the government’s failure is “the National Strategy for Poverty Reduction (NSPRI) issued in 2009 at the same time as the National Development Plan covers crucial points of the Millennium Development Goals (MDGs) aimed at promoting the well-being of the Iraqi poor. By tackling these points: (1) achieving a higher income from work for the poor, (2) improving the health standard of the poor, (3) dissemination and improving education of the poor, (4) achieving a better housing environment for the poor, (5) effective social protection for the poor, and (6) less inequality between poor women and men” [53]. In essence, poverty trap is discussed from different perspectives by scholars around the world, there is implications for each countries, considering the words of Nelson (1957) stated that “the malady of underdeveloped economies can be diagnosed as a stable equilibrium level of per capita income at or close to subsistence requirements.

Only a small percentage, if any, of the economy's income is directed towards net investment. If the capital stock is accumulating at a rate equally fast; thus the amount of capital worker is not increasing. If economic growth is defined as rising per capita income, these economies are not growing. They are caught in a low level equilibrium trap” [39, p. 894]. Comparable, Tirole (1996) highlighted how corruption and other unethical behaviours can be contagious and persistent [58]. Indeed corruption is bane of Iraq and Nigeria. Corruption fuels the disappearance of millions of dollars in accumulated energy revenues annually. Thus traps more people in poverty in both countries. Iraq needs a “big push” forward to adopt sustainable development

goals, categorizing the root of trap in a country depends on the country's context, Malthusian Trap defined the root of trap as "population increases with income decrease as source of IR: preference for children decrease with income, Big push: rapid technical change" [11] engaging directly with sustainable development goals will contribute highly to development and growth in Iraq, in which it will transform economic welfare of citizens to the high standards of living, as well it will be a kick-start progress in post-invasion era for Iraqis, in which a healthy community and better-educated labour force is predicted by this end. Achieving sustainable development goals are to reconcile Iraqi with all endemic problems the country and people suffered from especially Lack of peace and permanent wars, to convert the goals it is to enforce better policy options and strategies that focus on development and sustainable growth. The most pressing needs which the Iraqi public need can be seen in the 2015 Human Development Report by UNDP, in which Iraqi government and international community involved in improving life of Iraqis failed (Figure 9).

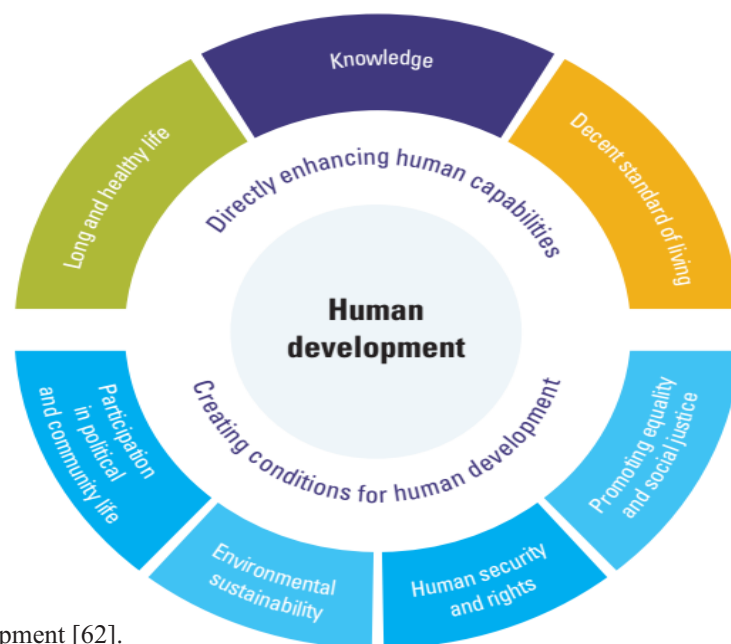

Figure 9. Dimensions of Human Development [62].

According to the cycle of Human Development, "the focus is on the richness of human lives rather than the richness of economics" on the other hand, Human Development confirms that people must influence the process that shapes their lives" [62]. In this scope the capacities of Iraqi people are not such where they are involved in the building process to ensure a better future. Additionally, the 2015 Human Development Report argues a very essential linkage point between "Sustainable Development Goals and Sustainable Work, since having a permanent work means a secure life well-being source, sustainable work directed in 8goals including "promote sustained, inclusive and sustainable economic growth, full and productive employment, and decent work for all." The question is, will Iraq like many other countries, be able to target those extra goals? While, "Iraq faces a large-scale humanitarian crisis. Alarming development gaps and security risks affect 5 million people, of which nearly 2.5 million have fled their homes in the central and northern regions, in addition to 245,000 Syrians seeking refuge in Kurdistan" [29].

- *Where is Hungary in SD implementation!*

Hungary outlook on sustainable development is different from both Iraq and Nigeria. Her Sustainable Development strategy has led to the creation of the National Development office (NDO). These activities were hitherto handled by the Ministry of Environment. The NDO created National Development Concept "NDC", three main pillars of sustainability are recognized

in NDC, “Economy People Environment” [36] moreover, the National Development Concept “NDC” has 9 strategic development objectives (Figure 10).

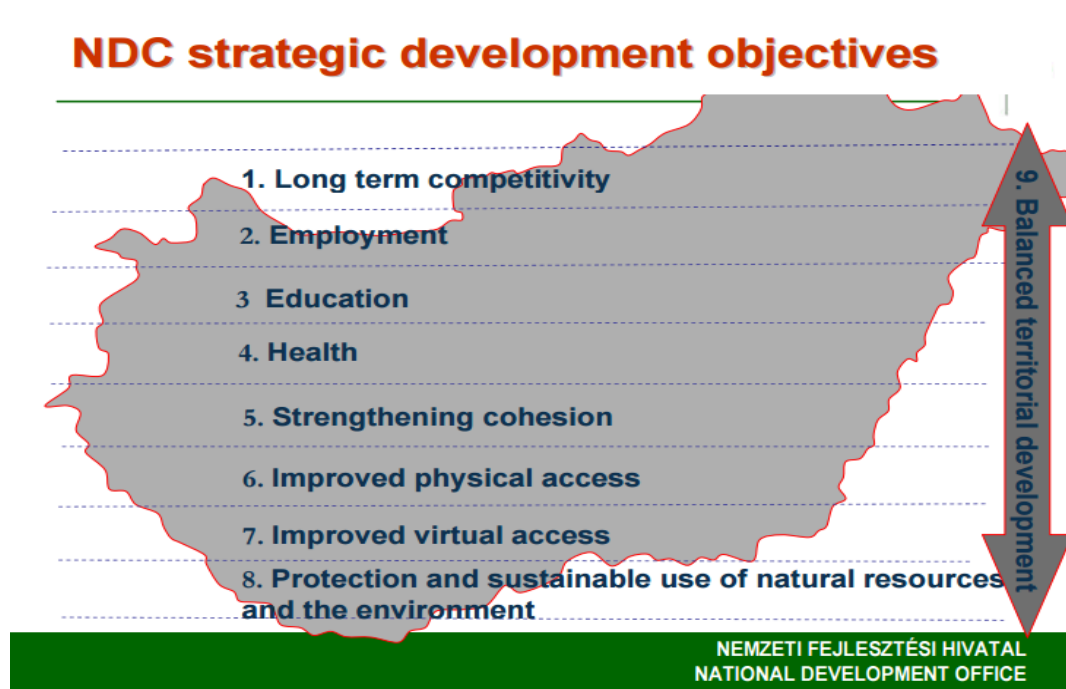

Figure 10. Strategic Development Objectives [57].

According to the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Hungary, Hungary’s approach is interlinked with OECD and EU principles and practice [26] which creates a better platform for sustainable development adaptation in Hungary compare it to Iraq and Nigeria. Since, Hungary is a member in the European Union therefore, Hungary is following the EU sustainable Development Strategy (EU SDS), in which a set of objectives are to be considered for tackling the following main challenges:

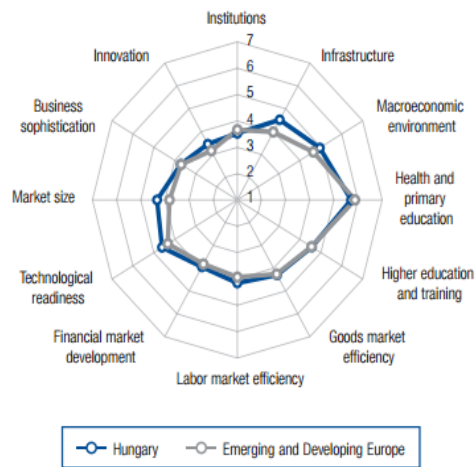
1. Climate change and clean energy: to limit climate change and its costs and negative effects to society and the environment.
2. Sustainable transport: to ensure that our transport systems meet society’s economic, social and environmental needs whilst minimising their undesirable impacts on the economy, society and the environment.
3. Sustainable consumption & production: to promote sustainable consumption and production patterns.
4. Conservation and management of natural resources: to improve management and avoid overexploitation of natural resources, recognising the value of ecosystem services.
5. Public Health: to promote good public health on equal conditions and improve protection against health threats.
6. Social inclusion, demography and migration: to create a socially inclusive society by taking into account solidarity between and within generations and to secure and increase the quality of life of citizens as a precondition for lasting individual well-being.
7. Global poverty and sustainable development challenges: to actively promote sustainable development worldwide and ensure that the European Union’s internal and external policies are consistent with global sustainable development and its international commitments [44]. In line with this, ESDN Quarterly Report (2015), focused on the importance of governance for sustainable development by embedding three key points are the ingredients for the process:

Firstly, to conceptualize the complexity of the situation and identify institutions and stakeholders that is significant for a successful implementation of the SDGs (i.e. responsible actors and their specific competencies and capacities). Second, to assess which actions could be most effectively implemented at different governance levels, supported by coordinated actions of different institutional levels and stakeholder groups, and how they affect synergies between different SDGs (i.e. vertical policy integration). Third, we need to investigate if the effectiveness of the modes of governance could be improved through the creation of coordinating institutional structures and policy instruments (i.e. horizontal policy integration and policy coherence) [44].

In essence, Hungary is relatively working on adopting and enforcing the sustainable development pillars, as it is defined in the Millennium Declaration of 2000, identified three interconnected and interdependent dimensions of sustainable development: economic, social and environmental. Very crucially, in terms of sustainable development the role of natural resource in the case of Hungary is observed in regard to sustainability, and preserving the well-being of future generation. Additionally, protecting the natural resources by implementing right measures in managing the resources for the long term sustainability, and achieving a better future. Figure 11 shows the performance of Hungary in competitiveness which is the base for sustainable development. Defining sustainable development as a shared responsibility in Hungary is a different factor compares it to Iraq and Nigeria, in which balancing the governmental, individual and community responsibility is very significant.

Global Competitiveness Index

	Rank (out of 140)	Score (1-7)
GCI 2015–2016	63	4.2
GCI 2014–2015 (out of 144).....	60.....	4.3
GCI 2013–2014 (out of 148).....	63.....	4.2
GCI 2012–2013 (out of 144).....	60.....	4.3
Basic requirements (27.8%)	59	4.7
1st pillar: Institutions.....	97.....	3.5
2nd pillar: Infrastructure.....	48.....	4.5
3rd pillar: Macroeconomic environment.....	52.....	4.9
4th pillar: Health and primary education.....	72.....	5.7
Efficiency enhancers (50.0%)	49	4.3
5th pillar: Higher education and training.....	57.....	4.6
6th pillar: Goods market efficiency.....	72.....	4.3
7th pillar: Labor market efficiency.....	77.....	4.2
8th pillar: Financial market development.....	65.....	3.9
9th pillar: Technological readiness.....	48.....	4.6
10th pillar: Market size.....	51.....	4.3
Innovation and sophistication factors (22.2%)	69	3.6
11th pillar: Business sophistication.....	90.....	3.7
12th pillar: Innovation.....	51.....	3.4

Stage of development

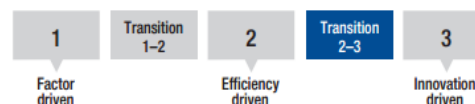

Figure 11. Hungary in Global Competitiveness Index [63].

This confirms the fact that “Governmental programmes reach their goals, if they are supported by the value system of the society, shaped not only by the citizens and their initiatives, but also by political representatives and state officials” [37]. To this end, sustainable development is a shared responsibility for protecting the resources, and avoiding depletion of the resource for the present and future generations. More precisely, all the European member states are expected to follow the regulations and policies that are provided by the European Union main treaties, including the Treaty of Lisbon, and the Treaty of the European Union. They both

highlight sustainable development as the fundamental goal of the European Union: The Union shall work for the sustainable development of Europe based on balanced economic growth and price stability, a highly competitive social market economy, aimed at full employment and social progress and a high level of protection and improvement of the quality of the environment". Derived from the treaty three main key points are crucial in regard to sustainable development including; social rights, environmental protection, and responsibility towards future generations.

The core targets and strategies for sustainable development in Hungary are sound, though in regard to the challenges Hungarian government encounters yet achieving the sustainable development goals is very complicated, in terms of the Human resource; Hungary has population decline challenge due to aging and migration. Hungary in the context or Europe and the neighbouring countries is not performing well. Hungary with 47% of its population living below poverty line. The country has lost almost 90% of natural ecosystem. The economic situation of Hungary is fragile with its dependence on foreign debt which means the country may suffer from indebtedness in the coming future, if the government is not able to manage the economic recovery. Government institutions and organizations support sustainability, including Hungarian Academy of Science, the Balaton Group, and National University of Public Service. The Balaton Group was founded by Donella and Dennis Meadows, the great authors of "the Limits of Growth" in 1982, with a specific focus on sustainability, among the important activities, the Balaton Group, Panel Discussion on sustainable development during 16 September 2014, the importance of the discussion is given to sustainability by considering the objectives of the Millennium Development Goals and Sustainable Development Goals together to find the solutions [7].

- *Nigerian implementation of Sustainable Development Goals:*

Nigeria should not be called a poor country in the real terms, but poor governance, corruption and political instability has left the country on the throes of poverty. With a teeming population of over 166million and over half of this population living in poverty Nigeria like most developing nations of the world would not mind indulging in a little more of that pollution in exchange for some form of development much needed to meet basic needs of its citizens. One concept in social and management sciences among many others that do not lend themselves to universal definition is the concept of poverty Ighodalo (2012) [27]. He points to the controversial nature of the concept as being responsible for this. But we add that the differences in the definition are determined by regional perception with regards to level of development of each society. Which suffice for the reason why sustainable development means different things to the various states under comparison in this research? Also the multi-dimensional nature of poverty is espoused from this research on how poor people define themselves from various regions in the world [18]. Ighodalo (2012) and Sada (1988) [52] avers that the World Bank usage of the level of per capital income to determine a society's level of poverty can be regarded as an absolute view of poverty, which is not an wholesome way of conceptualizing poverty. He submits that this method by the World Bank cannot account for the non-quantitative aspect of the phenomenon of poverty such as: life expectancy, literacy, health care delivery infrastructural development among others. These are issues being confronted by majority of Nigerians. For developed societies they have been able to achieve high human development by expanding capabilities which individuals can have to lead a long and healthy life, to have access to quality education, to have access to resources needed for decent standard of living and participation in decision making and its implementation. These processes translates to development which can transform living conditions of majority of Nigerians. The Nigerian economy is primarily dependent on crude oil production. The emphasis on sustainable development is to preserve finite and infinite resources in the pursuit of development Ighodalo (2012) but with the case if Nige-

ria has witnessed a consistent environmental degradation especially with oil exploration. There has been continuous destruction of the mangrove forest in Nigeria since the exploration and exploitation of oil started in Nigeria Diop (1993). These have resulted in the destruction of traditional sources of livelihood like agriculture, fishing and wildlife in various regions in the Niger-Delta of Nigeria. The level of environmental degradation means that much of the fertile lands have been lost to environmental pollution, rivers as a source of portable drinking water has been so polluted, that inhabitants of these areas have to travel several miles in search of water. Aquatic habitat destroyed so that inhabitants have lost their professions as fishermen [10]. Components of development target productivity mismanagement has led to a degenerated environment, unfit for both man and the ecosystem at large. This situation is evident of the fact that development is un-sustainable in the phase of recklessness to environmental conservation and the concept of sustainable development becomes the operational frame-work.

The degradation is peculiar to all the oil producing areas in Nigeria and policy makers, management personals and oil exploration companies, has not made it an exigency to deal with this issue of pollution of the environment. A clean-up that will take 25-30years of the affected part of the Niger-Delta Ogoniland has been recommended by United Nations Environmental Programme UNEP at the cost of 1billion US dollars from emerging reports taken from samples in the Ogoniland region [6]. On the instance of the federal government of Nigeria. .Despite the rape on the regions housing the economic mainstay of its revenue, Nigeria as a member of the UN is among countries that keyed into the Millennium Development Goals by creating the National Economic Empowerment Development Strategy (NEEDS) which is a policy thrust targeted at eradicating poverty and creating sustainable development this gave birth to National Poverty Eradication Program (NAPEP). This has had little or no effect on the situation of poverty in Nigeria. Of the nine millennium development goals eradication of extreme poverty and hunger is prioritised to be met in the stipulated year yet Nigeria is nowhere near eradication, majority of citizens find it difficult to access basic needs like food, water and primary health care [9].

Corruption as Anti-Development

Public sector corruption described by Kauffman (1997) [33] as the major obstacle to economic development is in its alarming form in Nigeria and has been identified as the main cause of poverty. Resources are misappropriated when distinct public interest are subverted or compromised by private regarding (corrupt) conduct. Corruption takes place when individual interest is placed over and above public interest [50, p. 505]. Other theories of corruption antithetical to development is the public office centred corruption which Nye (1967) defines as behaviours which deviate from formal duties of public role because of private regarding exercise of certain types of private-regarding influence [41, p. 419]. Concept of development for theorist like Rodney (1976) is the ability of a state to harness is natural resources and endowments for the benefits of the citizenry [51]. Looking at this definition literarily means that what is at play in Nigeria today anti-development because the natural resources in Nigeria has not benefited the common man and corruption in low and high places has adverse imparted on the lives of the people. If sustainable development means the ability of a country to meet with today's needs and continuously meeting it for tomorrow's people then Nigeria is a long way away from sustainable development because of the following reasons enumerated by Edoh (2003) [19]:

- lack of sound agricultural policy and protracted neglect of the sector;
- corruption and embezzlement;
- poor leadership;
- lack of comprehensive National Poverty Alleviation;
- lack of basic infrastructures;

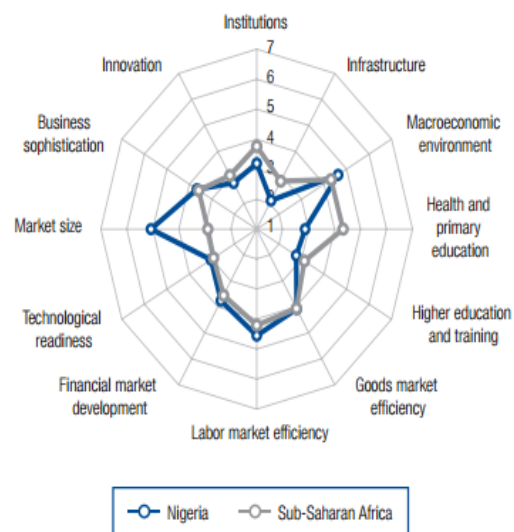
- rapid population growth;
- excessive internal and external debt burden.

Others especially with regards to infrastructure is the inability for these many of government to provide a stable source of energy generation and distribution. This has hampered small a medium scale enterprise SMEs which would have gone a long way in entrepreneurial development that would have generated employment. The above reason is why all efforts at sustainable development have not had any effect on the prevailing poverty level. NEEDS and NAPEP are yet to impact positively on the poverty figures. Government and private [22] sector initiative aimed at taking action for sustainable development is evident that the need for development on a sustainable level is understood, but the problem with some of this government action is that they are basically for the sake of public affairs [1]. This statement is a fact when viewed against the backdrop of the cases where there are seeming action and no results and when confirmed corrupt government load web pages of information with no data on results of achievements [40] or only on paper not in reality.

Figure 12 shows Nigeria in Global Competitiveness Index, which explains the status of Nigerian government in implementing the 12 pillars and its performance which is weak compare to the capacity of Nigeria in being abundant natural resource country.

Global Competitiveness Index

	Rank (out of 140)	Score (1-7)
GCI 2015-2016	124	3.5
GCI 2014-2015 (out of 144).....	127.....	3.4
GCI 2013-2014 (out of 148).....	120.....	3.6
GCI 2012-2013 (out of 144).....	115.....	3.7
Basic requirements (54.1%)	136	3.2
1st pillar: Institutions.....	124.....	3.2
2nd pillar: Infrastructure.....	133.....	2.1
3rd pillar: Macroeconomic environment.....	81.....	4.6
4th pillar: Health and primary education.....	140.....	2.9
Efficiency enhancers (39.5%)	81	3.9
5th pillar: Higher education and training.....	128.....	2.8
6th pillar: Goods market efficiency.....	100.....	4.1
7th pillar: Labor market efficiency.....	35.....	4.5
8th pillar: Financial market development.....	79.....	3.8
9th pillar: Technological readiness.....	106.....	3.0
10th pillar: Market size.....	25.....	5.1
Innovation and sophistication factors (6.5%)	114	3.2
11th pillar: Business sophistication.....	94.....	3.7
12th pillar: Innovation.....	117.....	2.8

Stage of development

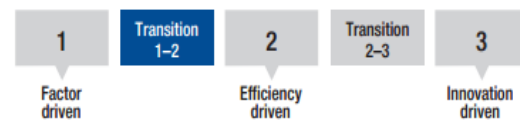

Figure 12. Nigeria in Global Competitiveness Index [63].

These three countries under focus Nigeria, Iraq and Hungary are classified as countries depending on foreign aid. The difference among these countries is in how it is utilized. Global Outlook 2014 on Aid concluding remarks says; the quantity of aid a country receives is not the only factor that determines the impact of that aid. Other factors, such as aid quality and national policies, will determine the impacts of aid on growth and development. Though, aid can be seen as a short term support economically for countries in need to alleviate their poverty rate and pursue economic growth. According to The World Atlas Data in the listing of countries that re-

ceive the most foreign Aid, Nigeria is placed in number 12, with (\$2,529,480), while Iraq is listed as number 18 with lower aid of (\$1,541,400)" [17].

Endemic Challenges for Sustainability:

Sachs (2013) highlights the importance of foreign aid in reducing poverty rate in the developing countries that if the rich would committed \$195 billion in foreign aid per year between 2005-2025, poverty could have been entirely eliminated by the end of the period [8, p. 3]. However the United Nations have acknowledged that the amount of remittances migrants living and working in host developed nations are sending back to their home countries has more than doubled the entire sum of aid from these developed nations to developing countries. As seen in the World Bank estimates in 2011 remittances by migrants in the United Kingdom to India is 4 billion USD compared to 450million USD aid to the country in that same year [48]. Lack of investment in sectors such as agriculture and environmental development [59].

- Lack of corporation both regionally and globally in the developing countries, Failure in synchronizing initiatives between the local governments and communities.
- The discussion which is contradictory to the case of both Iraq and Nigeria debated between Sachs and Easterly, Easterly avers that poverty case is not permanent then a onetime infusion of aid could make a huge difference to a person's life, setting her on a new trajectory [8, p.10]. Unfortunately poverty trap exist among population of the developing countries, due to permanent corruption and poor governance.

Poverty and The growth of the world population

- The state of the demographic transition in the various regions of the world? A question is why developing countries like India and Bangladesh have increase in population? Does that means their economic, social and environment is convenient? Ideally, population growth is a risk factor for sustainability especially when the countries are not ready to handle the growth it becomes antithetic to Henry Kissinger postulation in the World Food Conference in 1974 that "within a decade no man, women or children will go to bed hungry".

- There is no "one-size-fits all" model which can be implemented or followed by all countries. In accordance to this case the three selected countries will need their own pathways and strategies for sustainable development and growth.
- Poverty and security are the Current challenges for developing countries including (Nigeria and Iraq with both having terrorists challenges), unemployment, lack of schooling, public service.
- Weakness in translating the global goals into domestic and regional goals during the implementation process in which unstable governance and improper transition machinery are main obstacles.
- Failure of governments in providing the basic needs in most developing countries, which stagnates the implementation of sustainable development in the first step.
- Corruption and poor governance are key challenges in "Iraq, Hungary and Nigeria".
- The three countries, especially Nigeria and Iraq, as well relatively Hungary are stacked in a conflict of prioritizing between the current interests and the future interests of sustainable development.
- The failure of Iraq and Nigeria typically in focusing the Human well-being and the protection of environment equally, the state of human capital and environment is neglected in the governmental policies.
- The conflict between poor and rich is not well defined. Both countries are considered as wealthy countries in terms of natural resources and data from energy revenues; while on the real ground the wealth is not accumulated for sustainable development.

- Synchronization of local and global needs is not taken into account in Nigeria and Iraq, while Hungary via the European Union sustainable development goals fairs much better than both Iraq and Nigeria, here sustainable development goals are categorized according to the country's context locally, regionally and globally.
  - *Recommendations taken from Jaffrey Sachs's talk on "Planet forward"*
    - Economic Growth that are environmentally irresponsible are to be stopped to decrease negative effect on ecology.
    - Identifying pathways for different regions, every region to follow a decent approach which will be an answer for the needs of the region.
    - Creating effective health system which is cost-effective and efficient by using high quality tech.
    - Following low carbon energy for all.
    - Agricultural development to contribute to productivity.
    - Urban development sustainability, preparing for natural disasters as a result of rise in the sea level.
    - Designing equitable standards, shared legality and responsibility.
    - Redefining cooperate governance, social responsibility, political accountability.
    - Following "how to do method" by focusing on (good governance, security, poverty, environment, natural resource scarcity, etc).
    - Governance for sustainable development "this point is in line with what "James Patterson defined on the website of World Economic Forum (2015) "3 challenges facing the UN's Sustainable Development Goals, in which "Strengthening Governance, Competing Interests, Building Responsibility and Accountability" [43].

Conclusions. The overall goal of sustainable development (SD) is the long-term stability of the economy and environment; this is only achievable through the integration and acknowledgement of economic, environmental, and social concerns throughout the decision making process [20]. The three countries in this study are still not able to achieve 50% of SD goals, since none of these countries made it to the top list of leading countries in sustainable development. We therefore conclude that commitment to sustainable development goals are driven by the pressing needs of people as we have seen in these three states under our binoculars for this discourse. In Nigeria for instance poverty, corruption, insecurity, political instability creating lack of political will are impediments to implementing sustainable development goals. Challenges of protracted war and insecurity in Iraq and the undertones of corruption has made sure that developing the right political will to focus on SD goals are lacking. The picture in Hungary is less grim rather brighter being a member of the European Union which act as a watchdog to its member states implementation of the SD goals. Also the relatively stable political climate in Hungary gives it the right foundation to focus on SD goals. The country's steps are more environmentally responsible toward achieving Sustainable development goals. But overall top priority for all three countries is poverty eradication.

References

1. *Adeyemo A.B.*, (2011). E-government implementation in Nigeria; An Assessment of Nigeria's e-gov. Ranking, Journal of Internet and Information System Vol. 2(1), P. 11-19.
2. *Andersen E.* Gosta, Duncan Gallie, Anton Hemerijck, and John Mayles (2002). Why we need a new welfare state, New York, The United States, Oxford University Press.
3. *Arrow Kenneth, J., Amartya, Sen, and Kotaro, Suzumura* (2011). Social Choice and Welfare, Oxford, UK, North- Holland: Elsevier.

4. Awotona, Adenrele (Ed.) (2008). *Rebuilding Sustainable Communities in Iraq: Policies, Programs and international perspectives*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, United Kingdom, <<http://www.cambridgescholars.com/download/sample/60156>>
5. Backcasting Concept, The Natural Step, <<http://www.naturalstep.ca/backcasting>>
6. Background to Environmental Degradation in Ogoniland. UNEP Environmental Assessment of Ogoniland, UNEP, <http://postconflict.unep.ch/publications/OEA/02_ch02_UNEP_OEA.pdf>
7. The Balaton Group Panel Discussion 720p, <<https://www.youtube.com/watch?v=DITYk80MXGs>>
8. *Banerjee, Abhijit, V., and Esther Buflor* (2011). *Poor Economics: A Radical Rethinking of the Way to Fight Global Poverty*, New York, United States of America, BBS Publication, 1st edition.
9. *Barnes Anger*, (2010), Poverty Eradication, Millennium Development Goals and Sustainable Development Goal in Nigeria, *Journal of Sustainable Development* vol. 3 No. 4.
10. *Bayode O. J. A., Adewunmi E. A., Oduwole S.* (2011). Implication of Oil Exploration and Exploitation in the Coastal Region of Ondo State Nigeria; A Regional Planning Appraisal. *Journal of Geography and Regional Planning*. Vol. 4 (3), P.110-121.
11. *Blattman, Chris*. Overview of growth and development theories, Lecture, INAF U6164: Political Economy of Development: Africa and the World, <<http://chrisblattman.com/files/2013/02/2-Growth-and-development-theory-.pdf>>
12. *Brown, Lester, R.* (1981). *Building a Sustainable Society*, 1st Edition, Washington, the United States of America, *World Watch Institute, ERIC*.
13. *Bruce, Robert* (2016). “\$40 Oil and the Twilight of Scarcity Ideology”, *National Review*. April, 2016, <<http://www.nationalreview.com/article/434488/energy-oil-production-scarcity-ideology-oversupply>>
14. The Brundtland Report-20 years on, Framing sustainable development (2007). The United Nations Commission on Sustainable development, <http://www.un.org/esa/sustdev/csd/csd15/media/backgroundunder_brundtland.pdf>
15. *Carson, Rachel* (1958). *Silent Spring*, Greenwich, USA, Crest Book, fawcett publications, <http://library.uniteddiversity.coop/More_Books_and_Reports/Silent_Spring-Rachel_Carson-1962.pdf>
16. China Energy, Pollution, Environment facts & statistics, <<http://www.china-mike.com/facts-about-china/facts-pollution-environment-energy/>>
17. Countries That Receive The Most Foreign Aid In The World, <<http://www.worldatlas.com/articles/countries-with-the-most-foreign-aid-in-the-world.html>>
18. The Definitions of Poverty, World Bank Resources, <<http://siteresources.worldbank.org/INTPOVERTY/Resources/335642-1124115102975/1555199-1124115187705/ch2.pdf>>
19. *Edoh, T.* (2003). “Poverty and the Survival of Democracy in Nigeria”, *Nigerian Journal of Political and Administrative Studies*, Vol. 1, No. 4.
20. *Emas, Rachel* (2015). *The Concept of Sustainable Development: Definition and Defining Principles*, Florida International University, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5839GSDR%202015_SD_concept_definiton_rev.pdf>
21. *Glyn, Andrew* (2001). *Social Democracy in Neoliberal Times*, New York, the United States, Oxford University Press.
22. Government of Nigeria, SDG Fund and Sahara Group to host workshop to promote SDGs in Nigeria, Sustainable Development Goals Fund, <www.sdgfund.org/government-nigeria-sdg-fund-and-sahara-group-host-workshop-promote-sdgs-nigeria>

23. *Greve, Bent* (2015). *Welfare and the Welfare State, Present and Future*, New York. – P. 23
24. *Hardin, Garrett* (1968). *The Tragedy of Commons*, American Association for the Advancement of Science Stable, Science, New Series, Vol. 162, No. 3859, Dec. 13, <http://www.jstor.org/stable/pdf/1724745.pdf?_=1467899581162>
25. Human Development Index and its components. United Nations Development Programme. Human Development Reports, <<http://hdr.undp.org/en/composite/HDI>>
26. Hungary's Report on the Millennium Development Goals, (2004) October Budapest, Hungary, http://planipolis.iiep.unesco.org/upload/Hungary/Hungary_MDG_2010.pdf
27. Ighodalo A. (2012). Poverty and Sustainable Socio-economic Development in Africa: The Nigerian Experience, *European Scientific Journal*, Vol.8 No 26
28. Iraq-Program Note, IMF, April 2013, <<https://www.imf.org/external/np/country/notes/iraq.htm>>
29. Iraqi crisis response and resilience program, project summary, <http://www.iq.undp.org/content/iraq/en/home/operations/projects/crisis_prevention_and_recovery/ICRRP.html>
30. Iraqi is second-leading contributor to global liquids supply growth in 2015, EIA Independent Statistics & Analysis U.S. Energy Information Administration, February 2016 <http://www.eia.gov/todayinenergy/detail.cfm?id=25152>.
31. Iraq's economy at a glance. Middle East Business Intelligence. <<http://www.meed.com/countries/iraq/iraqs-economy-at-a-glance/3129611.fullarticle>>
32. *Kates, Robert W., Thomas M. Parris, and Anthony A. Leiserowitz* (2005). What is sustainable development? *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, Volume 47, Number 3, pages 8–21, <https://www.hks.harvard.edu/sustsci/ists/docs/whatisSD_env_kates_0504.pdf>
33. *Kaufmann, D.* (1997). Corruption: The facts. *Foreign Policy*, 107, pp. 114–131.
34. *Meadows, Dennis, Meadows, Donella, Zahn, Erich and Milling, Peter* (1972). *The Limits to Growth*, New York: Universe Books.
35. The Millennium Development Goals, Millennium Project, <<http://www.unmillenniumproject.org/goals>>
36. National Council for Sustainable Development, <<http://nfft.hu/en/the-sustainable-development/the-concept-of-sustainable-development/national-council-for-sustainable-development>>
37. National Framework Strategy on Sustainable Development of Hungary, Resolution 18/2013. (28th March) of the Parliament, <<http://www.stakeholderforum.org/fileadmin/files/National%20Framework%20Strategy%20on%20Sustainable%20Development.pdf>>
38. National Sustainable Development Strategies, Sustainable Development Knowledge Platform, <<https://sustainabledevelopment.un.org/topics/nationalsustainabledevelopmentstrategies>>
39. *Nelson, R.* (1956). A Theory of the Low Level Equilibrium Trap in Underdeveloped Economies, *The American Economic Review*, vol. 46, issue 5, P. 894-908.
40. Nigeria. Country. Implementation of Agenda 21: Review of Progress Made Since the United Nations Conference on Environment and Development, Chapter 11: Combating Deforestation, 1992, <<http://www.un.org/esa/earthsummit/nigeria.htm#chap11>>
41. *Nye, Joseph S.* (1967) "Corruption and Political Development: A Cost-Benefit Analysis," *American Political Science Review*, Vol. 61, No. 2, P. 417-427
42. Our Common Future, Report of the World Commission on Environment and Development, <<http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>>

43. *Patterson, James* (2015). 3 challenges facing the UN's sustainable development goals, World Economic Forum, 4 August, <www.weforum.org/agenda/2015/08/3-challenges-facing-the-uns-sustainable-development-goals>
44. *Pisano, Umberto, Lisa Lang, Gerald Berger, and Markus Hametner* (2015). The Sustainable Development Goals (SDGs) and their impact on the European SD governance framework, ESDN Quarterly Report N35, January, <[http://www.sd-network.eu/quarterly%20reports/report%20files/pdf/2015-January-The_Sustainable_Development_Goals_\(SDGs\)_and_their_impact_on_the_European_SD_governance_framework.pdf](http://www.sd-network.eu/quarterly%20reports/report%20files/pdf/2015-January-The_Sustainable_Development_Goals_(SDGs)_and_their_impact_on_the_European_SD_governance_framework.pdf)>
45. *Paiman, Ramazan* (2014). State building in regard to Iraqi case, Kurdistan Academics Journal, Third Round, part B, No. 4. June.
46. *Perdan, Slobodan* (2004). Sustainable development in practice: case studies for engineers and scientists, Chichester, West Sussex, England, Wiley.
47. *Randers, Jorgen*, "2052: A Global forecast for the next forty years", University of Cambridge: Programme for Sustainability Leadership, <<http://www.2052.info/wp-content/uploads/2014/01/p120801-2052-A-global-forecast-15p-illustrated-CPSL.pdf>>
48. *Ratha, Dillip, and Sonia Plaza* (2014). "Diaspora and Development: Critical Issues." In India Migration Report, Irudaya Rajan. S. (Ed), India and London: Routledge, <www.theguardian.com/global-development/2013/jan/30/migrants-billions-overshadow-aid>
49. Rio Declaration on Environment and Development, United Nations Development Programme, <<http://www.unep.org/documents.multilingual/default.asp?documentid=78&articleid=1163>>
50. *Roberts, William* (1999). "New Concepts For Old", Third World Quarterly, vol. 20, No. 3, pp. 503-513, <https://www.jstor.org/stable/3993318?seq=1#page_scan_tab_contents>
51. *Rodney, W.* (1976). How Europe Underdeveloped Africa. Washington: Howard University Press.
52. *Sada P. O.* (1988). Development and Environment: A Conceptual Framework for Environmental Management in Sada P. O. and Odemerho (eds) Environmental Issues of Management in Nigeria's Development. Ibadan Evans Brothers Nigeria Publishers Limited.
53. *Schell, Bernhard* (2012). Iraq: development on the backburner, <<http://www.palestinechronicle.com/iraq-development-on-the-backburner/?print=print>>
54. Sustainable Development, Venn-Diagram Examples for Problem Solving. Environmental Social Science. Human Sustainability Confluence, <<http://www.conceptdraw.com/examples/sustainability-venn-diagram>>
55. Sustainable Development-Concept and action, The United Nations Economic Commission for Europe (UNECE), <http://www.unece.org/oes/nutshell/2004-2005/focus_sustainable_development.html>
56. Sustainable Development Goals, United Nations Development Programme, <<http://www.undp.org/content/undp/en/home/sdoverview/post-2015-development-agenda.html>>
57. Sustainable Development Strategy Hungary. Reviewing National Sustainable Development Strategies. UN DESA expert group meeting, New York, October 2005 Sustainable Development Strategy Hungary, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/3173_hungary.pdf>
58. *Tirole, Jean* (1996). A Theory of Collective Reputations (with Applications to the Persistence of Corruption and to Firm Quality, The Review of Economic Studies, Vol. 63, No. 1, P. 1-22, <<http://www.kellogg.northwestern.edu/faculty/baliga/htm/papers/tirole.pdf>>
59. United Nations General Assembly, 65th session, International Migration and Development, Report of the Secretary-General, A/65/203, 2nd August 2010.

60. U.S. – China Joint Announcement on Climate Change. The White House. Beijing. China. November 2014, <<https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2014/11/11/us-china-joint-announcement-climate-change>>
61. Where we stand with only a decade to go, Millennium Project, <<http://www.unmillenniumproject.org/reports/why6.htm>>
62. Work for Human Development, Human Development Report 2015, UNDP, Washington DC, USA, <http://www.iq.undp.org/content/dam/iraq/docs/HDR/WTEgf0-2015_human_development_report.pdf>
63. World Economic Forum. Reports, <<http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/economies/#economy=HUN>>, <<http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/economies/#economy=NGA>>
64. World Economic Forum. 12 Pillars of Competitiveness, <<http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2014-2015/methodology/#view/fig-1>>

УДК 339.13:620.3

ХАРАКТЕРИСТИКА ГЛОБАЛЬНИХ РИНКІВ ВИСОКИХ ТА НАНО-ТЕХНОЛОГІЙ

HIGH AND NANO-TECHNOLOGIES GLOBAL MARKETS CHARACTERISTICS

ХАРАКТЕРИСТИКА ГЛОБАЛЬНЫХ РИНКОВ ВЫСОКИХ И НАНО-ТЕХНОЛОГИЙ

Остапенко Т. Г.

Кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності підприємств Національного авіаційного університету. E-mail: ostapenco@ukr.net

Ostapenko T. G.

PhD (Economics), Professor Assistant of Foreign Economic Activity Department of National Aviation University. E-mail: ostepenco@ukr.net

Остапенко Т. Г.

Кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента внешнеэкономической деятельности предприятия Национального авиационного университета. E-mail: ostapenco@ukr.net

Анотація. У статті розкриваються характерні риси глобальних ринків високих та нанотехнологій. Зокрема визначаються умови патентування нанотехнологій і в світі, і у відповідних агенціях США. Окреслюються чинники публікації nano-статей у міжнародних виданнях та їх кількість на мільйон жителів в різних країнах світу. Провідними країнами – продуцентами nano-знань є США, Японія, Китай та Сингапур. Останній є провідним у сфері витрат на душу населення та в сегменті імплементації даних у виробничій сфері. Участь НДДКР у прирощенні ВВП є суттєвою для цієї країни. Специфіка науково-технічної політики та підтримки науково-дослідних установ є чинниками, що можуть бути використані в Українських реаліях.

Ключові слова: глобальні ринки, глобальні ринки нанотехнологій, nano-статті, патентування, національна політика в галузі НДДКР

Abstract. Characteristics of high and nano- technologies of global markets are discovered in the article. Exactly conditions of patenting of nano-technologies are defined in the world and in corresponding agencies of USA. Factors of publication of nano-articles in international editions and their quantity per million of inhabitants in different countries of the world are outlined. Chief states-producers of nano-knowledges are USA, Japan, Chine and Singapore. Latter is key if the field of expenditure per capita and in a sphere of implementation of data in production. Participation of R&D in increase of GDP is essential for this country. Peculiarity of scientific-technical policy and support of R&D organizations are the factors, which can be used in Ukrainian realities.

Key words: global markets, nanotechnology global markets, nano-articles, patenting, national policy in a field of R&D.

Аннотация. В статье раскрываются характерные черты глобальных рынков высоких и нанотехнологий. В частности определяются условия патентования нанотехнологий и в мире, и в соответствующих агентствах США. Очерчиваются факторы публикаций нано-статей в международных изданиях и их количество на миллион жителей в разных странах мира. Ведущими странами – продуцентами нано-знаний являются США, Япония, Китай и Сингапур. Последний также является ведущим в сфере расходов на НИОКР на душу населения и в сегменте имплементации данных в производственном секторе. Участие НИОКР в наращивании ВВП является существенным для этой страны. Специфика научно-технической политики и поддержки научно-исследовательских организаций – это факторы, которые могут быть использованы в украинских реалиях.

Ключевые слова: глобальные рынки, глобальные рынки нанотехнологий, нано-статьи, патентирование, национальная политика в сфере НИОКР.

Постановка проблеми. Функціонування глобальних ринків високих технологій є загальною проблемою міжнародних економічних відносин, оскільки ефективно діюча національна економіка має покладатися на вихід на технологічні ринки провідних країн світу. Для України функціонування таких ринків є об'єктивною обставиною, яку необхідно враховувати для побудови та розвитку передових галузей промисловості. Характеристика глобальних ринків високих та нанотехнологій є завданням важливим для питань регулювання цих ринків на всесвітньому рівні та на рівні окремих держав.

Мета статті – визначити особливості формування глобальних ринків високих технологій та нанотехнологій зокрема, охарактеризувати країни – основні постачальники нано-ідей у міжнародному середовищі, такими країнами є промислово розвинуті держави, серед яких провідне місце займає Сингапур. Тому стаття розкриває підходи та методи загальної політики в галузі нанотехнологій саме цієї країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зауважимо, що останні публікації є публікаціями, які сформовані міжнародними економічними організаціями, такими, як ОЕСР, Національна академічна преса, Каліфорнійська спільнота коледжів тощо. У своїх звітах ці організації зупиняються на стратегічному розвитку високих та нано-технологічних досліджень, опису політики різних галузей промисловості, які залучають та розробляють новітні нано-технологічні рішення. Крім того, надається оцінка перспективності інвестицій у провідні галузі промисловості, сільського господарства та сфери послуг, а також фінансові та економічні важелі розвитку нанотехнологій у різних сферах життя окремої людини. Провідні вчені, які присвятили свої праці нано-технологічній проблематиці такі: Янг Лі (Jung Lee, 2008), М. С. Роко (M.C. Roco, 2004), А. Дунн (A.Dunn, 2005), М. Тредер (M. Treder, 2004), Т. Харпер (T. Harper, 2004-2005), М. Гальярді (M. Gagliardi 2013), Аніш Кумар (Aneesh Kumar 2014), Ананд Гіджар (Anand Gijare 2012), Шаліні Шахані Діуан (Shalini Shahani Dewan 2014) Валентина Герасимова, Сергій Мокічев.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження глобальних ринків високих технологій передбачає виділення країн з найбільш оптимальними показниками розробки та впровадження нанотехнологій. Дане дослідження спрямовується на визначення рівня впливу нанотехнологій на зростання ВВП країни. Так приріст ВВП Сингапуру залежить від впровадження таких технологій, політика у сфері нано-знань є також чинником, який визначає розвиток національної економіки цієї країни. І, як результат, ми можемо використати практику Сингапуру щодо впровадження та підтримки нано-сфери у формуванні національної нано-політики в Україні.

З метою дослідження розвитку глобальних ринків високих технологій почнемо аналіз з оцінки глобальних ринків нанотехнологій, оскільки саме вони визначають передові

позиції країн на глобальній арені щодо продукування та впровадження загалом високих технологій.

Зупинимося на аналізі позицій різних країн щодо розробки та використання нанотехнологій підприємницькими структурами та науковими установами.

У табл. 1 наведено десять країн з найвищими показниками патентування нанотехнологій.

Таблиця 1

Десять країн з найвищими показниками патентування у USPTO нанотехнологій у 2015 р.

№	Країна	Кількість зареєстрованих		Частка зареєстрованих	Зміна по відношенню до 2014 року	Зростання патентування	
		патентів у USPTO ¹	патентів у EPO ²	патентів у USPTO		у USPTO до 2014 року	в EPO до 2014 року
1	США	4365	421	10.37	-	1.70	16.62
2	Японія	902	131	6.89	-	20.59	-7.09
3	Південна Корея	839	52	16.13	-	41.25	-28.72
4	Тайвань	500	12	41.67	-	-7.92	50.00
5	Китай	393	28	14.04	-	14.58	100.00
6	Німеччина	307	229	1.34	-	5.86	11.17
7	Франція	242	152	1.59	-	16.91	8.57
8	Нідерланди	156	43	3.63	-	9.00	0.00
9	Великобританія	109	45	2.42	1	9.00	0.00
9	Канада	109	14	7.79	-	3.54	0.00
10	Сингапур	65	2	10.34	3	51.16	-75.00

Джерело: <http://www.statnano.com/report/579>.

¹USPTO – Агенція патентів і торговельних марок США.

²EPO – Європейська агенція патентів.

Основними постачальниками нанотехнологій у світовому економічному середовищі є Сполучені Штати Америки. Так, у 2015 році науковці, інженери та підприємці цієї країни запатентували 4365 нанотехнологій. Іншим регіоном світу, в якому розробляються та поширюються нанотехнології є Східна Азія, зокрема Японія, Південна Корея, Тайвань Китай та, у меншій мірі – Сингапур. Більшість з цих країн мають найбільші темпи зростання патентування нанотехнологій, наприклад, Південна Корея наростила 41,25% випадків патентування в USPTO, Сингапур – на 51,16%, а Японія – на 20,59%. Об'єднана Європа також є одним з осередків винайдення нанотехнологій, з табл. 3.1 видно, що цій регіон представлений Німеччиною, Францією, Нідерландами та Великобританією. Нідерланди мають найбільші в Європі темпи зростання кількості патентів та їх реєстрації в USPTO, а саме – 33,33%.

Ринок США є найбільш розвинутий щодо винайдення нанотехнологій та стосовно реєстрації патентів на них. В Агенції патентів та торговельних марок США реєструється найбільша кількість патентів у світі, крім того, підприємці цієї країни найбільш активно імплементують нанотехнології у практику бізнесу та виробництва.

Також є статистика, яка засвідчує, країни – найбільших реєстраторів в USPTO в період з 2010-2015 роки, такі дані наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Кількість патентів з нанотехнологій у USPTO у 2010–2015 роках

№	Країна	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1	США	2564	2698	3041	3615	4053	4365
2	Японія	521	469	526	587	748	902
3	Південна Корея	391	448	430	501	594	839
4	Тайвань	271	308	407	425	543	500
5	Китай	98	136	225	270	343	393
6	Німеччина	200	203	205	248	290	307
7	Франція	108	142	140	176	207	242
8	Нідерланди	93	72	103	115	117	156
9	Канада	56	81	82	85	113	109
10	Великобританія	30	49	60	87	100	109
11	Сингапур	20	22	27	37	43	65
17	Італія	28	33	24	43	48	65
26	Польща	0	2	0	1	1	8
28	Російська Федерація	4	8	4	4	7	8
63	Україна	0	1	1	2	0	0
	СВІТ	4476	4748	5342	6354	7392	8588

Джерело: <http://www.statnano.com/report/579>.

Як видно з табл. 2, Україна не належить до провідних країн в цій царині і патентує в USPTO лише кілька одиниць нанотехнологій. Країни-партнери нашої держави також не відрізняються передовими позиціями реєстрації нано-патентів, але все ж в Польщі та Російській Федерації патентується в 6-8 раз більше нанотехнологій. В цілому в USPTO у 2015 році зареєстрували патентів більше 150 країн світу, і загальна кількість нано-патентів склала 8588 одиниць, що майже у двічі більше, ніж у 2010 році. Нанотехнології є технологіями майбутнього, коли продукти на їх основі використовуються не у практичних речах, необхідних окремій людині, а у подальших дослідженнях. Сьогодні наука нових матеріалів передбачає існування нано-матеріалів, які можуть біти розроблені практично, але їх вартість не дозволяє впроваджувати їх у масове виробництво. Нанотехнології поширюються у науковому середовищі, і лише після їх здешевлення вони зможуть стати такими, що застосовуються у житті окремої людини.

Крім американської та європейської патентних агенцій, виділяється Німецький патентний офіс (DPMA), де також патентуються нано-технології. Так, у 2015 році в DPMA було зареєстровано 491 патент з різних країн світу. Відомий німецький підхід до справ (пунктуальний та педантичний) визначає прихильність німців до всього нового на продуктивного. У табл.3 наведено динаміку патентування нанотехнологій у DPMA протягом 2010-2015 років.

Очевидно, що ринок нано-патентування в Європі розвивається, але не такими темпами, як ринок США, а патентні відомства в Азії не відрізняються активністю загалом. США, як найбільш активна країна щодо винайдення провідних технологій, має сталу традицію щодо інноваційного пошуку. Коли формується така традиція, вона передбачає спадковість винайдених технологічних рішень. Американські науковці мають значну підтримку з боку уряду та приватних корпорацій, які проводять дослідження зокрема і в галузі

нанотехнологій. Фінансування нано-досліджень дає можливість розробляти найбільш неймовірні рішення.

Таблиця 3

**Кількість нано-технологічних патентів, зареєстрованих у DPMA
протягом 2010-2015 років**

№	Країна	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1	Німеччина	342	290	358	372	409	344
2	США	53	41	43	47	56	66
3	Японія	25	18	16	38	49	36
4	Тайвань	8	4	4	6	4	11
5	Австрія	4	5	6	15	5	9
6	Південна Корея	11	7	13	9	6	7
7	Швейцарія	12	4	7	8	9	7
8	Нідерланди	0	0	0	1	1	5
9	Китай	0	2	0	4	2	2
10	Швеція	0	2	1	3	1	2
	СВІТ	450	379	456	515	542	491

Джерело: <http://www.statnano.com/report/579>.

З ринком нанотехнологій пов'язаний сегмент публікації наукових статей, присвячених таким технологіям. У табл. 4 представлено країни, науковці яких найактивніше публікують статті щодо нанотехнологічної проблематики. Нано-публікації є основою обміну науково-технічною інформацією та показником наукового пошуку різних науковців та інженерів.

Таблиця 4

**Перелік основних країн, науковці яких
найбільше публікують нано-статті, 2015 рік**

№	Країна	Кількість нано-статей
1	Китай	44493
2	США	21750
3	Індія	9867
4	Південна Корея	8296
5	Німеччина	7602
6	Японія	6796
7	Іран	6160
8	Франція	5166
9	Великобританія	4424
10	Росія	3842
11	Іспанія	3786
12	Італія	3757
13	Австралія	3299
14	Канада	2999
15	Тайвань	2937
16	Сингапур	2266
17	Саудівська Аравія	2250
18	Польща	2077
19	Бразилія	1977
20	Туреччина	1734

Джерело: <http://www.statnano.com/report/579>.

Маючи достовірну інформацію про певні етапи дослідження, можна створити таку технологію, яка стає основою нової галузі, процесу чи виробничої лінії. Нано-публікації стають форумом обміну даними та провідниками ідей щодо розвитку різних напрямів нано-науки.

Одним з основних показників розвитку нано-науки є співвідношення нанотехнологічних патентів до кількості нано-статей. Так, у табл. 5 наводиться інформація щодо кількості патентів на 100 нано-статей.

Табл. 5 засвідчує, що найбільш продуктивна наукова праця проявляється у тому, що більшість з фундаментальних та прикладних статей перетворюються у винаходи, корисні моделі чи промислові зразки, які потім патентуються.

Таблиця 5

**Співвідношення нано-технологічних патентів до кількості нано-статей
(патентів на 100 статей)**

№	Країна	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1	Люксембург	25.71	43.18	72.22	40.91	86.54	98.33
2	США	87.48	77.68	79.21	79.02	90.04	84.76
3	Японія	51.98	49.84	52.91	58.45	55.65	63.24
4	Тайвань	23.43	26.26	33.96	36.63	37.79	45.72
5	Нідерланди	32.57	31.75	30.56	28.78	37.94	38.45
6	Швейцарія	27.94	19.87	18.61	31.57	31.21	30.09
7	Південна Корея	21.64	19.06	19.16	23.67	26.76	28.82
8	ОАЕ	5.87	29.17	28.57	43.75	47.62	28.57
9	Франція	15.01	15.09	12.96	17.81	18.41	19.84
10	Ірландія	11.56	9.42	9.86	7.89	13.86	19.68
57	Україна	1.07	0.74	1.15	0.84	0.39	27.01
	СВІТ	29.91	26.69	26.68	26.61	27.29	26.44

Джерело: <http://www.statnano.com/report/579>.

Найбільш активна динаміка проявляється у Люксембурзі: з 25,71 до 98,33 патентів на 100 нано-статей. Крім того, йдеться про можливість використовувати наукові дослідження на практиці. Україна на сто статей має лише 1 зареєстрований патент. Визначається проблема, яка існує для таких країн, як наша держава, коли дослідження проводяться, але не актуалізуються у вигляді прикладних нанотехнологій.

Світова тенденція визначає, що четвертина нано-статей закінчуються висновком у вигляді нано-патенту.

Відносним показником активності нано-науки є кількість нано-статей на мільярд доларів ВВП певної країни. Такі дані наведені у табл. 6.

Таблиця 6

Кількість нано-статей на мільярд доларів від ВВП країни. 2009-2014 роки

№	Країна	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1	Сингапур	5.03	5.31	5.71	6.07	5.09	5.09
2	Словенія	3.41	3.74	4.03	4.66	-	4.78
3	Південна Корея	3.48	3.75	4.28	4.49	4.54	4.76
4	Іран	1.68	2.41	3.01	3.69	3.81	4.31
5	Фінляндія	2.96	3.15	3.19	3.36	3.62	3.95
6	Сербія	2.66	2.15	2.58	3.35	3.38	3.61
7	Естонія	1.88	2.49	2.44	2.37	3.04	3.58
8	Швеція	2.39	2.64	2.93	3.11	3.31	3.54
9	Молдова	4.99	4.63	4.67	4.59	2.65	3.51
10	Данія	1.93	2.26	2.75	2.71	2.91	3.39
24	Україна	1.64	1.84	2.06	1.81	1.78	2.09
	СВІТ	1.03	1.08	1.17	1.21	1.16	1.91

Джерело: <http://www.statnano.com/report/579>.

Як засвідчує табл. 6, середній показник кількості нанотехнологій на мільярд доларів ВВП знаходиться в межах 1,03 – 1,90. Провідними країнами за цим показником є Сингапур, Словенія, Південна Корея, Іран та Фінляндія. Країни з невеликим обсягом ВВП здій-

снюють значні нано-дослідження. Особливої уваги заслуговує Молдова, показник якої знаходиться на рівні 3,50 у 2014 році. В Україні видається майже дві статті на мільярд доларів ВВП нашої країни. Це вище ніж середній показник по світу. Слід зазначити, що якість ВВП визначається також даним показником. Так, наноорієнтованість ВВП є найбільшою в країнах з активною науковою складовою (і фундаментальних і прикладних досліджень), які мають відносно невеликий ВВП.

Зауважимо, що світ рухається в бік поширення нанотехнологічних рішень спочатку в науці, а потім у житті окремої людини. Наступний відносний показник – це кількість нано-статей на мільйон жителів. І ознайомлення населення з провідними досягненнями нанонауки є також перспективним її напрямом. Поки що дифузія нанотехнологій відбувається достатньо повільно, але поряд з навчанням дітей та дорослих та розповсюдженням наноінформації поступово створюється підґрунтя для майбутнього поширення.

Таблиця 7

Кількість нано-статей на мільйон жителів

№	Країна	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1	Сингапур	255.83	308.89	348.41	374.97	396.36	421.23
2	Швейцарія	149.54	166.49	177.95	194.32	197.86	208.91
3	Південна Корея	93.61	108.62	127.44	137.81	150.52	163.69
4	Швеція	89.05	103.65	121.61	130.72	143.97	159.66
5	Фінляндія	105.08	113.55	119.71	128.36	138.43	157.22
6	Данія	73.69	91.75	112.74	112.33	124.52	149.31
7	Словенія	90.71	990.09	110.09	124.87	143.66	143.05
8	Ірландія	85.45	115.99	132.19	139.25	140.58	141.35
9	Ліхтенштейн	118.82	166.52	82.44	136.41	81.25	134.43
10	Австралія	70.38	76.11	94.52	100.38	119.28	130.48
47	Російська Федерація	17.76	19.12	19.91	20.16	22.57	24.68
50	Україна	10.41	12.27	14.83	13.41	15.63	17.11
	СВІТ	10.86	11.93	13.65	14.55	16.54	17.84

Джерело: <http://www.statnano.com/report/579>.

Як видно з табл. 7, найбільшим поширенням серед населення наноінформації характеризуються невеликі країни, такі як Сингапур, Швейцарія та Ліхтенштейн, що пояснюється високою адаптивністю до провідних умов зміни навколишнього економічного середовища. Сьогодні саме нанотехнології визначають формування наступного технологічного укладу та перехід виробництв-процесів на нанотехнології. Подібні перетворення потребують значних засиль (і фінансових, і когнітивних, та ментальних) та об'єктивного розуміння неминучості нано-перетворень у світі продуктів та технологій.

Середній показник по світу варіюється від 10,86 до 17,84 нано-статей на мільйон жителів, як бачимо, у світовому співтоваристві не має особливого підґрунтя для публікації нано-статей. Нове прокладає собі шлях через невизнання та проблемами з імплементацією досліджень у реальні проекти інвестиційного та інноваційного характеру.

Україна, патентуючи лише 1-2 нанотехнології в рік, досить повільно поширює нанознання у своєму академічному та інноваційному середовищі. Напевно досвід Сингапуру стане у нагоді при визначенні та формуванні нанотехнологічної національної політики, про що буде йтися у наступних параграфах.

У табл. 8 зображено частку міжнародного співробітництва окремої країни у продукуванні нано-наукових досліджень.

Таблиця 8

Частка міжнародної співпраці у продукуванні нано-наукових досліджень (%)

№	Країна	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1	Албанія				100.0	100.0	100.0
2	Киргизстан				100.0	100.0	100.0
3	Болівія		100.0	0	100.0	100.0	100.0
4	Кенія	85.7	83.3	100	66.6	100.0	100.0
5	Ліхтенштейн	100.0	100.0	100	100.0	100.0	100.0
6	Панама	100.0	100.0	0	100.0	100.0	100.0
7	Ангола						100.0
8	Ямайка				100.0	83.3	100.0
9	Боснія				100.0	87.5	100.0
10	Катар	100.0	91.7	78.9	96.0	94.3	95.1
78	Україна	54.2	49.3	58.8	55.2	58.8	59.4
	СВІТ	63.1	63.5	63.1	66.5	66.8	68.9

Джерело: <http://www.statnano.com/report/579>.

З табл. 8 видно, що невеликі та не дуже розвинуті країни забезпечують свій нано-розвиток завдяки міжнародній співпраці в цій галузі. Ліхтенштейн, що є досить розвинутою економічно країною, здійснює свої дослідження тільки в межах міжнародних проектів. Ці всі країни забезпечують підґрунтя для подальшого дослідження нано-науки та поширення нано-продуктів та території своїх країн. Але слід зазначити, що розвинуті країни досить неохоче включаються до спільних наукових програм в царині нанотехнологій, оскільки ці знання складають наукову безпеку щодо секретності досліджень. Проведене дослідження впливу міжнародного обміну технологіями на конкурентоспроможність національної економіки [9] зазначило, що на стадії створення знань промислово розвинуті країни не досить активно поширюють інформацію про над-актуальні дослідження. І лише коли технолога стає інноваційною, ці країни починають одержувати додатковий прибуток, продаючи саме знання за кордон.

Середньосвітові показники міжнародної нано-співпраці також не є досить значними, і засвідчують, що половина, і дещо більше, досліджень здійснюються в межах міжнародних колективів дослідників. Статистика України акцентує увагу на тому, що половина нано-досліджень здійснюється на міжнародному рівні. Але Україна зберігає автентичність таких досліджень, створюючи їх в національних наукових та підприємницьких установах.

Значну кількість досліджень в нано-наукових галузях здійснюють приватні установи, або установи, що знаходяться на самофінансуванні. Проте уряди деяких країн здійснюють централізоване фінансування нано-досліджень. Так, першість за цим показником належить США. В табл. 9 наведено перелік країн, які забезпечують фінансування з державних бюджетів нано-наукових досліджень.

Як видно з табл. 9, більшість країн, що забезпечують державне фінансування нано-науки, є країнами Південно-Східної Азії. Та серед перерахованих держав чільне місце належить США, які підтримують власних дослідників виплатами з державного бюджету. Як колись, Силіконова Долина в цій країні створила підґрунтя для розвитку інформаційних технологій, так США фінансують у найбільш перспективні технологічні дослідження – нано-технології.

Таблиця 9

Урядові інвестиції у нано-дослідження (млн. доларів)

№	Країна	2011	2012	2012	2014	2015	2020
1	Малайзія		428.0				
2	Піденна Корея		370.0				
3	Тайвань	98.5	95.2				
4	США	1847.3	1857.3	1550.2	1537.5	1536.9	

Джерело: <http://www.statnano.com/report/579>.

Як видно з табл. 9, більшість країн, що забезпечують державне фінансування нано-науки, є країнами Південно-Східної Азії. Та серед перерахованих держав чільне місце належить США, які підтримують власних дослідників виплатами з державного бюджету. Як колись, Силіконова Долина в цій країні створила підґрунтя для розвитку інформаційних технологій, так США фінансують у найбільш перспективні технологічні дослідження – нано-технології.

Проте, статистика свідчить, що асигнування на ці напрями наукових пошуків знижуються, що може бути пов'язане з насиченням фундаментальних знань, які у більшості випадків фінансувалися з урядових коштів, і переходом у сферу прикладних досліджень з винайденням технологій, що торкаються життєдіяльності людини (нано-електроніка, нано-біологія, нано-медицина тощо). Такі прикладні нанотехнології розвиваються в різних галузях промисловості, що зображується в таблиці 10.

Таблиця 10

Данні про нано-технологічні продукти у 2015 році

АВТОМОБІЛЕ- БУДУВАННЯ	БУДІВНИЦТВО	КОСМЕТИЧНІ ВИРОБИ
Продукти 434 Компанії 63 Країни 21	Продукти 667 Компанії 149 Країни 28	Продукти 530 Компанії 74 Країни 18
ЕЛЕКТРОНІКА	ПОБУТОВА ТЕХНІКА	НАФТОПЕРЕРОБКА
Продукти 533 Компанії 14 Країни 6	Продукти 213 Компанії 128 Країни 12	Продукти 213 Компанії 47 Країни 15
СПОРТ ТА ФІТНЕС	ТЕКСТИЛЬНА ПРОМИСЛОВІСТЬ	ВОДА ТА ВОДОВІДВЕДЕННЯ
Продукти 386 Компанії 70 Країни 12	Продукти 362 Компанії 128 Країни 27	Продукти 259 Компанії 77 Країни 18

Джерело: <http://www.statnano.com/report/579>.

З табл. 10 видно, що нано-продукти найбільше поширені у системі будівництва, електроніки та виготовлення косметичних продуктів. Продукуванням таких виробів займаються корпорації зокрема і США. Перехід у прикладну фазу досліджень передбачає, що все більше агентів ринку будуть переходити на нано-технології. Слід зауважити, що такі базові галузі промисловості, як нафтопереробка та текстильна промисловість, також

поступово впроваджують нано-продукти. Перспективний напрям нано-досліджень – забезпечення життєдіяльності людини – також формується реалізацією фундаментальних нано-знань у прикладних пошуках та прийнятті прикладних нано-рішень.

Зауважимо, що існує індекс цитування нано-статей та тез нано-досліджень, рейтинг яких наведений у табл. 11. У цій табл. наведені основні установи, що здійснюють нано-пошук і забезпечують поширення нано-знань у світі. Такими установами є, в основному, університети.

Таблиця 11

Середній індекс цитування нано-статей (цитування на статтю)

№	Організація	2011	2012	2013	2014
1	Kent State University	50.58	39.33	12.47	9.63
2	Florida International University			10.93	6.65
3	Howard Hughes Medical Unstitute	42.97	36.44	21.80	6.45
4	University of Mazandaran				6.24
5	Stenford University	50.28	29.04	17.31	5.84
6	Texas State University System		19.05	11.56	5.58
7	University of Oxford	25.88	18.10	15.01	5.50
8	University of Adelaide		22.73	12.61	5.28
9	University of California Reverside	24.72	23.42	10.34	5.25
10	Lawrence Berkeley National Laboratory	39.18	23.81	11.84	5.19
11	California Institute of Technology	41.08	20.06	11.30	5.11
17	Center for Nanophase Materials	20.32	16.45	9.80	4.73

Джерело: <http://www.statnano.com/report/579>.

Очевидно, що сьогодні цитується все більше статей щодо нанотехнологій, і найбільші індекси цитування припадають на університети США та Європи. Слід зауважити, що якщо у 2011 році середній індекс складав від 20 до 50 цитувань, то в 2014 році він знаходився в амплітуді від 4 до 9. Це означає присутність дифузії знань та нововведень щодо вироблення та впровадження нанотехнологій.

Слід зауважити, що однією з тих країн, що найчастіше згадуються у вищезазначених зведених таблицях, є Сингапур. Так, Сингапур згадується у п'яти випадках з одинадцяти таблиць. Можемо припустити, що в цій країні є найоптимальніші умови для розробки та впровадження нанотехнологій.

Звернемося до аналізу макросередовища національної економіки цієї країни.

Так, валовий внутрішній продукт Сингапуру у 2015 році склав 402,457.9 млн. доларів у внутрішніх цінах, а його зростання у порівнянні з 2014 роком склало 3,7%. ВВП у цінах 2010 року становило 391,348.5 млн. доларів. ВВП на душу населення у Сингапурі становило 72,711 тис. доларів США із зростанням цього показника на 2,5% у 2015 році у порівнянні з 2014-м [<http://www.singstat.gov.sg>]. Ці показники засвідчують, що відбувається поступове зростання економіки Сингапуру, коли показники у 3,7 і 2,5% є показниками стабільності. Душові показники засвідчують, що країна є з високим рівнем доходів населення, що дає змогу урізноманітнити попит. І зокрема вільні кошти населення вкладаються у високотехнологічні проекти, зокрема університетів та НДІ, що досліджують нано-технології.

Економіка Сингапуру є відкритою і інтегрованою у систему світо господарських зв'язків. Так, торговельний оборот (сума експорту та імпорту) склав 884.053,3 тисяч доларів

США у поточних цінах, сума експортованої продукції та послуг становила 476,288,4 тис. доларів США, а імпорт відбувся на суму 407,767,9 тис. дол. Очевидно, що в країні є позитивне сальдо торговельного балансу, адже обсяги експорту більші за обсяги імпорту. Проте, статистика засвідчує, що відбувається падіння експортно-імпортних потоків, коли експорт знизився на 7,2%, а імпорт – на 12,1% [<http://www.singstat.gov.sg>]. Зменшення приросту зовнішньоторговельних операцій засвідчує відповідність світогосподарським процесам, коли останні роки світова економіка показує скорочення активності. Відбуваються процеси активізації внутрішньої діяльності у більшості провідних країн світу. Так, основним гравцем на світовій арені є країни – колишні так звані «азійські дракони», які перетворилися на країни з розвинутою економікою, до них належить і Сингапур. Відомо, що позицію лідера на світовій арені можна залишити за собою, здійснюючи постійний пошук, а саме інноваційний пошук. Так, інноваціям сприяють інвестиції, оскільки без капіталовкладень важко здійснювати науково-технічні дослідження а зокрема і нанотехнологій.

Слід наголосити, що є статистичні дані щодо інвестиційної активності в Сингапурі. Так, прямі іноземні інвестиції у 2014 році становили 1005427700 доларів США, а сингапурські інвестиції за кордон – 604206000 доларів США. Приріст прямих іноземних інвестицій в Сингапурі склав 16,4% у порівнянні з 2013 роком, а сингапурські інвестиції за кордон – зросли на 12,8% [<http://www.singstat.gov.sg>]. Починаючи з другої половини 1980-х років Сингапур залишається привабливою країною для іноземних інвесторів, які активно вкладають кошти і в інноваційний сегмент сингапурської економіки. Кошти розподіляються в залежності від привабливості певних сегментів промисловості та сфери послуг. На фоні скорочення зовнішньоторговельних операцій зростання інвестицій вказує на підвищення продуктивності національної економіки, відомо, що інвестиції є мультиплікатором економічного розвитку та підігрівачем економічних відносин в середині країни. Крім того, економіка Сингапуру підігривається і розробкою та впровадженням нанотехнологічних рішень. Маленька країна в Азії має потужний потенціал для розвитку та для перетворення нано-науки та нано-продукти.

Країна з населенням 5 535 000 жителів має письменного населення на рівні 96,8%. Кількість працівників університетів склала 153756, а лікарів на 10000 населення є 21. Частка кримінальних елементів на 100000 жителів складає 607 [<http://www.singstat.gov.sg>]. Стабільна держава показує приклад розвитку громадянського суспільства та інноваційної системи країни.

Так, сингапурська статистика наводить дані про кількість організацій, що здійснюють науково-технічні дослідження. У табл. 12 наведено кількість організацій, які відрізняються активністю в галузі НДДКР.

Таблиця 12

Кількість організацій, що здійснюють НДДКР за секторами

№	Сектори	1990	1995	2000	2009	2010	2011	2012	2013
1	Всього	292	470	582	912	859	864	758	873
2	Приватний сектор	266	440	539	854	799	804	699	812
3	Вища освіта	5	6	6	11	11	11	12	13
4	Уряд	14	14	24	27	29	29	28	29
5	Публічні дослідницькі інститути	7	10	13	20	20	20	19	19

Джерело: <http://www.singstat.gov.sg>.

З табл. 12 видно, що левову частку науково-технічних досліджень здійснюють приватні підприємства Сингапуру – за 23 роки їх кількість зросла у чотири рази. Зауважимо, що і в Україні інновації розробляють та впроваджують саме установи приватного сектору. Уряд також підтримує наукові дослідження і є другим за кількістю установ, які впроваджують і розробляють технології, зокрема і нано-продукти та нано-процеси.

До науково-технічного сектору залучені науковці та техніки з різним рівнем освіти, така праця в Сингапурі є престижною та такою, що надає значну оплату. У табл. 13 зображено, скільки осіб зайнято у секторі НДДКР в Сингапурі.

Таблиця 13

Кількість зайнятих у секторі НДДКР в Сінгапурі

№	Категорії зайнятих	1997	2000	2009	2010	2011	2012	2013
1	Всього	17219	25220	41383	43164	44855	45001	47275
2	Всього чоловіків	-	-	27862	28796	29942	29977	31608
3	Всього жінок	-	-	13528	14368	14913	15024	15667
4	Науковці та інженери	11302	14483	26608	28296	29482	30109	31943
5	Аспіранти стаціонару	-	3819	5295	5760	5990	5924	6012
6	Дослідники без ступеня	2039	2498	2484	2505	2541	2399	2430
7	Техніки	2297	2267	3563	3101	3089	3022	3115
8	Обслуговуючий персонал	1581	2158	3438	4502	4753	3547	3775

Джерело: <http://www.singstat.gov.sg>.

З табл. 13 видно, що в Сингапурі на кожні 117 жителів припадає по одному науковцю. Більшість науковців є чоловіками, яких майже у двічі більше ніж жінок. Велику кількість складають науковці зі ступенем та висококваліфіковані інженери, так, у 2013 році з 47273 осіб, зайнятих у сфері НДДКР, 31943 відносяться до цієї категорії. Данні свідчать, що кількість аспірантів зростає і за тринадцять років їх кількість подвоїлася. Все більша кількість аспірантів здійснює свої дослідження в галузі нано-науки. І кількість технічного персоналу також збільшується, це працівники, що дозволяють провести досліди та експерименти на найвищому науковому рівні.

Іншим показником, що характеризує ефективність інноваційної системи країни є витрати на НДДКР. Так, статистика Сингапуру засвідчує, що ці витрати зростають з року в рік, що наведено в табл. 14.

Таблиця 14

Витрати на НДДКР в залежності від секторів національної економіки (млн. дол.)

№		2000	2005	2009	2010	2011	2012	2013
	Всього:	3009.5	4582.2	6042.8	6489	7448.5	7244.7	7565.8
1	Сільське господарство та продукти харчування	29.7	52.2	92.9	111.6	155.2	200.0	210.3
2	Інжиніринг та технології	1543.8	2597.4	3699.3	3958.1	4875.1	4501.8	4614.4
3	Біомедицина	145.5	853.4	1243.6	1360.7	1372.8	1404.1	1367.7
4	Природничі науки	247.6	459.2	627.2	705.4	843.4	834.6	881.4
5	Енергія	-	-	-	-	81.0	101.8	108.1
6	Інші галузі	416.1	620.0	379.8	353.2	321.0	202.5	384.0

Джерело: <http://www.singstat.gov.sg>.

З табл. 14 видно, що найбільша кількість досліджень в Сінгапурі сконцентрована у сфері інжинірингу та високих технологій і у сфері біомедицини, особлива частка з таких

досліджень припадає на нано-дослідження, статистика не виділяє нанотехнології як окремий напрям, але досліджуючи економіку цієї країни, можна сказати, що нанотехнологічний напрям визначається як провідний.

Відомо, що рівень розвитку окремої національної економіки визначається інноваційною активністю у галузях машинобудування. Так, саме інжиніринг та технології, як стаття витрат, в Сингапурі є провідними галузями наукових і прикладних досліджень. Сингапур характеризується також активністю у сфері біомедицини, коли людський фактор досліджень виходить на передовий план. Вдосконалювати машини є перспективним, але й вдосконалювати умови життєдіяльності є провідною ланкою розвитку національної наноекономіки. Людина стає основним елементом і метою інноваційного пошуку, як в Сингапурі, так і в усьому світі.

Людина стає основним фактором і чинником розвитку НДДКР. Так, в Сингапурі основними витратами, що здійснюються у цій сфері є такі, що наведені у табл. 15.

Таблиця 15

Витрати на НДДКР за типами вартості (млн. дол. США)

№	Типи вартості	2000	2005	2009	2010	2011	2012	2013
	Всього:	3009.5	4582.2	1642.8	6489.0	7448.5	7244.7	7565.8
1	Вартість капіталу:	562.9	798.0	1034	967.7	895.6	1141.3	1004.4
	земля, будівлі	54.0	139.9	134.1	119.7	144.5	209.2	261.2
	транспортні засоби, обладнання	508.9	658.1	899.9	848.0	751.1	932.1	793.2
2	Вартість робочої сили:	1256.2	1937.5	2619.7	2860.4	3436.2	3308.1	3475.7
	дослідники	1078.8	1647.0	2239.7	2463.6	2888.9	2868.8	3057.5
	дослідники та інженери	957.7	1433.0	1979.1	2200.4	2331.8	2579.6	2754.6
	аспіранти стаціонару	18.7	62.5	127.1	136.4	144.4	146.3	154.0
	дослідники без ступеня	1012.4	151.5	139.5	126.9	412.7	143.9	148.7
	техніки	69.3	109.1	174.4	170.2	198.2	160.4	165.2
3	Інші операційні витрати	1190.4	1846.8	2369.1	2661	3116.7	2795.4	3085.7

Джерело: <http://www.singstat.gov.sg>.

Так, табл. 15 засвідчує, що основні витрати в сегменті НДДКР в Сингапурі є витрати на робочу силу, коли у 2013 році у цій царині витрачалося 3475,7 млн. доларів США. Слід зауважити, що науково-технічний персонал має достатню кількість оплати і мотивується на найвищому рівні. Крім того, до дослідницької роботи інтенсивно залучаються студенти, звісно завзяті та натхненні наукою.

Наголосимо також, що дослідницькі лабораторії також оснащені за останнім словом техніки та науки, коли є достатня кількість приміщень та обладнання для проведення експериментів.

Таку продуктивну систему досліджень в галузі високих технологій підтримує національна програма Сингапуру, яка називається План Науки та Технологій 2010 (2005-2010р.) [3]. Цей План мав сформулювати нано-попит в країні та забезпечити його новітніми нано-продуктами та нано-процесами в таких галузях, як: електроніка, хімія, продукти харчування, точне машинобудування, транспортне машинобудування, інженерна підтримка балансу навколишнього середовища. На основі цього Плану у 2008 році був заснований Fisionopolis як новий дослідницький центр. Цей Центр мав забезпечити впровадження теоретичних та прикладних нано-досліджень (зокрема розробляти та впроваджувати напівпровідники останнього покоління). Також в Сингапурі створений нано-кластер на ос-

нові нанотехнологічного консорціуму (SBIC), який фінансується The Agency for Science, Technology and Research (A*STAR). Члени нано-кластеру – це представники різних університетів та дослідних інститутів. A*STAR спрямовує свою діяльність на комерціалізацію досліджень. Агенція співпрацює з приватними виробничими установами і за 10 років (2005-2015р.) провела 250 дослідницьких проектів з цими компаніями, включаючи зарубіжні підприємства.

В Сингапурі існують різні дослідні установи, які здійснюють пошук в галузі нанотехнологій. До них слід віднести [4]:

1. Агенція з Науки, Технологій та Досліджень (вже згадувана A*STAR) – здійснює просування нанотехнологій та включає такі підрозділи:

1.1. Інститут Біоінжинірингу та Нанотехнологій (IBN) – розвиває міждисциплінарні дослідження в комбінованих науках;

1.2. Інститут Дослідження Матеріалів та Інжинірингу (IMRS) – розробка високоякісних та широко застосованих матеріалів, підтримка зростання нових галузей промисловості;

2. Національний Університет Сингапуру – має численні нано-відділення, зокрема:

2.1. Нано-механічна лабораторія – проводить міждисциплінарні дослідження в галузі нано-медицини;

2.2. Нано-центр – створений Університетом Сингапуру, Центр має свій дослідницький штат та залучає активно студентів до нано-досліджень;

2.3. Силіконова Лабораторія Нано-механізмів – основна діяльність у галузі електроніки та комп'ютерної інженерії;

2.4. Нано-наукова та Нано-технологічна Ініціатива – факультет для навчання за цим напрямом студентів та наукова робота для дослідників.

3. Сингапурський МІТ Альянс – пропонує магістерську програму навчання за фахом Мікро- та Нано-системи.

4. Нано і Мікро-виробничий Центр – це частина Механіко-біологічного інституту, є відповідна магістерська програма та залучення до досліджень найкращих студентів та дослідників з науковим ступенем.

Дослідимо, як змінюється національний дохід (на прикладі Сингапуру) під впливом чинника НТП, використаємо формулу темпів приросту кінцевого продукту:

$$p_y = \lambda + a_l p_l + a_k p_k \quad (12)$$

де p_y – темп приросту кінцевого продукту (національного доходу);

λ – темпи динаміки НТП;

a_l – параметр ступеня працеміскості;

p_l – зростання продуктивності праці;

a_k – параметр ступеня фондоміскості макротехнології;

p_k – зростання фондівіддачі.

Так, за даними статистики Сингапуру дані показники є такими:

p_y – темп приросту кінцевого продукту (національного доходу), як результат дослідження, має визначити на скільки прирощується національний дохід від провадження та розробки високих технологій;

λ – темпи динаміки НТП визначається приростом витрат на НДДКР в 2013 році у порівнянні з 2012 роком. В Сингапурі це загальні витрати на НДДКР у 2012 році склали 7244,7, а у 2013 році – 7565,8. Розрахувавши темпи приросту – одержимо результат

104,43%. Тобто у 2013 році у порівнянні з попереднім роком витрати на НДДКР у Сингапурі зросли на 4,43%;

a_l – параметр ступеня працемісності у сфері НДДКР Сингапуру становив $3475000,7/5275=658,76$, де 3475000,7 – витрати на робочу силу, залучену до НДДКР, а 5275 [<http://www.singstat.gov.sg>] – кількість патентів, винайдених у 2013 році в цій країні;

p_l – зростання продуктивності праці у сфері НДДКР Сингапуру – у 2013 році цей показник 658,76, а у 2012 році $3308000,1/5129=644,96$, де 5129 – кількість патентів у 2012 році [<http://www.singstat.gov.sg>], а показник зростання – 102,13. Тобто продуктивність зросла на 2,13%;

a_k – параметр ступеня фондомісності макротехнології у сфері НДДКР Сингапуру становив $1004000,4/5275=190,33$, де 1004000,4 – вартість капіталу в системі НДДКР у 2013 році, а 5275 – кількість патентів у тому ж році;

p_k – зростання фондовіддачі у сфері НДДКР Сингапуру – у 2013 році цей показник 190,33, а у 2012 – $1141000,3/5129=222,46$, а показник зростання – 85,55. Тобто продуктивність знизилася на 14,44%.

Підставляючи показники у формулу одержимо такий вираз:

$R_y = 4.43 + 6583.76 \times 2.13 + 190.33 \times (-14.44) = 4.43 + 14023.34 - 2748.36 = 11279.41$ млн. долара США.

Таким чином, у 2013 році відбувся приріст національного продукту на 11279,41 млн. дол. за рахунок збільшення активності в сфері НДДКР.

Висновки. Отже, глобальні ринки високих, та зокрема нанотехнологій, розвиваються достатньо інтенсивно. Так, зростає кількість патентів на винаходи в галузі нанотехнологій, збільшується цитування та дослідження в цій царині. Найбільш провідними країнами, які здійснюють нано-дослідження є США, Японія, Китай та Сингапур. Наш аналіз показав, що саме Сингапур є одним з основних гравців на глобальних ринках високих та нанотехнологій. В цій країні відбувається постійне зростання ВВП та інших показників розвитку економіки. В такому зростанні провідну роль відіграють нанотехнології, які не лише розробляються провідними інститутами цієї країни, але й активно впроваджуються у приватному виробничому секторі Сингапуру. Ця країна має програму розвитку цього сегменту економіки і активізує діяльність провідних дослідницьких нано-інститутів. Кількісно та якісно економіка Сингапуру розвивається, практику чого можна використати в Україні для позитивного входження нашої держави у наступний технологічний уклад на подолання технологічного відставання у провідних галузях промисловості.

Список використаних джерел

1. <http://www.statnano.com/report/579>.
2. <http://www.singstat.gov.sg>.
3. Shin-ichi Kamei, Tohru Kobayashy. Strategy for new industry creation in the nanotechnology field. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.techmonitor.net/tm/images/e/e4/12oct_doc_sf4.pdf.
4. Nanotechnology in Singapore: Market Report. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.azonano.com/article.aspx?ArticledID=3579.
5. Nano-technology. At-a-Glance. April 2006. Economics & Workforce Development through the California Community Colleges. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.californiananoeconomy.org>.
6. Valentine Gerasimova, Sergey Mokichev. Nano-economics in a National System of Innovation. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S092464600600522>.

7. Jung Lee. Impact of Nanotechnology Synthesis Report (OECD, NWI) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/sti/nano/Washington%20Sy>.
8. Margreth Gagliardi. Global Markets and Technologies for Nanofibers. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bccresearch.com/market-research/nanotechnology/nanotechnology-environmental-applicstions-market-nan039c.html>.
9. Aneesh Kumar. Nanotechnology in Environmental Applications. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bccresearch.com/market-research/nanotechnology/nanotechnology-environmental-applicstions-market-nan039c.html>.
10. Anand Gijare. Nanotechnology in Printing: Global Markets. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bccresearch.com/market-research/nanotechnology/nanotechnology-environmental-applicstions-market-nan039c.html>.
11. Shalini Shahani Dewan. Global Markets for Nanocomposits, Nanopertiches, Nanoclayse and Nanotubes. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bccresearch.com/market-research/nanotechnology/nanotechnology-environmental-applicstions-market-nan039c.html>.
12. Кочура Є. В., Косарєв В. М. Моделювання макроекономічної динаміки: Навчальний посібник / Є. В. Кочура, В. М. Косарєв. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 236 с.
13. Остапенко Т. Г. Міжнародний обмін технологіями у формуванні конкурентних переваг національної економіки (на прикладі Італії): Монографія / Т. Г. Остапенко. – К. : Зовнішня торгівля, 2012. – 188 с.

References

1. <http://www.statnano.com/report/579>.
2. <http://www.singstat.gov.sg>.
3. Shin-ichi Kamei, Tohru Kobayashy. *Strategy for new industry creation in the nanotechnology field*. Available at: www.techmonitor.net/tm/images/e/e4/12oct_doc_sf4.pdf
4. *Nanotechnology in Singapore: Market Report*. Available at: www.azonano.com/article.aspx?ArticleID=3579.
5. *Nano-technology. At-a-Glance. April 2006. Economics & Workforce Development through the California Community Colleges*. Available at: <http://www.californiananoeconomy.org>
6. *Valentine Gerasimova, Sergey Mokichev. Nano-economics in a National System of Innovation*. Available at: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214718906000522>
7. Jung Lee. *Impact of Nanotechnology Synthesis Report (OECD, NWI)*. Available at: <http://www.oecd.org/sti/nano/Washington%20Sy>
8. Margreth Gagliardi. *Global Markets and Technologies for Nanofibers*. Available at: <http://www.bccresearch.com/market-research/nanotechnology/nanotechnology-environmental-applicstions-market-nan039c.html>.
9. Aneesh Kumar. *Nanotechnology in Environmental Applications*. Available at: <http://www.bccresearch.com/market-research/nanotechnology/nanotechnology-environmental-applicstions-market-nan039c.html>.
10. Anand Gijare. *Nanotechnology in Printing: Global Markets*. Available at: <http://www.bccresearch.com/market-research/nanotechnology/nanotechnology-environmental-applicstions-market-nan039c.html>
11. Shalini Shahani Dewan. *Global Markets for Nanocomposits, Nanopertiches, Nanoclayse and Nanotubes*. Available at: <http://www.bccresearch.com/market-research/nanotechnology/nanotechnology-environmental-applicstions-market-nan039c.html>.

12. Kochura Ie. V., Kosariev V. M. Modeliuvannia makroekonomichnoi dynamiky: Navchalnyi posibnyk / Ie. V. Kochura, V. M. Kosariev. – Kyiv : Tsentr navchalnoi literatury, 2003. – 236 s.
13. Ostapenko T. H. Mizhnarodnyi obmin tekhnolohiiamy u formuvanni konkurentnykh perevah natsionalnoi ekonomiky (na prykladi Italii): Monohrafiia / T. H. Ostapenko. – K. : Zovnishnia torhivlia, 2012. – 188 s.

УДК 334.723

**ФОРМИ, МЕТОДИ ТА ІНСТРУМЕНТИ МОБІЛІЗАЦІЇ
ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ДЕРЖАВНИМИ КОРПОРАЦІЯМИ:
ДОСВІД РОЗВИНУТИХ КРАЇН ТА УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ**

**THE FORMS, METHODS AND INSTRUMENTS OF MOBILIZATION
OF FINANCIAL RESOURCES BY STATE-OWNED CORPORATIONS:
THE EXPERIENCE OF DEVELOPED COUNTRIES AND LESSONS
FOR UKRAINE**

**ФОРМЫ, МЕТОДЫ И ИНСТРУМЕНТЫ МОБИЛИЗАЦИИ
ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ
КОРПОРАЦИЯМИ: ОПЫТ РАЗВИТЫХ СТРАН И УРОКИ
ДЛЯ УКРАИНЫ**

Корнєєва Ю. В.

Кандидат економічних наук, асистент кафедри міжнародних фінансів Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Kornieieva I. V.

PhD (Economics), Assistant Professor, Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Корнеева Ю. В.

Кандидат экономических наук, ассистент кафедры международных финансов Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Анотація. Для підвищення конкурентоспроможності підприємств з державною формою власності на національному та міжнародних ринках надзвичайно важливим питанням є доступ до дешевих та швидких форм мобілізації фінансових ресурсів. Основою ефективної реалізації інноваційної стратегії компанії (незалежно від форми власності), що дозволить вийти на новий рівень конкурентоспроможності, є наявність достатнього обсягу фінансового забезпечення.

Основним джерелом фінансування корпорацій провідних індустріальних країн світу є їх прибуток. Механізми традиційного корпоративного фінансування для державних корпорацій в Україні є обмежені через їх низький рівень прибутковості та рентабельності. Державні корпорації вимушені шукати фінансування через механізми ринку капіталу, а також звернути увагу на гібридні форми фінансування.

У статті представлені та зібрані нестандартні рішення, які допоможуть державним корпораціям залучити фінансові ресурси на вигідних умовах та на різні терміни, в залежності від цілей, які ставить перед собою корпорація.

Ключові слова: державні корпорації, фінансові ресурси, власний капітал, залучений капітал, публічно-приватне партнерство, спеціальна проектна компанія, мезонінне фінансування, системи надання гарантій, механізм об'єднання ресурсів.

Abstract. *To improve the competitiveness of state-owned enterprises on national and international markets it is extremely important to have access to financial resources. The basis for effective implementation of the innovation strategy of the company (regardless of ownership), which will help to reach a new level of competitiveness is the availability of sufficient financial support. The main source of funding for corporations in leading industrial countries is their profit. Mechanisms of traditional corporate financing for public corporations in Ukraine are limited due to their low profitability. Public corporations have to seek financing through capital market mechanisms, as well as paying attention to hybrid forms of financing. The article presents innovative solutions to help public corporations to attract financial resources on favorable terms and for different periods, depending on the goals that poses a corporation.*

Key words: *state-owned corporations, financial resources, equity, debt capital, public-private partnership, SPV – special purpose vehicle, mezzanine finance, Guarantee schemes, Pooling mechanisms, securitization.*

Аннотация. *Для повышения конкурентоспособности предприятий с государственной формой собственности на национальном и международных рынках чрезвычайно важным вопросом является доступ к дешевым и быстрым формам мобилизации финансовых ресурсов. Основой эффективной реализации инновационной стратегии компании (независимо от формы собственности), что позволит выйти на новый уровень конкурентоспособности, является наличие достаточного объема финансового обеспечения. Основным источником финансирования корпораций ведущих индустриальных стран мира является их прибыль. Механизмы традиционного корпоративного финансирования для государственных корпораций в Украине ограничены из-за их низкого уровня прибыльности и рентабельности. Государственные корпорации вынуждены искать финансирование через механизмы рынка капитала, а также обратить внимание на гибридные формы финансирования. В статье представлены и собраны нестандартные решения, которые помогут государственным корпорациям привлечь финансовые ресурсы на выгодных условиях и на разные сроки, в зависимости от целей, которые ставит перед собой компания.*

Ключевые слова: *государственные корпорации, финансовые ресурсы, собственный капитал, привлеченный капитал, государственно-частное партнерство, специальная проектная компания, мезонинного финансирования, системы предоставления гарантий, механизм объединения ресурсов, секьюритизация.*

Постановка проблеми. У світі простежується чітка тенденція до перетворення частини державних підприємств, що працюють в конкурентному сегменті ринку, в контрольовані державою акціонерні товариства. Головна мета таких трансформаційних процесів – це підвищення ефективності управління компаніями з державною формою власності.

Основною ціллю створення державної корпорації є надання суспільству окремих послуг на таких умовах, на яких вони не можуть бути отримані від приватних підприємств. Як показує практика зарубіжних країн, діяльність державних корпорацій є значно економічно ефективнішою, ніж пряме втручання держави в ринкові механізми. У розвинутих країнах під час створення такого роду інституцій дотримуються принципу, що необхідним є досягнення суспільно корисних цілей, які також передбачають отримання доходів, що покривають хоча б частково витрати корпорації. І звісно, що проблема залучення дешевих фінансових ресурсів для розвитку підприємств з державною формою власності також стоїть гостро. Державні корпорації, так само як і приватний сектор, мають використовувати

вати форми залучення капіталу і інструменти розміщення вільної грошової ліквідності з урахуванням сучасної волатильності ринків.

Мета статті – проаналізувати особливості форм, методів та інструментів мобілізації фінансових ресурсів державними корпораціями розвинутих країн на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми, пов'язані з ефективністю мобілізації фінансових ресурсів державними корпораціями, знайшли відображення та набули подальшого розвитку завдяки працям таких видатних дослідників, як Дж. К. Гелбрейт, Дж. М. Кейнс, Ф. Кене, Дж. Ст. Мілль, Дж. Стігліц П. Самуельсон, Б. Селігмен, А. Сміт, Ф. фон Хайек, Р. Харрод, К. Шмерлер, С. Сангаре, С. Пахомов, В. Тітов, М. Клінова, А. Радигін, Р. Ентов та інші.

Останні дослідження засвідчують, що корпорації країн з англо-американською ринково орієнтованою фінансовою системою з розвинутими інституціональними інвесторами (пенсійні фонди, пайові інвестиційні фонди, страхові фонди), таких країн, як США, Великобританія, в основному залучають інвестиційні кошти шляхом випуску цінних паперів на фінансових ринках. У країнах, орієнтованих на банки (Японія, Німеччина, Франція та інші), корпорації звертаються в основному до банківських позик [1, с. 19].

Особливості залучення фінансових ресурсів у сучасних реаліях саме державними корпораціями ще недостатньо висвітлені у науковій літературі, що обумовлює актуальність даного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. При проведенні аналізу доцільно виокремити внутрішні та зовнішні джерела залучення капіталу. До зовнішніх джерел відносимо іноземні інвестиції, кредити, позики. Серед внутрішніх джерел фінансування як основні використовуються державні бюджетні і позабюджетні кошти, кредити банків, кошти стратегічного партнера, власні кошти підприємства (компанії).

Фінансові ресурси об'єднують власний, запозичений та залучений капітал, який використовують державні корпорації для формування своїх активів та здійснення виробничо-господарської діяльності з метою отримання прибутку та виконання певних соціально-економічних цілей, покладених на цю інституцію державою. В якості методів фінансування можна виокремити інвестування тільки за рахунок власних коштів компанії, залучення коштів за рахунок емісії акцій, кредитне фінансування, що об'єднує інвестиційні кредити банків та випуск облігацій. Важливим джерелом для державних корпорацій звісно є бюджетне фінансування, змішане фінансування на основі різних комбінацій розглянутих способів та проектне фінансування.

У сучасних умовах зростає значення фінансової діяльності державних корпорацій та актуалізується пошук шляхів, форм і методів залучення ними ресурсів на міжнародних фінансових ринках. Вибір того чи іншого джерела фінансування насамперед залежить від цілей, для яких залучається капітал – тимчасовий капітал чи перманентний капітал (залучений на постійній основі – об'єднує власний капітал та довгострокові зобов'язання суб'єкта господарювання). Великі приватні корпорації, відчуваючи нестачу у капіталі, не обмежуються послугами лише національних банківських систем і, покладаючись на свій високий кредитний рейтинг, залучають дешеві фінансові ресурси шляхом емісії цінних паперів на міжнародних ринках. Останнім часом відбувається зменшення ролі банківського сектора як механізму перерозподілу фінансових ресурсів на національному та міжнародному рівнях і до одночасного посилення інвестиційної та позичкової діяльності на міжнародному ринку цінних паперів. Якщо мова йде про довгострокове залучення фінансових ресурсів, які не потрібно повертати у визначений термін, як у випадку з борговими інструментами, корпорація може випускати акції, проте у даному випадку залуча-

ються нові акціонери. Звісно, що якщо мова йде про міноритаріїв, не відбувається втручання в управління компанією, а рішення щодо виплати дивідендів приймається наприкінці року радою директорів, яких обирають мажоритарні акціонери. Зрозуміло, що державні корпорації також мають активно використовувати потенціал міжнародних фінансових ринків. Сучасні тенденції, які сформувалися внаслідок впливу останньої світової фінансової кризи, демонструють зміщення балансу в бік зростаючих ринків, IPO перестає бути прерогативою розвинутих економік.

Залучення фінансових ресурсів на ринку боргових цінних паперів, головним інструментом на яких є облигації, є набагато вигіднішим, ніж просто залучити банківський кредит, оскільки, по-перше, нижчими є відсотки, а, по-друге, не потрібне заставне майно, або гарантії. Щодо виплат, то власники облигацій мають привілейовані права, порівняно з власниками акції, бо спочатку повертаються кошти власникам облигацій, і тільки потім приймається рішення щодо виплати дивідендів акціонерам. У випадку банкрутства компанії діє така ж послідовність. Ринок єврооблигацій – важливе джерело фінансування середньо- і довгострокових інвестицій транснаціональних корпорацій. Держави використовують єврооблигаційні позики для покриття дефіциту держбюджету і рефінансування старих позик. Офіційний статус єврооблигацій визначає Директива Комісії європейських спільнот від 18 березня 1998 р. № 89/297/ЄС, що регламентує порядок пропозиції нових емісій інвесторам на європейському ринку.

Звісно, що одним з найбільш поширених способів залучення капіталу є банківське кредитування. Проте до недоліків простого банківського кредитування можна віднести необхідність надання певного майна у заставу, або наявність поручителів чи банківських гарантій. Також значним недоліком є терміни кредитування – зазвичай це середньо- чи короткострокові позики.

Цікавим також є досвід використання сучасних *гібридних фінансових інструментів*, таких як привілейовані цінні папери зі щомісячними (MIPS – Monthly Income Preferred Securities) та щоквартальними (QUIPS – Quarterly Income Preferred Securities) доходами, які є борговими зобов'язаннями у формі привілейованих акцій, що випускаються дочірньою компанією. Поняття гібридного фінансового інструменту визначено ОЕСР як інструменти, які по-різному кваліфікуються для цілей оподаткування в різних юрисдикціях: в одній – як боргове зобов'язання, а в іншій – як акціонерний капітал. Боржник може зменшувати свій оподатковуваний дохід на суму відсотків, сплачених за борговим зобов'язанням, а – кредитор скористатися правом на звільнення отриманих відсотків, кваліфікуючи їх як дивіденди від участі у статутному капіталі боржника.

Материнська компанія засновує філію зі 100% володінням, яка емітує MIPS та продає індивідуальним інвесторам. Залучені фінансові ресурси, отримані від продажу MIPS, надаються материнській компанії у вигляді кредиту від дочірньої компанії. Кошти на виплату дивідендів від MIPS виплачуються на останній день кожного календарного місяця та надходять за рахунок виплати відсотків за кредитом, наданим материнській компанії, тобто фактично надходять від материнської компанії. На сьогоднішній день на світовому ринку цінних паперів 70% привілейованих цінних паперів складають саме MIPS, адже вони мають дещо вищу дохідність у порівнянні зі звичайними привілейованими акціями.

У якості альтернативного джерела залучення фінансових ресурсів для державного корпоративного сектору є *публічно-приватне партнерство*.

Публічно-приватне партнерство (ППП) – один із діючих механізмів, які дозволяють розв'язати проблеми, які виникають під час пошуку фінансування для державних компа-

ній. До них можна віднести неможливість задовольнити зростаючі потреби у фінансових коштах за рахунок держбюджету і низьку ефективність витратності державних коштів [1].

Клинова М. В. виділяє найбільш значущі процеси в еволюції партнерства держави і приватного капіталу на сучасному етапі, а саме – залучення приватного капіталу в державні промислові підприємства з метою підвищення ефективності економіки; перетворення обслуговуючих економіку великих держкомпаній в акціонерні товариства з їх виходом на світові ринки; розвиток на довготривалій договірній основі об'єктів інфраструктури переважно у формі концесій, наукомістких галузей обробної промисловості з використанням ринкових засад в організації виробництва, наукових досліджень і розробок (НДР); формування та збереження людського капіталу (наука, освіта, охорона здоров'я) [2, с. 4].

У світовій практиці розроблений інструментарій дозволяє підприємствам, створеним на партнерській публічно-приватній основі, залучати для реалізації великих інвестиційних програм різні фінансово-кредитні інститути шляхом складних схем фінансування, внаслідок чого банки стають постачальниками боргового фінансування проектів ППП [1, с. 141]. Серед основних форм фінансування у цьому контексті можна виділити державне фінансування, приватне фінансування, корпоративне та проектне фінансування.

Державне фінансування здійснюється шляхом надання субсидій, грантів, державних гарантій, або шляхом залучення державними інститутами позикових коштів за низькими процентними ставками і, відповідно, кредитування цими коштами проекту (*re-lending*).

Приватне фінансування розглядається в основному як часткове акціонерне фінансування, яке передбачає участь у капіталі проектної компанії інвестиційних компаній, венчурних фірм, банківських установ, будівельних компаній тощо. Тобто акціонери стають власниками проектної компанії пропорційно їхній частці капіталу та розраховують на прибутковість від інвестованого капіталу за рахунок дивідендів, які виплачуються вже після кредитних зобов'язань [3, с. 52].

Корпоративне фінансування поєднує у собі різні форми зовнішнього фінансування проекту, які вже було окреслено вище.

Проектне фінансування розглядають як пряме кредитування компанії, яка спеціально створена під відповідний проект (спеціальної проектної компанії (*SPV – special purpose vehicle*)). У такому випадку зазвичай залучають кілька приватних інвесторів (консорціум) при реалізації комплексу заходів фінансової підтримки з боку держави. Державне інвестування здійснюється або на принципах співфінансування з приватним капіталом, або за допомогою об'єднання ресурсів у рамках створеної проектної компанії (вкладення у статутний капітал спільного підприємства) [4, с. 36-37].

ОЕСР пропонує використання певних механізмів, що дозволяють залучити приватний капітал у державні компанії, а саме – *мезонінне фінансування* (*mezzanine finance*), *системи надання гарантій* (*Guarantee schemes*) та *механізм об'єднання ресурсів* (*Pooling mechanisms*) [5, с. 136].

Досить поширеним способом залучення ресурсів у західних країнах є *мезонінне фінансування* (*mezzanine finance*), яке об'єднує у себе субординовані кредити (*subordinated loan*), кредити з правом участі у прибутку компанії (*profit participating loan*) та пасивну участь (*silent participation*) [6-8].

Суть механізму мезонінного фінансування полягає в тому, щоб дозволити компаніям – ініціаторам проектів – здійснювати великі інвестиції, не володіючи при цьому значним капіталом. Мезонінне фінансування є формою залучення капітальних активів в міжнародний інвестиційний бізнес-проект, за яким кредитор надає цілеспрямовано без вимоги

застави майна обумовлену суму кредиту з правом субординованого погашення боргу не першої черги та правом участі в прибутку інвестиційного проекту.

Мезонінний кредит (Mezzanine Loan) є гібридним інструментом і займає проміжне положення між залученням банківського кредиту і прямими інвестиціями в компанію. Важливою характеристикою є те, що інвестор, на відміну від звичайної форми кредитування, не має права вимагати заставу, проте, має право, а не зобов'язання в обумовлений час в майбутньому за обумовленою ціною придбати або пакет акцій даної корпорації, що реалізує проект, або певну кількість готового продукту чи майна, чи іншим чином стати співвласником або управляючим проектом.

Тож, мезонінний кредит – це субординований незабезпечений кредит під заставу цінних паперів з погашенням основного боргу в кінці терміну позики з можливістю конвертації суми заборгованості в акції позичальника (термін зазвичай не менше 3-5 років з погашенням тіла кредиту в кінці терміну). До недоліків можна віднести, по-перше, те, що мезонінне фінансування надається на юридичну особу (SPV – special purpose vehicle), зареєстровану в країні, де законодавство передбачає можливість субординації кредитів. По-друге, в капіталі компанії з'являється фінансовий інвестор. По-третє, вартість такого кредиту значно перевищує вартість звичайних банківських кредитів [9].

Тобто мезонінне фінансування являє собою форму фінансового забезпечення, що передбачає поєднання боргового фінансування та фінансування на умовах участі у власному капіталі підприємства, адже інвестор не входить в капітал компанії, а надає ресурси для її розвитку через боргові зобов'язання з одночасним придбанням опціону з правом придбання акцій позичальника в майбутньому за певною заздалегідь визначеною ціною. Даний спосіб фінансування здатний знизити ризики обох сторін: боргові зобов'язання мають більш високий пріоритет, що вигідно венчурному фінансисту, а опціонна угода дозволяє позичальникові в майбутньому розрахуватися з кредитором в зручній для нього формі – виплата прибутку держателю опціону або розміщення в його користь акцій.

Як вже зазначалося, зазвичай мезонінне фінансування являє поєднання декількох фінансових інструментів з різними рівнями ризику і прибутковості, таких як, наприклад, субординований борг, сертифікати на участь в прибутку компанії, права або варанти на акції компанії. Мезонінне фінансування часто застосовують у якості інструмента фінансування інноваційних проектів.

Кредити з правом участі у прибутку компанії надають кредитору можливість участі в прибутку компанії в обмін на надання капіталу, проте незважаючи на участь у прибутку, не передбачається відносин власності. Надзвичайно розповсюдженою формою мезонінного фінансування у європейських країнах, особливо у Німеччині, є пасивна участь. Термін дії такої співпраці зазвичай 5-15 років, при цьому методі фінансування інвестор бере участь у комерційній діяльності підприємства шляхом надання капіталу і отримання права участі в статутному капіталі та прибутку компанії [6-9]. У теорії мезонінне фінансування відносять до інструментів середнього рівня ризику і доходу. У США до такої форми фінансування часто вдаються організації, що не мають достатнього доступу до капіталу, що може бути пов'язано з високим борговим навантаженням або ринковими умовами. Також даний інструмент застосовують в тому випадку, коли акціонери компанії не хочуть «розмивати» власні частки участі [10, с. 285]. При мезонінному фінансуванні головною метою інвестора є повернення до первинних інвестицій та нарощення свого капіталу, а не захоплення влади над компанією, що важливо, коли у проекті приймає участь державна корпорація.

Мезонінне кредитування передбачає створення спеціальної проектної компанії (SPV – special purpose vehicle), яка набуває статусу «діючої» на всьому етапі життєвого циклу

проекту і відрізняється фінансовою, юридичною, організаційною самостійністю. Проте варто зазначити, що не обов'язково така компанія має бути створена. SPV використовується для залучення фінансових ресурсів в рамках структур власного і позикового капіталу [11]. Мезонінні фонди, як правило, вибирають більш пасивну роль в управлінні і контролі за компанією SPV, в той час як традиційні інвестори, які набувають частку у власному капіталі SPV, зазвичай шукають спосіб брати в управлінні активну роль.

Істотними факторами, які визначають відмінності між проектним фінансуванням та мезонінним є те, що погашення в рамках проектного фінансування здійснюється за рахунком коштів, що генеруються проектом, а в рамках мезонінного фінансування – за допомогою засобів, виручених від реалізації активів або акцій компанії SPV. Такий механізм активно використовується для реалізації великомасштабних будівельних проектів, створення нових компаній в галузях промисловості [12, с. 46].

Системи надання гарантій (Guarantee schemes). У міжнародній практиці гарантії прийнято розглядати, перш за все, як інструмент стимулювання соціально економічного розвитку з боку публічного сектора. Підтримка пріоритетних проектів розвитку шляхом надання державних гарантій є інструментом державно-приватного партнерства (ДПП). Проекти ДПП знижують фіскальне навантаження на державу, забезпечуючи можливість реалізації великих проектів без значного збільшення податків і зборів.

Основний обсяг гарантій в рамках реалізації проектів розвитку видається в якості забезпечення інфраструктурних проектів, перш за все, проекти створення і модернізації транспортної та комунальної інфраструктури. Прийнято вважати, що найбільш ефективні гарантії в ДПП є у проектах в транспортному секторі, зокрема при будівництві платних доріг. Приклад успішного використання схем гарантійного фінансування є механізм гарантування облігацій у Австрії, які випускаються з метою розвитку дорожньо-транспортної інфраструктури. Управління дорожньою системою здійснює державна компанія ASFINAG, яка повністю належить уряду Австрії. Бюджет Австрії не субсидує діяльність даної інституції, а для залучення коштів на розвиток транспортної системи починаючи з 2002 р ASFINAG розміщує облігаційні випуски на суму понад 1 млрд. Євро щорічно. Надання державних гарантій дозволило забезпечити найвищий кредитний рейтинг облігацій, що знижує вартість залучення позикових коштів [13, с. 22].

Окремо варто згадати про можливості, які створюють *Експортні кредитні агентства (ЕКА)* для державних компаній як у питаннях просування своєї продукції на зовнішні ринки, так і у питаннях залучення фінансових ресурсів. Як відомо ЕКА створюються для стимулювання експорту країни, проте можуть створити надзвичайно сприятливі умови для залучення фінансових ресурсів на вигідних умовах і для державних корпорацій. ЕКА є квазі урядовими інституціями, деякі є приватними інституціями з урядовою підтримкою, що надають захист національним експортерам та інвесторам у формі прямого кредитування, страхування та перестраховування ризиків експортних та інвестиційних контрактів. ЕКА гарантують або страхують довгострокові інвестиційні кредити, що надаються національними (іноземними) банками по контрактах на купівлю національними (українськими) імпортерами товарів чи послуг. Метою створення цих агентств є захист експортерів від втрат, пов'язаних з різними видами ризиків, які ускладнюють їх участь у зовнішньоекономічній діяльності, представлення гарантій виконання іноземними покупцями зобов'язань за зовнішньоекономічними контрактами, надання організаційної та інформаційно-аналітичної підтримки експортних операцій.

Гарантії ЕКА залучаються для фінансування імпорту обладнання, техніки, технологічних ліній, міні-заводів і супутніх послуг з інжинірингу тощо; будівельних проектів за

участю зарубіжних генпідрядників; імпорту прав на інтелектуальну власність; імпорту науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт; капітальних витрат по інвестиційним проектам, що здійснюються компаніями з іноземною участю, тощо.

Фінансування під гарантії національних експортних агентств є одним з найдешевших за вартістю і довгих за терміном (зазвичай від п'яти до десяти років) видів фінансування. Для порівняння: кредити за рахунок коштів, залучених на українському ринку, банки видають в середньому на термін до трьох років. Можливість отримати вигідний кредит (а саме це дозволяє ЕКА) робить експортну продукцію країни, у якій і створено ЕКА, надзвичайно привабливою та конкурентоспроможною на зовнішніх ринках. Для України поки що цей інструмент недоступний, адже, по-перше, ЕКА ще не створено, по-друге, водночас виникає питання щодо доцільності ЕКА на сьогоднішній день, адже банківська система переживає не найкращі часи, а відсоткові ставки на кредити в Україні не є привабливими та вигідними для закордонних партнерів.

Якщо державній корпорації необхідно закупити обладнання, устаткування, машини, тощо, звісно виникає питання, яким чином залучити фінансування необхідне для реалізації цього проекту. Перспективи отримати гарантії іноземного ЕКА відкривають для державної корпорації можливості отримати кошти на іноземному ринку під низьку відсоткову ставку. Негативним моментом для державних українських корпорацій є той факт, що на сьогоднішній день Україна знаходиться у групі країн з найвищим ризиком, запропонованими Організацією з економічного співробітництва та розвитку (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD). Цей факт робить даний спосіб залучення фінансування значно дорожчим, адже комісії ЕКА значно зростають, проте все одно надзвичайно вигідним та перспективним для України. Нижче наведено детальну схему фінансування під гарантії ЕКА.

Рис. 1. Схема отримання фінансування імпорту у рамках продукту «Довгострокове фінансування імпорту під гарантії експортних кредитних агентств».

Джерело: авторська розробка.

де 1 – банк проводить попередній аналіз позичальника на стан його відповідності принципам та умовам кредитування, прийнятим у банку;

2 – експортер та імпортер домовляються про умови поставки;

- 3 – позичальник подає заявку у банк;
- 4 – іноземний банк та банк імпортера узгоджують умови фінансування у рамках Рамкової кредитної угоди¹ (при необхідності підписують РКУ);
- 5 – постачальник / іноземний банк направляють заявку в ЕКА та отримують попередню згоду на надання страхового покриття;
- 6 – експортер та імпортер підписують контракт на поставку;
- 7 – позичальник та його банк узгоджують умови фінансування;
- 8 – експортер та іноземний банк остаточно узгоджують отримання страхового експортного покриття ЕКА;
- 9 – Банк-імпортера та позичальник заключають кредитну угоду, договір про випуск акредитиву, договір забезпечення (забезпечення має передбачати забезпечення виконання зобов'язань, що виникають як з кредитної угоди, так і з договору про випуск непокритого акредитиву);
- 10 – банк та іноземний банк підписують ІКУ² (індивідуальну кредитну угоду);
- 11 – міжнародне експортне агентство надає страхове покриття;
- 12 – банк імпортера випускає акредитив через іноземний банк на користь експортера;
- 13 – постачальник надає документи, які вказані по акредитиву;
- 14 – іноземний банк перевіряє документи, здійснює платіж по акредитиву на користь експортера за рахунок кредитної лінії, відкритою банку-імпортера (ІКУ); в результаті виникає заборгованість банку-імпортера перед іноземним банком та імпортера-позичальника перед його банком (банк видає транш позичальнику на основі світфт повідомлення про виконання платежу на користь експортера і додаткової угоди на видачу траншу).
- 15 – кредит погашається банком-імпортера у відповідності до умов ІКУ;
- 16 – імпортер-позичальник погашає заборгованості у відповідності з умовами кредитної угоди, яка заключена з його банком.

Даний механізм дозволяє знизити вартість фінансування в порівнянні з класичним кредитуванням, також виникає можливість погашення частини боргу з коштів, що утворюються в результаті реалізації проекту за рахунок тривалого терміну запозичення. Для державної корпорації виникає можливість отримати кредит на велику суму на досить довгий термін від закордонного банку за більш низькою відсотковою ставкою, ніж в Україні.

Механізм об'єднання ресурсів (Pooling mechanisms) за ОЕСР включає змішане кредитування, синдиційовані кредити та сек'юритизацію. *Змішане кредитування (Blended loans)* є ефективним при фінансуванні проектів з низьким рівнем рентабельності, оскільки поєднує у собі гранти та субсидовані позики від держави з додатковим фінансуванням з інших джерел, а саме ринку капіталу, що дозволяє залучити набагато більші ресурси у порівнянні зі звичайною системою надання грантів. Близько 2 млрд євро, які надавалися ЄС у вигляді грантів для підтримки понад 200 інвестиційних проектів протягом 2007-2014 років, дозволили залучити понад 40 млрд євро інвестицій у важливі інфраструктурні проекти [5, с. 137]. У грудні 2012 року у ЄС було створено спеціальну Платформу для зростання ефективності змішаних проектів на теренах ЄС, яка направлена на посилення співпраці з усіма регіонами у світі. Діяльність цієї інституції зосереджена на аналізі існуючих механізмів поєднання фінансових ресурсів з метою їх подальшого вдосконалення, підвищенні якості технічного та фінансового аналізу проектів, розробці показників для ви-

¹ *Рамкова кредитна угода* – кредитна угода між банком-імпортера та іноземним банком, що регламентує загальні умови кредитування банку-імпортера, в тому числі ліміт кредитування.

² *Індивідуальна кредитна угода* – кредитна угода, що заключена між банком-імпортера та іноземним банком, зазвичай у рамках рамкової кредитної угоди та регламентує отримання кредитних коштів для фінансування відповідного імпортного контракту клієнта.

мірювання результатів і оцінки потенціалу і ризиків приватного фінансування у таких проектах [14].

Великі проекти державних корпорацій вимагають значних фінансових ресурсів, які можна залучити за допомогою консорціумного кредитування, яке дозволяє розподілити ризики між кредиторами та зібрати значну суму. Перевага у такій співпраці для фінансових інституцій полягає у тому, що вони отримують певний «податковий імунітет» та статус «привілейованого кредитора», який дозволяє отримувати переважний доступ до іноземної валюти в разі виникнення валютної кризи. Натомість державні корпорації отримують фінансові ресурси на тривалий період, які можуть залучити у розбудову важливих соціально-економічних проектів та інфраструктурних об'єктів. Проте мінусом такої форми залучення фінансових ресурсів буде їх висока вартість та досить тривалий період оформлення угоди, який займатиме мінімум пів року.

Основною метою сек'юритизації є зробити додатковий капітал доступним для позичальників, які не можуть не в змозі отримати доступні банківські кредити. Сек'юритизація може залучити ісламські фінанси – зростаюче джерело фінансування для багатьох країн, що розвиваються, адже ринок ісламського фінансування щороку зростає в середньому на 15% за даними агентства KFH Research. У сучасних умовах, коли відчувається нестача у засобах для довгострокового фінансування великих інфраструктурних проектів, доцільно звернутися до інструментів ісламських фінансів, таких як «сукук». І хоча зазвичай термін цього фінансового інструменту це 3-5 років, останнім часом популярності набувають 15 чи 30-річні сукук. Цей фінансовий інструмент широко відомий в країнах ісламського світу та європейського банківського співтовариства, сукук дозволяє залучати кошти ісламських інвесторів, які в силу релігійних переконань не можуть інвестувати за допомогою класичних фінансових інструментів [15].

Сукук – це сертифікат, що засвідчує право власності на частку активів підприємства, які були сформовані за рахунок отриманих від розміщення облігацій коштів, і право участі в його прибутку, через зв'язок цінного паперу з активом, сукук також називають ісламською сек'юритизацією. Ці інструменти також часто називають майновими сертифікатами, адже вони повинні бути забезпечені активами: матеріальними або нематеріальними. Забезпечені сукук (asset-backed) передбачають повний перехід права власності на базові активи до інвестора з подальшою реєстрацією нового власника, актив більш не відбивається на балансі емітента, всі ризики несе інвестор. Незабезпечені сукук (asset based), як правило, не передбачають державну реєстрацію переходу права власності, отже базовий актив продовжує враховуватися на балансі ініціатора емісії, а незабезпечені сукук по статусу прирівнюються до незабезпечених кредитів.

Тож сукук – це довгострокові і середньострокові цінні папери, забезпечені матеріальними активами, випущені за законами Шаріату (іноді називаються «ісламськими облігаціями»). Варто зазначити, що хоча деколи ці інструменти і називають ісламськими облігаціями, вони на відміну від класичних облігацій не закріплюють боргові відносини між емітентом облігацій та їх власником. Ісламська облігація – це інвестиційний сертифікат, який засвідчує право її власника на частку в праві власності на базовий актив (пул активів), що пропорційне величині вкладених коштів [16]. Сукук передбачають інвестиції в реальні активи, а не в репутацію позичальника. Попит на сукук формується на конкурентній основі, цей інструмент виключає можливості для спекуляції та формування «бульбашок». Згідно з дослідженням Standard and Poor's у 2014 році у світі було випущено сукук на суму 116,4 млрд. дол. США [16, с. 3]. У 2001 році першою інституцією,

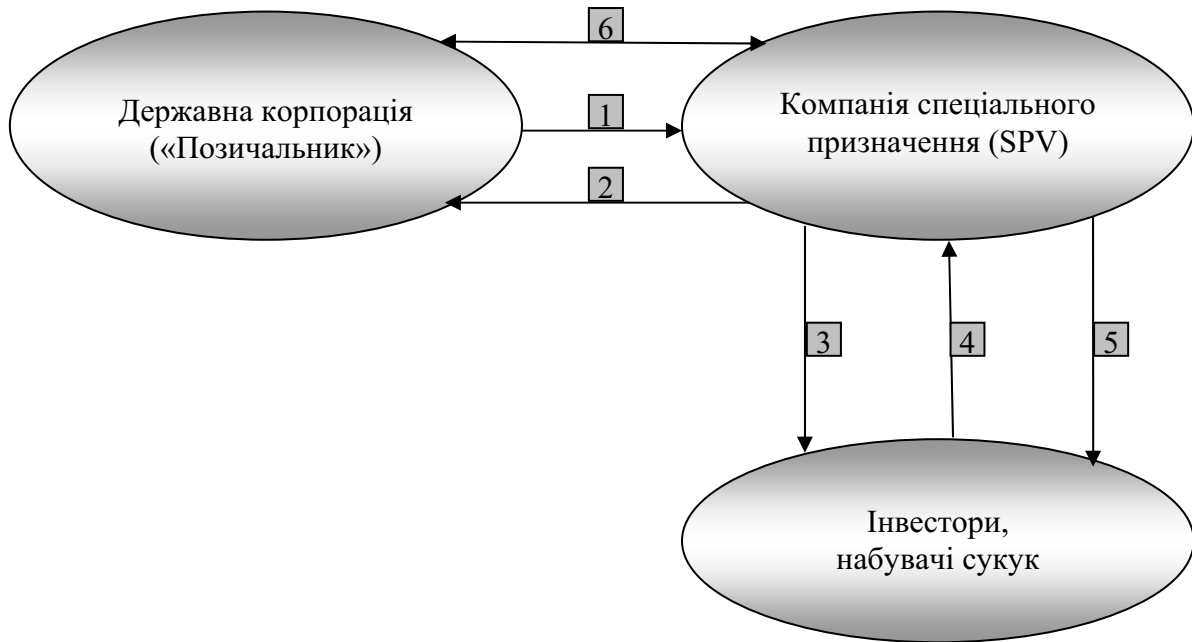
пов'язану з державною формою власності, яка здійснила випуск суку був Центральний банк Бахрейну.

Сукук будуть надзвичайно привабливі для інвесторів, якщо ініціатором випуску ісламських цінних паперів виступить велика державна корпорація в партнерстві з великими банками, метою якої буде залучення фінансування наприклад під великий інфраструктурний проект. У 2005 році малайзійська державна компанія Sarawak Development Corporation (SEDC) випустила сукук аль-іджара з використанням декількох SPV для рефінансування власного боргу і фінансування проектів іншої державної компанії з виробництва напівпровідників [17, с. 25]. Тож ініціатором емісії сукук може виступити певна державна корпорація, яка планує розбудовувати важливий інфраструктурний об'єкт. Використання цього інструменту державними корпораціями зростає кожного року.

На загал розрізняють 14 видів фінансових інструментів, які можна віднести до категорії сукук. Розглянемо детально ті, які найбільш цікаві для державних корпорацій у процесі залучення фінансових ресурсів. В залежності від базового активу, який лежить в основі угоди, суку поділяють на так звані боргові інструменти, засновані на угоді «мурабаха», що передбачає купівлю-продаж активу у розстрочку; інструменти пайової участі, засновані на принципах «мудароба», що передбачає довірче управління, та «мушарака», що передбачає партнерство; та інструменти, що структуруються на основі купівлі-продажу певного базового активу, з зобов'язанням про зворотну оренду [16].

Суку іджара широко використовується для залучення фінансових ресурсів з метою проектного фінансування. Процес починається з того, що бенефіціар випуску (корпорація, банк, або суверенна держава, у нашому випадку державна корпорація) створює компанію спеціального призначення – SPV, яка буде діяти в якості емітента сукук. На наступному етапі укладається контракт на продаж бенефіціаром своїх активів цій юридичній особі – SPV, який купує цей актив на кошти, отримані від випуску сукук, наприклад на суму 3 млрд. дол. США, яка в свою чергу підписує контракт з бенефіціаром на передачу йому в зворотний лізинг придбаних активів, наприклад, на 3 роки і стає лізингодавцем, а бенефіціар – лізингоодержувачем. Лізингові платежі повинні виплачуватися регулярно, і їх вартість буде прив'язана до ставки LIBOR чи EIBOR, до якої буде додана певна премія в залежності від кредитоспроможності бенефіціара. Саме бенефіціар отримує і використовує кошти позики і забезпечує в результаті джерело коштів для виплати доходу за сукук та їх погашення. Для оплати активів SPV випускає фінансовий інструмент – сукук – номінальною вартістю в 3 млрд. дол., і розміщує їх уже як емітент серед інвесторів за номінальною вартістю. Інвестори купують сукук за передплатою аналогічно процедурі первинної підписки стандартного міжнародного випуску єврооблігацій. Потім кошти, отримані від розміщення, будуть переведені від SPV бенефіціару. Також варто зазначити, що SPV буде отримувати від бенефіціара лізингові платежі і перераховувати їх інвесторам в якості регулярного доходу і відповідно до кількості придбаних сукук. Власник паперу сукук має частку власності в даному активі і має право на частину орендних платежів, якщо цей актив здається в оренду. При настанні терміну погашення випуску даного фінансового інструменту бенефіціар перераховує SPV останній платіж за угодою лізингу і 3 млрд дол. в оплату «викупу» своїх активів, «проданих» SPV при емісії сукук [16, 17].

Недоліком даного механізму залучення фінансових ресурсів є розмір залучених коштів і купонних виплат, який строго обмежений вартістю активу, який купується SPV. Детальна схема та механізм отримання фінансових ресурсів на основі сукук іджара наведено на рис. 2.

Рис. 2. Механізм випуску сукук іджара (Sukuk Al Ijara).
Джерело: авторська розробка на основі [15-18].

1. Створюється компанія спеціального призначення (Special Purpose Vehicle – SPV)³, яка є емітентом сукук. SPV і «Позичальник» укладають договір купівлі-продажу майна. Позичальник продає актив⁴ SPV, зазвичай мова йде про передачу прав власності на актив у довірчу власність SPV. Для державної корпорації договір служить обґрунтуванням отримання фінансування, для SPV – документ, що підтверджує перехід права власності на актив, що генерує дохід.

2. Укладається договір зворотної оренди цих активів, тобто «Позичальник» орендує у SPV актив з правом викупу після закінчення терміну оренди. Для державної корпорації цей договір дає право користування майном (активами), основна діяльність компанії не змінюється в зв'язку з продажем активу. Для SPV – договір, в рамках якого генерується дохід для розподілу інвесторам.

3. Випускаються трастові сертифікати (TCs) та відбувається продаж інвестиційних паїв інвесторам. SPV зберігає бенефіціарне право власності на майно, що перебуває в довірчому користуванні, а для інвесторів випускаються сукук з плаваючою ставкою дохідності.

4. Отримання коштів від продажу сукук.

5. Виплата по суку від орендної платні, щорічна плаваюча ставка прибутковості зазвичай встановлюється на підставі лондонських міжбанківських ставок LIBOR чи EIBOR плюс певний відсоток.

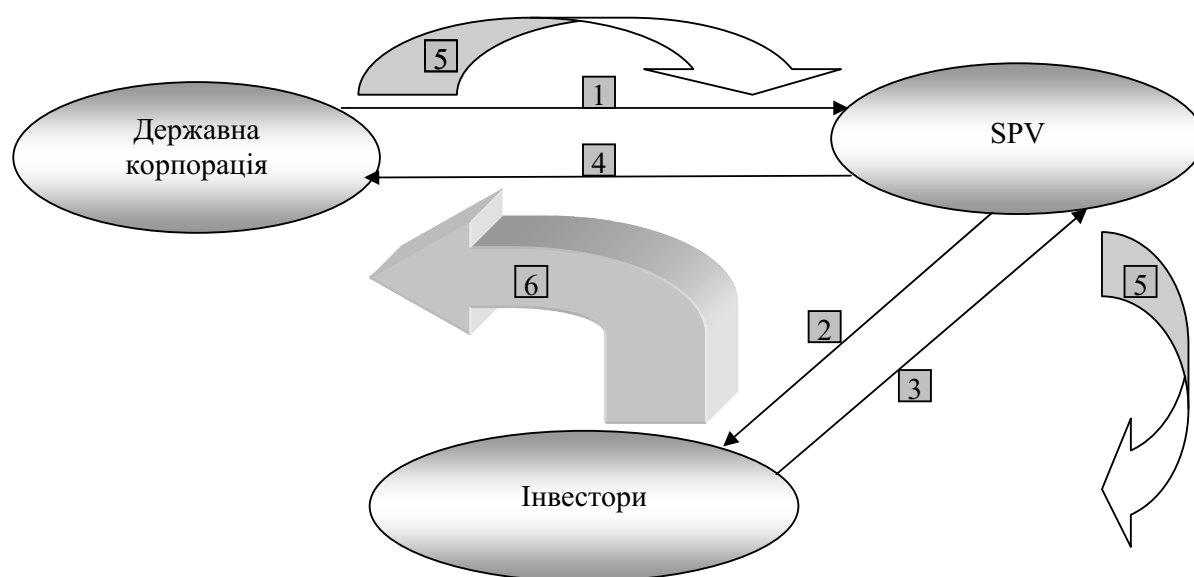
6. Відбувається зворотний викуп активу після виплати зобов'язань держателям сукук.

³ Для мобілізації ресурсів під будівництво певного інфраструктурного об'єкта створюється спеціальне спільне підприємство з обмеженою відповідальністю виключно для даного проекту (компанія спеціального призначення – SPV). Поширеною є практика заснування такої компанії у зоні зі сприятливим податковим режимом.

⁴ Активами, які грають роль «зворотного оренди» можуть виступати існуючі інфраструктурні об'єкти, ж / д магістралі, кораблі, літаки, об'єкти комерційної нерухомості, земля (можливо у разі внесення змін до українського законодавства) тощо.

Сукук тримає дуже сильну позицію у структурі ісламських фінансів, дозволяє генерувати значний транскордонний потік коштів. Це зручний інструмент для державних корпорацій, оскільки між інвестором і проектом існує трастова компанія: актив передається в траст, а інвестор купує папери, які базуються на цьому активі. Державна корпорація в будь-якому випадку це майно не втрачає, тому що воно тримається в трасті і може бути потім викуплено або взято в лізинг, і в кінці кінців з виплатами це майно повертається назад, тобто ніхто нічого не втрачає. Якщо під час реалізації проекту виникають якісь відхилення, то в інвестора є можливість, за рахунок того, що він тримає частину майна, більш лояльно ставитися до проекту, і бути зацікавленим в його продовженні.

Сукук аль Мушарака. Схема партнерства наступна : оригінатор і SPV укладають партнерство, при якому оригінатор вносить актив, а SPV – кошти, залучені за допомогою випуску сукук. Оригінатор призначається керуючим партнером і здійснює управління активом, з тим щоб генерувати достатні прибутки, частина з яких дістається SPV, а частина самому оригінатору. Ця схема більш гнучка, оскільки дозволяє оптимально розподілити частки, що належать SPV і оригінатору. Тобто при сукук аль Мушарака SPV і «Позичальник» стають учасниками партнерства, водночас інвестори мають можливість брати участь в управлінні справами партнерства. Детальний механізм такої угоди зображено на рис. 3.

Рис. 3. Механізм випуску Сукук аль Мушарака (Sukuk al-musharaka).

Джерело: авторська розробка [на основі 15-18].

1. Ініціатором випуску сукук є державна корпорація («Позичальник»), якій потрібні значні фінансові ресурси на розбудову певного проекту. На першому етапі угоди відбувається передача активів до SPV на основі укладення *Партнерської Угоди* між державною корпорацією та спеціально створеною компанією. Для державної корпорації договір служить обґрунтуванням отримання фінансування, для SPV – документ підтверджує перехід права власності на частину активів і частку в доході, що буде генерований даним активом. Водночас підписується *Договір про управління активом* між державною корпорацією, яка виступатиме у якості керуючого агента, та SPV (Партнер). Для державної корпорації цей договір дає право користування майном (активами) відповідно до узгодженого бізнес-плану. Для SPV – договір, в рамках якого SPV доручає державній корпорації управляти активами.

2. SPV виступає емітентом сукук.
3. Надходження інвестиційних коштів від продажу сукук.
4. Державна корпорація отримує фінансові ресурси на реалізацію певного проекту.
5. Етап розподілу прибутку та повернення капіталу. Кошти вилучені від реалізації проекту державною корпорацією направляються інвесторам.
6. Відповідно до *Договору про зворотній викуп* між державною корпорацією (гарант) і SPV (що діє від імені інвесторів) відбувається викуп назад активів в дату погашення сукук.

Сукук аль Мудараба – використовується для залучення коштів численних дрібних інвесторів, які за наданий капітал отримують деяку частку прибутку від проекту. Права інвесторів можна порівняти з правами власників пайових інвестиційних фондів. SPV і «Позичальник» стають учасниками партнерства.

Висновки. Напрямок залучення коштів за допомогою нестандартних рішень із використанням різних неklasичних фінансових інструментів, чи то гібридних чи інструментів ісламських фінансів, надзвичайно перспективний. Адже дозволить залучити значні фінансові ресурси на вигідних умовах, що особливо актуально на сьогоднішній день для України в умовах, коли рівень надходження інвестицій надзвичайно низький. Проте впровадження такої практики вимагає внесення певних змін до діючого законодавства.

Державні корпорації мають застосовувати всі сучасні джерела залучення капіталу для ефективного управління та підвищення рівня конкурентоспроможності. Адже використання інноваційних та сучасних інструментів та методів мобілізації фінансових ресурсів у поєднанні з використанням державного капіталу дасть можливість компаніям з державною формою власності конкурувати з приватним сектором, де поряд з класичними схемами використовуються всі нові інструменти для залучення фінансових ресурсів. Зрозуміло, що поліпшення інвестиційного процесу залежить від розвитку інституціональних умов як на макрорівні, так і на мікрорівні. Водночас нарощення інвестиційного потенціалу можливе лише в разі забезпечення прозорості діяльності компанії, надання інвесторам реальних можливостей здійснювати ефективний контроль за діяльністю органів управління акціонерних товариств, насамперед, щодо управління фінансовими потоками.

Список використаних джерел

1. Тищенко В. Ф. Проектне фінансування як форма публічно-приватного партнерства / Вікторія Федорівна Тищенко, Вікторія Миколаївна Остапенко // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2013. – № 1 (16). – С. 141-144.
2. Клинова М. В. Теория и практика партнерства государства и частного капитала в европейских странах : автореф. дис. на соискание уч. степени докт. экон. наук : спец. 08.00.14 “Мировая экономика” / Клинова М. В. – Москва, 2014 – 48 с.
3. Варнавский В. Г. Концессии в транспортной инфраструктуре: теория, практика, перспективы / В. Г. Варнавский. – М. : ИМЭМО РАН, 2002. – 189 с.
4. Овсянникова Я. О. Джерела фінансування проектів публічно-приватного партнерства / Я. О. Овсянникова // Фінанси, банки, інвестиції : наук. вісник. – 2012. – № 1. – С. 36-40.
5. Mirabile M. Using financial instruments to mobilise private investment for development [Електронний ресурс] / Mariana Mirabile, Cécile Sangaré and Claudia Schmerler // Development Cooperation Report 2014: Mobilising Resources for Sustainable Development / Development Co-operation Directorate, OECD. – Paris, 2014. – Part II, Chapter 11. – P. 135-144. – Available at: <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/4314031ec015>.

- pdf?expires=1468933919&id=id&accname=guest&checksum=93D661502AC4A234A58086BD293C0804.
6. Profit Participating Loans [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mzs-law.com/financial-professionals/financing-of-companies/profitparticipating-loans.html>.
  7. Mezzanine Finance. Final Report [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ec.europa.eu/enterprise/newsroom/cf/_getdocument.cfm?doc_id=1065
  8. Silent Participations [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mzs-law.com/financial-professionals/financing-of-companies/silentparticipations.html>.
  9. Люта О. В. Мезонінний капітал як джерело фінансування інноваційного розвитку підприємства [Електронний ресурс] / Люта О. В., Пігуль Н. Г., Дехтяр Н. А. // Режим доступу: <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/12508/2/Capital.pdf>
  10. Ованесова Ю. С. Мезонинное финансирование как новое направление для России / Ованесова Ю. С. // Управленческий учет и финансы. – 2015. – № 04 (44). – С. 282-289.
  11. Титов В. О. Проектное финансирование инновационных проектов : дис. канд. экон. наук. : спец. 08.00.10 «Финансы, денежное обращение и кредит» / Титов Виктор Олегович. – Санкт-Петербург, 2014. – 194 с.
  12. Петрикова Е. М. Мезонинный кредит как альтернатива проектного финансирования инвестиционных проектов / Е. М. Петрикова // Финансы и кредит. – 2013. – № 28 (556). – С. 39-47.
  13. Государственные гарантии. Анализ наилучшей практики. – М. : ГБУ Мосфинагентство, 2013. – 43 с.
  14. EU Platform for Blending in External Co-operation [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ec.europa.eu/transparency/regexpert/index.cfm?do=groupDetail.groupDetail&groupID=2852>.
  15. Essia Ries A. Islamic Sukuk: Pricing mechanism and rating [Електронний ресурс] / Essia Ries Ahmed, Md. Aminul Islam, Tariq Tawfeeq Yousif Alabdullah // Journal of Asian Scientific Research. – 2014. – № 4 (11). – P. 640-648. – Режим доступу: [http://www.aess-web.com/pdf-files/JASR-17-2014-4\(11\)-640-648.pdf](http://www.aess-web.com/pdf-files/JASR-17-2014-4(11)-640-648.pdf).
  16. The Sukuk Handbook : A Guide To Structuring Sukuk. – Latham & Watkins, 2015. – 40 p.
  17. Пахомов С. Проблемы и возможности использования исламского финансирования [Електронний ресурс] / Сергей Пахомов // Зарубежный опыт. – № 11 (181). – 2009. – С. 24-27. – Режим доступу: https://www.nsd.ru/common/img/uploaded/files/depo/81/24-27_ndc_pahomov.pdf.
  18. Якупов Л. Рынок исламских ценных бумаг (сукук) как способ финансирования государственных проектов [Електронний ресурс] / Линар Якупов // IBFD Fund. – 2015. – Режим доступу: http://ier.ru/files/Gaidarovskij_Forum2015/yakupov-15.01.15.pdf.
  19. Aivazian Varouj Can Corporatization Improve the Performance of State-Owned Enterprises Even without Privatization / Aivazian Varouj, Ying Ge, and Jiaping Qiu // Journal of Corporate Finance.– 2005.– № 11. – P. 791-808.

References

1. *Ty'shhenko V. F.* Proektne finansuvannya yak forma publichno-pry'vatnogo partnerstva / Viktoriya Fedorivna Ty'shhenko, Viktoriya My'kolayivna Ostapenko // Visny'k Univer-sy'tetu bankivs'koyi spravy' Nacional'nogo banku Ukrayiny'. – 2013. – № 1 (16). – S. 141-144.
2. *Klinova M. V.* Teorija i praktika partnerstva gosudarstva i chastnoo kapitala v evropejskih stranah : avtoref. dis. na soiskanie uch. stepeni dokt. jekon. nauk : spec. 08.00.14 “Mirovaja jekonomika” / Klinova M. V. – Moskva, 2014 – 48 s.

3. *Varnavskij V. G.* Koncessii v transportnoj infrastrukture: teorija, praktika, perspektivy / V. G. Varnavskij. – M. : IMJeMO RAN, 2002. – 189 s.
4. *Ovsyanny'kova Ya. O.* Dzherela finansuvannya proektiv publichno-pry'vatnogo partnerstva / Ya. O. Ovsyanny'kova // *Finansy', banky', investy'ciyi : nauk. visny'k.* – 2012. – № 1. – S. 36-40.
5. *Mirabile M.* Using financial instruments to mobilise private investment for development [Электронный ресурс] / Mariana Mirabile, Cécile Sangaré and Claudia Schmerler // *Development Cooperation Report 2014: Mobilising Resources for Sustainable Development / Development Co-operation Directorate, OECD.* – Paris, 2014. – Part II, Chapter 11. – P. 135–144. – Available at: <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/4314031ec015.pdf?expires=1468933919&id=id&accname=guest&checksum=93D661502AC4A234A58086BD293C0804>.
6. Profit Participating Loans [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.mzs-law.com/financial-professionals/financing-of-companies/profitparticipating-loans.html>.
7. Mezzanine Finance. Final Report [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://ec.europa.eu/enterprise/newsroom/cf/_getdocument.cfm?doc_id=1065.
8. Silent Participations [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.mzs-law.com/financial-professionals/financing-of-companies/silentparticipations.html>.
9. *Lyuta O. V.* Mezoninny'j kapital yak dzherelo finansuvannya innovacijnogo rozvy'tku pidpry'yemstva [Elektronny'j resurs] / Lyuta O.V., Pigul' N. G., Dextyar N. A. // *Rezhy'm dostupu:* <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/12508/2/Capital.pdf>.
10. *Ovanesova Ju. S.* Mezoninnoe finansirovanie kak novoe napravlenie dlja Rossii / Ovanesova Ju.S. // *Upravlencheskij uchet i finansy.* – 2015. – № 04 (44). – S. 282-289.
11. *Titov V. O.* Proektnoe finansirovanie innovacionnyh proektov : dis. kand. jekon. nauk. : spec. 08.00.10 «Finansy, denezhnoe obrashhenie i kredit» / Titov Viktor Olegovich. – Sankt-Peterburg, 2014. – 194 s.
12. *Petrikova E. M.* Mezoninnyj kredit kak al'ternativa proektnogo finansirovanija investicionnyh proektov / E. M. Petrikova // *Finansy i kredit.* – 2013. – № 28 (556). – S. 39-47.
13. *Gosudarstvennye garantii. Analiz nailuchshej praktiki.* – M. : GBU Mosfinagentstvo, 2013. – 43с.
14. EU Platform for Blending in External Co-operation [Электронный ресурс]. *Rezhy'm dostupu:* <http://ec.europa.eu/transparency/regexpert/index.cfm?do=groupDetail.groupDetail&groupID=2852>.
15. *Essia Ries A.* Islamic Sukuk: Pricing mechanism and rating [Электронный ресурс] / Essia Ries Ahmed, Md. Aminul Islam, Tariq Tawfeeq Yousif Alabdullah // *Journal of Asian Scientific Research.* – 2014. – № 4 (11). – P. 640-648. – *Rezhy'm dostupu:* [http://www.aessweb.com/pdf-files/JASR-17-2014-4\(11\)-640-648.pdf](http://www.aessweb.com/pdf-files/JASR-17-2014-4(11)-640-648.pdf).
16. *The Sukuk Handbook : A Guide To Structuring Sukuk.* – Latham & Watkins, 2015. – 40 p.
17. *Pahomov S.* Problemy i vozmozhnosmti ispol'zovanija islamskogo finansirovanija [Elektronnij resurs] / Sergej Pahomov // *Zarubezhnyj opyt.* – № 11 (181). – 2009. – S. 24-27. – *Rezhim dostupu:* https://www.nsd.ru/common/img/uploaded/files/depo/81/24-27_ndc_pahomov.pdf.
18. *Jakupov L.* Rynok islamskih cennyh bumag (sukuk) kak sposob finansirovanija gosudarstvennyh proektov [Elektronnij resurs] / Linar Jakupov // *IBFD Fund.* – 2015. – *Rezhim dostupu:* http://iep.ru/files/Gaidarovskij_Forum2015/yakupov-15.01.15.pdf.
19. *Aivazian Varouj* Can Corporatization Improve the Performance of State-Owned Enterprises Even without Privatization / Aivazian Varouj, Ying Ge, and Jiaping Qiu // *Journal of Corporate Finance.* – 2005. – № 11. – P. 791-808.

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Doroshko M. S., Voloshenko I. O.	
The policy of the central Asian countries (Kazakhstan, Turkmenistan and Uzbekistan) in the energy sector	4
Парфiненко А. Ю.	
Мiжнародний туризм у зовнiшньополiтичнiй стратегiї Республiки Куби	16
Романюк Н. А., Пурiй М. Р.	
Еволюцiя пiдходiв до розумiння гегемонiї в теорiї мiжнародних вiдносин	34

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Zadorozhnyi O. V.	
MH17 tragedy: Russia is not involved, really?	47
Vygovskyy O. I.	
Reform in the securities clearing and settlement system regulation in Ukraine	65
Mushak N. B.	
Fight against corruption in Ukraine as the precondition for introduction of visa-free regime with the European Union	74

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МЕН

Stakanov R. D.	
Refugees as a factor of economic development in host countries of migration	82
Báger G., Paiman R. A., Odorige C. E.	
Sustainable development: theoretical and practical background	90
Остапенко Т. Г.	
Характеристика глобальних ринків високих та нано- технологій	114
Корнєєва Ю. В.	
Форми, методи та інструменти мобілізації фінансових ресурсів державними корпораціями: досвід розвинутих країн та уроки для України	131

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

Збірник наукових праць

ВИПУСК 129

Заснований в 1996 році.

Засновник: Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Свідоцтво про державну реєстрацію: К1 № 292 від 05.11.1998 р.

Науковий редактор: **Дорошко М. С.**, доктор історичних наук, професор.

**Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Протокол № 3 від 25 жовтня 2016 року.**

Підписано до друку 28. 10. 2016 року.
Наклад 100 прим.

Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Тел. 044-483-11-25
Сайт: <http://journals.iir.kiev.ua>